

2016

XXVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 липня 2016 р.

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

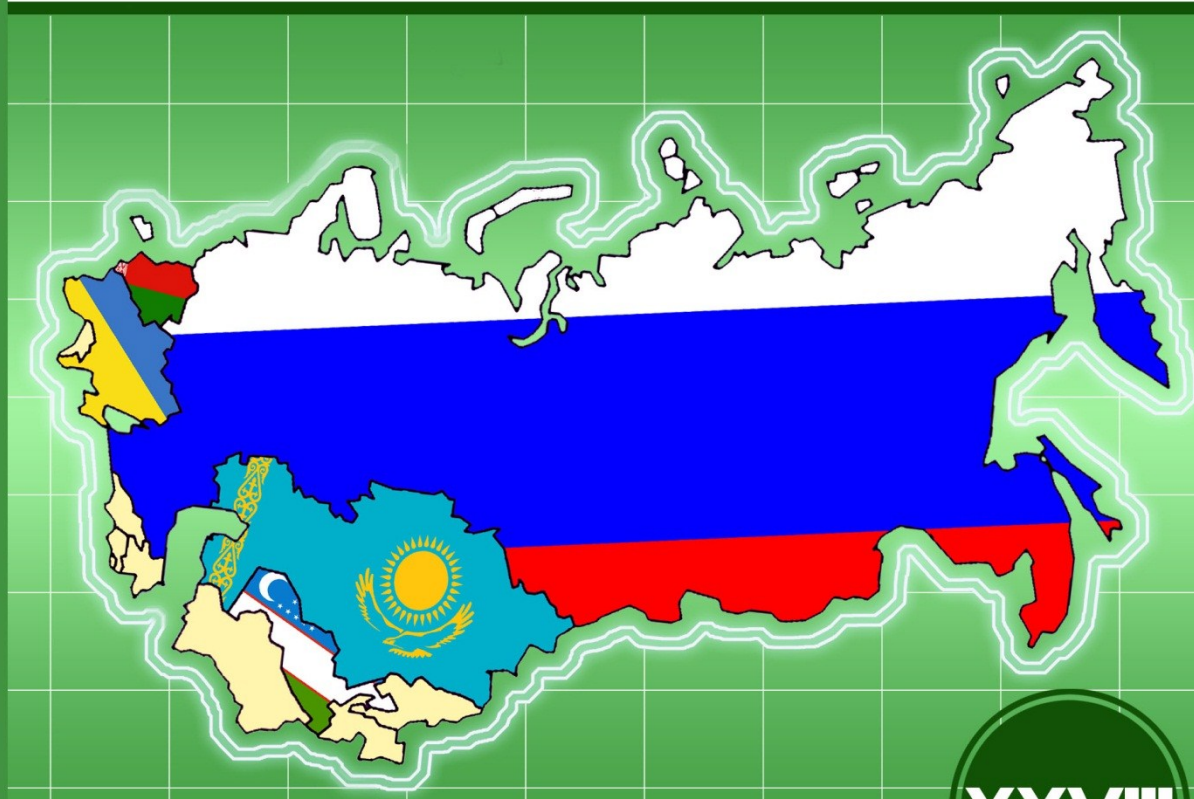
Технічні науки

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ НА ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ

Переяслав-Хмельницький
2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XXVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 липня 2016 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XXVIII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 июля 2016 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XXVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 130 с.

Материалы XXVIII Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016 г. – 130 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;

В.А. Винс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Ashrapov A.
(Samarqand, O'zbekiston)

TAMAKINING IZMIR NAVINING DALAGA O'TQAZISH MUDDATLARINI TAMAKI TRIPSI BILAN ZARARLANISH DARAJASIGA TA'SIRI

Tamaki xom-ashyosini sifatini belgilovchi omillardan biri uni turli xildagi suruvchi zararkunandalardan himoya qilish bo'ladi. Tamaki zararkunandalar va kasalliklar bilan qattiq zararlanadigan o'simliklar guruhiga kiradi. Uni bir qator so'ruvchi zararkunandalar zararlaydilar. Ularga o'z vaqtida qarshi kurash chorasi qo'llanilmasa, hosilni 50-60% yo'qotiladi, olingan hosilni ham sifati talabga javob bermaydi.

Biz bir necha yillar mobaynida bu zararkunandaning bioekologik xususiyatlari va entomofaglar bilan zararlanish darajasini o'rganish borasida kuzatishlar olib bormoqdamiz. Quyida tamakining turli navlarida tamaki tripsi sonining mavsumiy o'zgarishlari haqida ayrim ma'lumotlarni keltiramiz.

Tadqiqotlar Samarqand viloyati Urgut tumani Algar qishlog'ida jamoa xo'jaligidagi sabzavot ekinlari maydonlarida olib borildi. Tadqiqotlar uchun tamakining Izmir navi tanlandi. Zararkunandalar sonini aniqlash har bir nav ekilgan maydonlardan ajratilgan 10 tadan namuna o'simliklarda olib borildi. Namuna o'simliklar ekin maydoni diagonal bo'ylab uchta joydan tanlandi.

Tamaki ko'chatini dalaga o'tqazish muddatiga doir qator ilmiy tadqiqot natijalaridan ma'lumki, ushbu agrotexnik tadbirni nav tipiga va uning biologik xususiyatlariga, tuproq turiga, ob-havo sharoitiga va boshqa bir qator agrotexnik tadbirlarga bog'liqligi aniqlangan. Lekin, ilmiy manbalarda ko'chat o'tqazish muddatlarini tamaki zararkunandalari bilan shikastlanish darajasi bilan bog'liqligi o'rganilmagan.

Tamaki ko'chatini dalaga o'tqazish muddatini belgilashda tuproq haroratini 10°C dan oshganligi hisobga olindi. Samarqand viloyati Urgut tumanida ushbu ko'rsatkich 10 apreldan keyin kuzatila boshlandi.

1-jadval

Ko'chatining dalaga o'tqazish muddatlarini tamaki tripsi bilan zararlanish darajasiga ta'siri

№	Tajriba variantlari	Bir tup o'simlikdagi o'rtacha barglar soni, dona			Trips bilan zararlangan barglar soni, dona			Trips bilan zararlanish darajasi, %		
		Ko'chat o'tqazilganidan keyin, kun								
		25	40	55	25	40	55	25	40	55
1	30 aprel – 5 may (nazorat)	5,3	17,4	26,2	2,4	5,7	9,7	46,1	32,8	37
2	10 – 15 aprel	9,1	22,5	31,4	1,1	2,4	3,4	12,8	10,9	11
3	20 – 25 aprel	7,6	19,7	28,5	1,8	3,7	5,6	23,7	18,8	19,6
4	10 – 15 may	4,8	14,0	25,6	2,8	7,0	12,4	58,3	50,0	48,4
5	20 – 25 may	4,3	13,4	23,3	2,9	8,3	15,6	67,4	61,9	66,9

Tajribada har bir variantda 120 dona o'simlik maydonning diagonalida ko'zdan kechirilganida ko'chatni dalaga erta muddatlarda o'tqazilganida trips bilan zararlanishi kamayib borishi kuzatildi. Ko'chat dalaga o'tqazilganidan 25 kundan so'ng 10 – 15 aprel kunlari o'tqazilgan ko'chatlarda har bir o'simlikka 1,1 dona trips to'g'ri kelgan bo'lsa, 20 – 25 aprelda dalaga o'tqazilganida ushbu ko'rsatkich 1,8 ga, 30 aprel – 5 mayda o'tqazilganida esa 2,4 ga, 10 – 15 may -2,8, 20 – 25 mayda o'tqazilganida 2,9 ga teng bo'lganligi aniqlandi. Tamaki ko'chati dalaga qancha kech o'tqazilsa, barglarni trips bilan zararlanishi shuncha ko'p bo'lganligi kuzatildi. Bu yo'nalishdagi ma'lumotlar ko'chat dalaga o'tqazilganidan keyin 40 va 55 kundan keyin ham olindi. Lekin, ushbu ko'rsatkichlarning raqamli ma'lumotlari ancha yuqori ekanligi ta'kidlandi.

Fikrimizcha, ko'chatni dalaga erta muddatlarda (10 – 15 aprel) o'tqazilganida barglarni trips bilan kam zararlanishi tamaki o'tqazilgan maydon atrofidagi begona o'tlarda tripsning rivojlanishiga chambarchas bog'liq. Tamaki maydoni atrofida asosan achchiqmiya, g'alladoshlar, dukkakli va boshqa begona o'tlar uchraydi. Bundan tashqari, tamaki tripsi dalaga erta o'tqazilgan tamaki ko'chatlarini kam zararlashiga asosiy sabablardan biri tabiiy hududning klimatik xususiyatlari va tamaki tripsining biologiyasiga chambarchas bog'liq. Odatda aprel oyida o'tqaziladigan ko'chatlar fevral va mart oylarida ko'chatxonada yetishtiriladi va bu vaqtda tripsning to'liq rivojlanishi uchun harorat yetishmaydi. Bu esa hasharotni keng tarqalishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'chatlar dalaga kechroq, ya'ni may oylarida dalaga o'tqazilsa, ob-havo sharoiti ko'rsatkichlari, xususan havo va tuproq harorati hasharotni rivojlanishi uchun juda qulay bo'ladi.

CURRENT SITUATION WITH CHRYSANTHEMUM WHITE RUST

Chrysanthemum is a subject of global trade. The largest world producer of the chrysanthemum flowers is Japan. The Chrysanthemum market in Europe was evaluated to € 290 millions in 2013 [13, p. 1]. The Holland dominates the European market and produces large quantities of these flowers and the United Kingdom is a main importer of them in Europe.

The white rust (*Puccinia horiana* (P. Hennings 1901) can be a serious disease of chrysanthemum crops resulting in huge losses for growers. Due to international flower trading it spreads in many countries of the world.

Initially, it is originated in Japan and has been already distributed in Asia (Brunei, China, Fuji, India, Japan, Malaysia, Taiwan, Thailand, Turkey), Africa (South Africa, Tunisia) North America (Mexico, USA), South America (Argentina, Brazil, Chile, Colombia, Peru, Uruguay, Venezuela), Europe (Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Denmark, France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Latvia, Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Russian Federation, Serbia, Slovakia, Slovenia, Sweden, Switzerland, United Kingdom, Serbia, Montenegro) and in Australia and New Zealand [3, p. 1].

Some countries were successful in organized actions for eradication of the disease. White rust is known to be eradicated in Canada, Canary Islands, Cyprus, Israel, Estonia, Finland, Ireland, Norway, Spain [5, p. 1].

The first report about the disease in Ukraine is dated by 1997, when infection was discovered on an area of 0,116 ha and later during 1998-2001 it was noted on some small private plots where it was eradicated [1, c. 167].

Pale-green to yellow spots, up to 5 mm diameter, develop on the upper surface of the leaves. The centers of these spots become brown and necrotic with ageing. On the corresponding lower surface, raised, buff or pinkish, waxy telia were observed. When the upper spots become sunken, these pustules become quite prominent and turn whitish at time of basidiospores production. Sometime telia were found on the upper leaf surface. The densely infected leaves wilt, gradually dry and hang down the stem.

All plants with the disease symptoms and symptomless from the same lands were burned, plots and soils in greenhouses received antifungal treatments, non-host rotations and quarantine were applied in following years. During inspections of these lands in 2003 and 2004 the disease was not found.

According to the non-published data of Transcarpathian State Plant Quarantine Inspection, since 1997 several times the white rust infected chrysanthemum flowers were stopped to enter the country on its western border. The infected products originated from Netherlands, Hungary and Slovakia.

The disease was found in flowers of Donetsk open market in 2004. All of them were immediately removed from trading and burned by flame. Further spread of the disease was prevented.

White rust was also discovered in Chrysanthemum flowers on open markets of Odessa in 2009. Control measures were applied and sources of the disease estimated.

Several private greenhouses and about 40 small plot plantings were infected on total eproximate area of 1,5 ha in Usatovo Village, Bilyaivsky district of Odessa region. Due to active actions of State Inspection in Plant Quarantine and other local state authorities the disease spread was restricted and disease sources eradicated [2, p. 24 6, p. 1]. Since 2012 till present time the incidences of the disease decreased drastically in that area.

These allowed the European and Mediterranean Plant Protection Organization to regard the situation with distribution of white rust in Ukraine as "transient: actionable, under eradication" [5, p. 1].

However, our country is a transit country between West and East. It has neighbor-states in which the white rust is established well. Because of this reason, the strict control on Ukrainian borders is needed. The phytosanitary measures, recommended by EPPO, highlight that planting material of chrysanthemums should come from a place of production regularly inspected and found free of disease for 3 months beforehand. The fungus should also be absent from the immediate vicinity of the place of production. For cut flowers, visual inspection is sufficient.

The most strict pre-export inspection and control system used in the Netherlands. The system depends heavily on intensive use of plant protection products. For few countries, where the disease is still absent, this system seems to be not acceptable, because of its bad environmental issues and interference with biological control.

Special attention should be paid to the biological studies of *Puccinia horiana*, in foci of infection in conditions of Ukrainian climate (or in simulated conditions).

The causal agent is able to survive mild winters [11, p. 1381] and this should be taken in account in regions of Ukraine with relatively soft winters.

Particularly, it is very important to know the fungicide resistance of the pathogen in order to have correct fungicides for preventive treatment of the crop.

From scientific literature [1, p. 171], preparations of propiconazole, triforine, hexaconazole, triazole, strobilurin, phenilamide, phenapronil, oxycarboxin, penconazol, benodanil, diclobutrazol, dibitertanolazoxystrobin, carbendazim, chlorothalonil, fenarimol, folpet, mancozeb, myclobutanil + mancozeb, prochloraz + carbendazim,

tebuconazole + triadimefon, tetraconazole + chlorothalonil, tiophanatemetyl, tridemorph + epoxiconazole are most often used against white rust.

However, according to the information from Fungicide Resistance Action Committee, the DMI, Morpholine, QoI fungicides resistance is already present in *Puccinia horiana* [6, p. 1].

P. horiana is now a feared and serious disease in nurseries and in greenhouse growing bouquets of chrysanthemums, frequently causing complete loss of glasshouse crops. Potentially, here few biological control agents can be utilized to fight the disease. Srivastava et al. (1985) suggest that *Verticillium lecanii*, used for biological control of aphids on glasshouse chrysanthemums, will also control *P. horiana* [16, p. 73]. Helyer N.L. and Whipps J.M. studied this interaction further [9, p.1; 17, p. 173]. The *Verticillium lecanii* is already in use as biocontrol agent.

Srivastava et al. (1985) found, that *Puccinia horiana* was often parasitized by *Cladosporium sphaerospermum* [9, p. 1]. *Cladosporium uredinicola* Speg. is a common necrotrophic hyperparasite that destroys rust hyphae and causes disintegration of the cytoplasm in *Puccinia horiana*, particularly [16, p. 73].

The biological efficacy 84% of hyper parasitic *Cladosporium* sp. on *Puccinia horiana* pustules was demonstrated in work of García-Velasco et al. [7, p. 79]

Recently, Hanudin et al.[8, p. 22] described effective use of *Pseudomonas fluorescens*, plant growth promoting rhizobacteria, as biological control agent of *Puccinia horiana* *in vitro* and *in vivo* testing. However, no commercial formulations were developed with use of these bacteria yet.

Amaki et al. [12, p. 1] patented plant growth promoting *Bacillus* sp. strains AT-332 and AT-79, which are a novel microorganism exhibiting much superior effects in controlling plant diseases, particularly, white rust, and nematode damage.

There are no fungicides based on fungi or bacteria as biocontrol agent in Ukraine and, possibly, anywhere, which are able to provide reliable *Puccinia horiana* control in field conditions.

Some chrysanthemum cultivars are resistant to white rust fungus and breeding for resistance continues [4, p. 945; 10, p. 1231; 14, p. 85; 15, p. 184].

All things considered, we must use strong plant sanitary measures, resistant cultivars and integrated disease control in order to prevent further white rust spread globally and in Ukraine, particularly.

Literature:

1. Пал Д.І., Хімічні засоби захисту від білої іржі хризантем, що використовуються у світовій практиці/ Д.І. Пал, Н.М. Копча, А.М. Садляк//Карантин і захист рослин.- 2007.- вип. 53. – С.167-174.
2. Симонов В.Є. Біла іржа хризантем. Фітосанітарні заходи, які провадяться в Одеській області для запобігання розповсюдженню хвороби/ В.Є. Симонов, В.О. Романченко, А.Ф. Челомбітко, О.В. Башинська, А.П.Коган, І.О. Глущенко // Карантин і захист рослин.- 2012.- №11. – с. 23-25.
3. CABI/EPPO, 2008. *Puccinia horiana*. [Distribution map]. Distribution Maps of Plant Diseases, April (Edition 5). Wallingford, UK: CABI, Map 403.
4. De Jong J., Rademaker W. The reaction of *Chrysanthemum* cultivars to *Puccinia horiana* and the inheritance of resistance.// Euphytica.- 1986.- Vol.35.- P. 945-952.
5. EPPO, 2014. PQR database. Paris, France: European and Mediterranean Plant Protection Organization. <http://www.eppo.int/DATABASES/pqr/pqr.htm>
6. Fungicide resistance. Fungicide Resistance Action Committee. The Food and Environment Research Agency.-2009.-http://frag.fera.defra.gov.uk/frac_table3.cfm
7. García-Velasco R. Antagonismo de *Cladosporium* sp. contra *Puccinia horiana* Henn. causante de la roya blanca del crisantemo (*Dendranthema grandiflora* Tzvelev)./ R. García-Velasco, E. Zavaleta-Mejía, R.I. Rojas-Martínez, S.G. Leyva-Mir, J.K. Simpson, G. Fuentes-Dávila // Revista Mexicana de Fitopatología.- 2005.- Vol.23, N1.- P.79-86.
8. Hanudin, Kurniawan Budiarto, Budi Marwoto *Pseudomonas fluorescens* as plant growth promoting Rhizobacteria and biological control agents for white rust disease in chrysanthemum/ Hanudin, Kurniawan Budiarto, Budi Marwoto //Int. J. Agri. Agri. R. - 2016.- Vol. 8, N4.- P. 22-34
9. Helyer N.L., Whipps J.M. Control of *Puccinia horiana* Henn. (white rust) on *Chrysanthemum* with *Verticillium lecanii* (Zimm.) Viégas, Final Report, Project No PC57a, Horticulture Research International, Littlehampton, 1993.
10. Jun Zeng Variation for Resistance to White Rust (*Puccinia horiana*) among *Ajania* and *Chrysanthemum* Species / Jun Zeng, Jing Sun, Yang Xu, Fadi Chen, Jiafu Jiang, Weiming Fang, Sumei Chen //Hort. Sci. - 2013.- Vol. 48, N10.- p.1231–1234.
11. O'Keefe G., D.D. Davis. First confirmed report that *Puccinia horiana*, causal agent of chrysanthemum white rust, can overwinter in Pennsylvania./O'Keefe G., D.D. Davis. // Plant Dis. 2012.- Vol. 96. - p.1381.
12. Patent EP 2 716 748 A1 C12N 1/00, A01N 63/00, C12R 1/07 Strain belonging to *Bacillus* genus, microbiological agent and plant cultivation method/ Amaki Y., Tanaka K., Tanaka M., Takahashi A. Applicant: SDS Biotech K. K.Tokyo 103-0004 (JP) Representative: Strehl Schübel-Hopf & Partner, Maximilianstrasse 54 80538 München (DE); Appl No: 12789590.2; Publ:09.04.2014; Bulletin 2014/15; IPN: WO 2012/161160 (29.11.2012 Gazette 2012/48). – 27 p.

13. Product Factsheet Fresh Cut Chrysanthemums in the European Market. CBI Ministry of Foreign Affairs// CBI Market Intelligence. – 19 p. <https://www.cbi.eu/sites/default/files/study/product-factsheet-cut-flowers-chrysanthemums-europe-2014.pdf>
14. Rademaker W., De Jong J. Types of resistance to *Puccinia horiana* in chrysanthemum/ W. Rademaker, J. De Jong//en Acta Horticulturae. 1987.-Núm. 197. p. 85-88.
15. Sang Kun Park, Jin Hee Lim, Hak Ki Shin, Jae A Jung, Young Soon Kwon, Mi Seon Kim, Ki Sun Kim. Identification of *Chrysanthemum* Genetic Resources Resistant to White Rust Caused by *Puccinia horiana*// Plant Breed. Biotech.- 2014.- Vol. 2(2).- P.184-193.
16. Srivastava A.K., Defago G., Kern H. Hyperparasitism of *Puccinia horiana* and other microcyclic rusts./ A.K. Srivastava, G. Defago, H. Kern //Phytopathologische Zeitschrift 1985.- Vol. 114. - P. 73-78.
17. Whipps J.M. A review of white rust (*Puccinia horiana* Henn.) disease on chrysanthemum and the potential for its biological control with *Verticillium lecanii* (Zimm.) Viégas// Annals of Applied Biology. - 1993.- Vol.122, N1.- P. 173–187.

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук, доцент Шарга Борис Михайлович.

Рузигул Базарова, Акбар Абдурасулов
(Гулистан, Узбекистан)

АНАНАС ЎСИМЛИГИНИ КЎЧАТИДАН КЎПАЙТИРИШ

Аҳолини ижтимоий-сиёсий маданий ҳамда моддий фаровонлигининг кун сайин ошиши, турмуш шароитининг тобора яхшиланиб бориши ишлаб чиқарилаётган барча саноат маҳсулотларининг янада сифатли бўлишини тақоза этиб, агроценозга ўзининг маҳсулдорлиги ва чидамлилиги билан фарқланувчи кўпгина турлар кириб келган. Бу турлар ичида тропик ва субтропик ўсимликлар ўзининг хушманзаралилиги билан кишини ўзига ром этади. Бу ўсимликларнинг республикамизда интродукциясида маҳаллий аҳолининг роли катта. Аҳоли асосан тижорат, зиёрат ва саёҳат мақсадида чет элларга чиқиб келиши натижасида мамлакатимизда фойдали, озиқабоп, доривор, саноатбоп, манзарали, эстетик жиҳатдан аҳамиятли ўсимликлар ҳам олиб келинган. Ўзбекистонда тропик ва субтропик ўсимликлар айримлари асосан фақат химояланган тупроқларда яъни оранжереялар, иссиқхоналар, ишхоналар, идоралар ва хонадонларда ўсиши мумкин [4]. Куз келиши билан бозор, дўкон расталарини тўлдирувчи ва ўзининг ажойиблиги билан ҳаммани ром этувчи бу турдаги мевалар мазаси билан эмас, балки ўсимликнинг хуш манзаралилиги билан кишини ўзига ром этади. Юртимизда ўстирилаётган ушбу ўсимликлар турини кўпайтириш мақсадида Ананас ўсимлигини танлаб олинди ҳамда кўпайтириш йўллари ишлаб чиқилди [6].

Қайд этилишича ананас меваси таркибида С витамини ва бошқа витаминли бирикмалар ҳамда органик моддалар кислоталар мавжуд. Шу билан бирга унинг таркибида овқат ҳазм бўлишини тезлаштирувчи биологик фаол моддалар мавжудлиги ҳам аниқланган. Инсонни оздириш хусусиятига эга. Ошқозон яраси билан касалланган беморларга ёмон таъсир кўрсатади. Шунинг учун бундай касаллик билан оғриган беморларга тавсия этилмайди. Мева усти ва баргларида пишиқ тола бўлгани учун, толали ўсимлик сифатида ҳам экилади [1, 5, 6, 7].

Ананасдан нафақат доривор ва манзарали балки уни хона шароитида ҳам ўстириш мумкин. Ананас ўсимлигининг республикамизда кўпайтириш, ундан озиқа ва манзарали ўсимлик сифатида фойдаланиш, аҳолини мева билан таъминлашда ва озиқ овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлашда шу билан бирга импорт ҳаражатларида валютани тежашга ўз ҳиссасини қўшади.

Ананас ўсимлиги уруғи ва розетка баргидан кўпайтирилади [2, 3].

Уруғидан кўпайтирилганда пишиб етилган меваларидан майда катталиги 4 мм х 0,15 см ли сарғиш-малла рангли шакли ўроққа ўхшаш букилган уруғлар ажратиб олинади. Ажратилган уруғлар экиш олдида ним пушти рангли калий перманганат эритмасида ювилади ҳамда қуритилади. Тупроққа экишда баргакли, торфли, қумли аралашмали тупроқ юзасига 2 см чуқурликда экилади. Экилгандан сўнг сув сепилади, усти ойна ёки полиэтилен билан ёпилади. Вақти-вақти билан сув сепиб турилади.

Розетка баргдан кўпайтирилганда пишиб етилган ананас мевасининг розеткага тўпланган барглари мевадан оддий кесиш йўли орқали амалга оширилади. Бунинг учун меванинг розетка барг қисми томонидан 2 см пастидан ўткир пичоқ билан ўрта қисмига қиялатиб тўрт томонидан ҳам кесилади, кесаётганда барг ўрнига тегиб кетмаслик керак, йўқса илдиз чиқармайди. Кесилган кесмани кўмир кулига ботирилади ва бир неча кунга бир оз қуритиш учун қўйилади. Агар қуритилмаса, чириб кетади.

Кесиш олинган кесма илдиз ортириш учун, сувга ботирилиб, сувга тегизмай, ҳамда қум аралаштирилган тупроққа экилади. Вақти-вақти билан усти ёпилиб (полиэтилен халта), нам атмосфера ҳосил қилинади. Кўчатлар қуёшдан йироқ, ёруғ жойга қўйилади, ҳаво ҳарорати 24-26 градусдан ошмаслик керак. 3-5 та илдиз ҳосил бўлгандан кейин ўсимлик, чириндили тупроққа экилади. Орадан беш-олти ой ўтгач розетка барг остидан ўсимта ўсиб чиқа бошлайди. Ўсимта ҳажми катталашгач, эскиси аста-секин қурий бошлайди. Тўлиқ қуриб бўлгач қуриган барглари олиб ташланади. Қолган қисми озиқлантирилади.

Биринчи йил ўсимлик бўйи 12 см, барглари сони 6-7 та, узунлиги 10-35 см эни 3-4 см ни ташкил этади. Биринчи йили чиқарган барглари чети текис бўлиб, учи сарғайиб қолади. Иккинчи йили ўсимликнинг бўйи, 30-35 см, барглари сони 15-16 та, узунлиги 17-42 см, эни 4-6 смни ташкил этиб, чиқарган барглари сони чети майда тишчали бўлиб, учи ўтмас игна ҳосил қилади.

Учинчи йилга келиб, ўсимлик тубидан янги ўсимта ҳосил қилади, бир йилда 6-7 смни ташкил қилади. Ўсимтада илдиз ҳосил бўлгач келгуси йилда уни она танадан ажратиб олинадиган ва янги ўсимлик кўчати ҳосил қилинади.

Тўртинчи йили май ойининг бошида ўсимлик ўсиш нуқтасидан 10 см ли гул берувчи поя ҳосил бўлади, узунлиги 35 см га етгач ундан 150 дан ортиқ гулни ўз ичига олувчи ажойиб манзара берувчи гул пояга айланди. Гуллари узунлиги 5 см, эни 2 см, спиралсимон оддий бошоқда ўрнашган. Тожбарглари 1,2 см, пушти-сиёҳрангда, косачабарглари охири тиконлашган. Гул 15 кун давомида гуллади. Гуллаб бўлгач худди қуббани элатувчи мустаҳкам олтин рангли-сарик мева ҳосил қилади. Мевалар 4,5-5 ойларда пишиб етилади. Меваларининг усти ари тўқиган катакчаларга ўхшайди. Меваларининг охири барг билан тугайди. Шу йилда июль ойининг бошида ўсимлик остидан янги ўсимта ўсиб чиқди. Бу бир тожли **Ҳақиқий ананас** ёки **Хохлатка ананасидан** оранжерия ва иссиқхоналарда ўстириб қисқа вақт ичида мева олиш мумкин, ҳамда ёнидан чиққан кўчатларини ҳам кўчириб ўтказиш имконини беради. Хулоса ўрнида ушбу навадан 4 йил ичида ҳам мева ва иккита кўчат олиш мумкин.

Ананас мевасининг мурраккаб тож ҳосил қилувчи **Чампака** нави ҳам юқоридагидек кесиб олинадиган, кўмир кукуни билан ишлов берилиб бир неча кунга қўйилади. Нам қумга экилади ва устидан ҳаво ҳароратига қараб сув пуркалиб турилади. Орадан бир ой ўтгач, розеткадаги ҳар бир бўлакча ажратилади ва ҳар бирини алоҳида тувакларга экилади, ҳамда устидан сув пуркалиб турилади. Орадан бир ой ўтгач ҳар бир бўлакчадан илдиз чиқара бошлади. Бундай йўл билан бир дона ананас мевасидан 10-16 тагача ананас кўчати ҳосил қилиш мумкин. Мурраккаб тожли ананас ўсимлигидан олинган ўсимликлардан хона шароитида ўстириб хона ўсимлиги сифатида фойдаланиш мумкин.

Ўсимликни озиклантириш. Ананас экилган тупроқ тезда дармонсизланмайди, сабаби ўсимлик жуда секин ўсади. у яхши ўсиши учун ўғит шарбатларини бир ойда бир баҳорги-ёзги даврларда қўйиб туриш керак.

Ҳар қандай ўғит ҳам тўғри келмайди. Ўсимликни тувакка экилганда тувак чуқур бўлмасдан, кенг бўлгани маъқул.

Кўчириб ўтказиш: Кўчатлар бир йилдан кейин кўчириб ўтказилади. Ўсимлик гуллагандан кейин эса ёнидан чиққан ёш ўсимталари илдиз чиқаради ва бу ўсимталарни ҳам кўчат қилиш мумкин. Тупроқнинг рН 4,5-5,0 тенг бўлиши керак. Тупроқнинг 3 қисми тупроқ, 1 қисми гўнг ва қум аралашмадан иборат бўлиши керак.

Ўсимликни суғориш: Тропик ўсимликларга қиш мавсумида илиқ сув (+20-25⁰С) қўйилади. Бу ўсимликлар баргига ҳар куни сув пуркаб туриш керак, сув пуркаш ҳаво ҳароратига қараб олиб борилади. Қишда 3-7 кунда ёзда ҳар куни. Ўсимлик экилган тупроқ қанча кўп юмшатиб турилса, у ўзида намликни шунча кўп ушлаб қолади. Шунинг учун ҳам тупроқни юмшатиш ишлари қуруқ суғориш деб аталади, чунки юмшоқ тупроқ намликни буғланиб кетишдан сақлайди. Ўсимликларни суғориш учун юмшоқ сув, яъни ёмғир, кўл, кўлмак сувлардан фойдаланган яхши (сув, албатта, хона ҳарорати билан тенг бўлиши керак). Унга муздек, совуқ сув қўйилса, ўсимлик илдизи касалланади, ўсимлик барглари ўсишдан тўхтади. Ўсимликка ҳаддан ташқари иссиқ сув ҳам қўйиб бўлмайди.

Ўсимлик ксерофит ҳисобланади, уни суғориш барглари устидан сув пуркаш орқали амалга оширилади. Сувнинг 2/3 қисми барг розеткасига тушиши керак. Сув яхши тинган ва хона ҳароратида бўлиши шарт. Аквариум суви бўлса ундан ҳам яхши. Баҳорда ва ёзда барглари устида сув доимо туриши, суғориш ишлари бир ойда икки марта олиб борилиши керак.

Тадқиқотларга кўра ананас ўсимлиги уй ва иссиқхона шароитларига яхши мослашиши ва тез ўсиши аниқланди.

Ананаснинг ҳар иккала навларидан хона ўсимлиги сифатида уй, мактаб, боғча, ишхоналарда кўрк бериш, эстетик завқ олиш мақсадида кўпайтириш, иссиқхона оранжерияларда экиб ундан мақсадли фойдаланиш ҳамда кўшимча даромад олиш мумкин деб ҳисоблаймиз. Шунингдек гулчилик ва фермер хўжалиқларида уни экиб кўпайтиришни тавсия этамиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Шипунов А. Б. Ананас // Биология: Школьная энциклопедия / Белякова Г. и др. — М.: БРЭ, 2004. — 990 с.
2. Абдурасулов А.Ш. Ананас ўсимлиги ва уни ўстириш йўллари Ёш олимлар ва талабаларнинг XXI аср-интеллектуал авлод асри шиори остидаги худудий илмий-амалий анжумани материаллари 192-195 б. Жиззах-2016
3. Абдурасулов А.Ш. Ананас ўсимлигини хона шароитида ўстириш йўллари 2016 йил “Соғлом она ва бола йили ” га бағишланган “Фан ва таълим-тарбиянинг долзарб масалалари” Республика илмий-назарий ва амалий анжумани материаллари V бўлим 191-193 б. Нукус-2016
4. Декоративные растения открытого и закрытого грунта. — Киев: Науково думка, 1985. — 521 с.
5. "The Plant List: A Working List of All Plant Species". Retrieved 2014-07-25
6. Smith,Dow The Plant List ANANAS

7. balemala.com/index.../ananas-komnatnuu-instryktsia-po-yhody.html

Балжан Босназарова
(Актобе, Казахстан)

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ПИТАНИЯ

Достижения технического прогресса последнего времени показывают, что человечество ждет новые технологии. Четко определились два принципа питания: с одной стороны - развитие массовой индустриальной пищи с пищевыми добавками и стабилизаторами, с другой - удовлетворение потребностей людей в натуральной, экологически чистой, нередко – приготовленной на глазах пищи. Нельзя не подчеркнуть, что развитие кулинарного искусства, индивидуального мастерства поваров и кондитеров основано на новейшем оборудовании и инвентаре, с помощью которых легко и быстро можно приготовить сложнейшие блюда.

Высоты мировой кулинарии нельзя освоить без новой организации труда, полуфабрикатов, готовых элементов оформления. Основной задачей производителей тортов и пирожных является выпуск конкурентоспособных изделий, безопасных и отвечающих медико-биологическим требованиям [3, с. 48]. Важно не только высококачественное сырье и отличная организация производства; нужно еще пользоваться современными консервантами. А это невозможно без эффективного микробиологического контроля.

Конечно, использование натурального сырья обладает несомненными преимуществами. Однако создание кондитерских изделий со сбалансированным составом, пониженной калорийности и увеличенного срока годности требует введения в технологический процесс пищевых добавок. Сейчас наши кондитеры могут использовать опыт зарубежных производителей, которые привнесли на наш рынок новое сырье и добавки и тем самым позволили упростить технологические процессы. Например, в Белгороде на предприятии ООО «Промавтоматика» налажен промышленный выпуск сухих полуфабрикатов для приготовления из них сбивных белковых кремов. В его состав входят яблочные пектины (Германия), сухой яичный белок, кислотные регуляторы, ароматизатор, краситель и сахарная пудра [1, с. 91]. Из этого сырья быстро готовится прекрасный крем для прослойки и отделки пирожных, тортов и десертов, который имеет лучшую пористость, больший объем и более стабильную пену, чем крем на сыром белке. Также крем устойчив к действию минусовых температур, при размораживании не меняет своих свойств. Яблочные пектины повышают прочность сбивной массы, улучшают свойства крема.

Кондитеры всегда использовали вкусо-ароматические добавки. Сначала это были фруктовые полуфабрикаты, ваниль, коньяк и вина, потом пищевые ароматизаторы. Сейчас уже никого не смущает применение ванилина вместо ванили или соответствующих ароматизаторов вместо вин и коньяков. Фруктовые ароматизаторы более известны как пищевые ароматические эссенции. Зарубежные производители предлагают ароматизаторы для кондитерских изделий, которые представляют собой фруктовые пюре из натуральных фруктов (до 80 %), сохраняют вкус, запах и цвет свежих плодов. Предлагаемая гамма: апельсин, вишня, банан, ананас, кокос, лимон, киви, маракуйя, мокко, клубника, малина, орех. Их преимущества: они полностью готовы к употреблению, легко перемешиваются; продукт можно разбавлять перед внесением, можно вводить неразбавленным в сироп в конце варки; срок хранения - 12 мес. Дозировка - 3-5 % от массы крема или бисквита в сырой массе [4, с. 41].

Широко применяются в кондитерском производстве и при приготовлении других изделий красители. Синтетические красители признаны небезвредными, поэтому заманчивым является получение пищевых красителей. Наиболее яркой и разнообразной палитрой обладают антоцианидины растений, которые содержатся в растениях в виде антоцианов. Больше всего их в плодах с синей, пурпурной и фиолетовой окраской - черноплодной рябины, бузины, черники, черемухи, темного винограда, вишни, сливы и т.д. [2, с. 34]. Яркость синей или красной окраски зависит от кислотности среды (pH): в кислой среде - ярко-красные, в щелочной - синие. Антоцианы содержатся только в растениях, с растительной пищей поступают в организм человека, для которого имеют очень большое значение, так как лечат повышенную хрупкость капилляров, укрепляют стенки сосудов. «Чемпионом» является черноплодная рябина, сок которой используется издавна для снижения артериального давления. Антоцианы, как и все биофлавоноиды, оказывают положительное действие на работу сердца, увеличивают амплитуду его сокращений.

В последнее время исключительное внимание в науке о питании уделяется созданию функциональных пищевых продуктов, содержащих полезные вещества для организма - БАВы (биологически активные вещества). Продукты на мучной основе занимают в пищевом рационе важное место [6, с. 61]. Но мука не содержит достаточно полезных веществ, таких как серосодержащие аминокислоты, белки, пищевые волокна, витамины-оксиданты, минеральные вещества. Установлено, что дефицит этих компонентов в рационе приводит к нарушению обмена веществ в организме и развитие болезней "неправильного питания" [3, с. 83]. Особенно полезны обогащенные продукты людям с болезнями обмена веществ, диабета, ожирения, атеросклероза и др., так как биологическая ценность

продуктов підвищується, а калорійність знижується. В деяких випадках економиться основне сиров'язе - мука, сахар, жир, желіруючий агент і т.д.

Овощные пюре, фруктовые пасты рекомендується застосовувати при приготуванні блюд дієтичного і дитячого харчування. Застосування овочевих пюре, фруктових паст дозволяє знизити вміст сахара і жиру в рецептурах мучних і мучних кондитерських виробів. Розроблені рецептури помади морквяної, свекляної, тыкваєної, яблячної, томатної, кремів - сливочно-яблячного, сливочно-сливочового, сливочно-яблячного, виробів із дріжджевого теста со свекляю, с морквяю, бисквітів с морквяю, свекляю, капустаю, яблячної пастою, айвовою пастою, печен'яз с морквяю і др. стабилизатор краситель кондитерський фітообогатитель.

Много БАВ содержит тыква, богатая сахарами, витаминами, микроэлементами, пищевыми волокнами. В ней много каротина, пектиновых веществ, выводящих из организма холестерин, соли тяжелых металлов. Кроме того, в ней содержатся белки, органические кислоты, ферменты [2, с. 74]. Паста из тыквы - полуфабрикат высокой степени готовности и технологичности, который можно использовать для повышения пищевой ценности, вкуса, лечебно-профилактических свойств изделий (суп-пюре с фасолью, десертные рулетики из сыра, мороженое, творожный крем, ватрушки, бисквитный рулет, песочно-фруктовый торт и т.п.). Можно объединить тыкву с аронией (черноплодной рябиной). Арония возбуждает аппетит, полезна для желудка, сердца, имеет дезинфицирующие свойства, богата полифенолами, витаминами.

Розроблена технологія приготування паст із ревеня і крыжовника високої харчової цінності, с додаванням крапивного полуфабриката, который богат витаминами, микроэлементами, имеет разностороннее лечебное действие, увеличивает гемоглобин, повышает защитные свойства организма и т.д. Эту пасту зеленого цвета, приятного кисло-сладкого вкуса рекомендовано использовать при приготуванні кондитерських виробів і різних блюд: сладких супов, омлетов, запеканок, сладких соусов, сладких блюд, мучних виробів, тортів, пирожних, виробів пониженої калорійності.

Использование растительного сырья не только повышает пищевую ценность, улучшает свойства изделий, но и способствует расширению ассортимента и удовлетворяет спрос населения на разнообразную продукцию общественного питания и пищевой промышленности.

Большинство людей не откажется от аппетитного десерта - мороженого, взбитых сливок, пудинга и т.п. А ведь эти блюда очень калорийны, содержат много жиров, сахара. В современном мире распространена болезнь цивилизации - ожирение (у 30 % населения мира) [5, с. 101]. Поэтому сейчас очень много внимания уделяется разработке диетических и десертных блюд.

Для взбивания на предприятиях используют сливки с содержанием жира не ниже 35 %, что не отвечает современным требованиям науки о питании [4, с. 22]. Снизить долю жира в сливках возможно, внося различные ягодные наполнители, желатин и эмульсию из растительного масла с добавлением пектина. При этом берут сливки 15 %-ной жирности.

Все большую популярность приобретает такой эмульсионный продукт, как майонез. Причем отмечается тенденция на выпуск низкокалорийных видов с повышенным содержанием влаги, получить которые невозможно без эмульгаторов (стабилизирующих веществ). Кроме уже названного амаранта багряного, существуют и другие подобные добавки природного происхождения. Например, облепиховая биодобавка "Полис", имеющая эмульгирующую способность в водно-жировых эмульсиях с пониженным содержанием жира. Пектины биодобавки обуславливают ее желирующую способность. И, кроме того, известна высокая биологическая ценность облепихи, объясняющая ее антиоксидантные и иммуномоделирующие свойства. Разработанные рецептуры майонезов и соусов с биодобавкой "Полис" богаты витаминами бета-каротином, Е, С, органическими кислотами, антоцианами и другими веществами, обеспечивающими бактерицидные свойства, что позволяет исключить из рецептуры консервант - уксусную кислоту. Также сокращается содержание яичного и горчичного порошков.

Заметно возрос в настоящее время интерес ученых и практиков к ржаной муке и изделиям из нее. В ней, по сравнению с пшеничной, на 30 % больше железа, в два раза - магния и калия. Кроме того, содержится фтор, необходимый для сохранения зубов. В хлебопекарной промышленности используется ржаная мука, мука бобовых и крупяных культур, твердых пшениц в рецептурах полуфабрикатов (бисквитного, песочного) [6, с. 11].

Одной из задач различных улучшителей дрожжевого теста является сокращение времени брожения и расстойки и, следовательно, ускорения процесса приготовления теста. Такими добавками являются молочная сыворотка, овощные пюре, экстракты лекарственных растений и др. Исследования показали, что введение органических кислот ускоряет созревание теста и образование новых вкусовых и ароматических веществ, улучшает свойства клейковины. Добавление молочной сыворотки интенсифицирует сбраживание углеводов, улучшает потребительские свойства (пористость, вкус, запах), минеральный состав изделий, повышает содержание полноценных белков, витаминов. Особенно заметные результаты выявлены при одновременном использовании сыворотки, фруктового пюре боярышника, глютаминовой и аскорбиновой кислот, вводимых вместе с активированными дрожжами и другими продуктами при замесе теста для блинов, блинчиков, сдобы.

На современные кондитерские предприятия поступают новые виды сырья и полуфабрикатов различных производителей. Их отличительной чертой является простота применения, устойчивость при хранении.

Фруктовые начинки. Могут содержать кусочки натуральных фруктов. Используются в качестве наполнителей для пирогов, в качестве фруктовой прослойки для тортов, пирожных. Начинка термостабильна, низкокалорийна, выдерживает замораживание.

Шоколадный гель для глазирования тортов и пирожных. Придает изделиям блеск, удобен в употреблении, устойчив при замораживании. Перед применением разогревается на водяной бане, медленно перемешивается, чтобы не было воздушных пузырьков. Наносится на охлажденное изделие по всей поверхности.

Имитатор шоколада. Есть белый и черный имитатор шоколада. Имеет вкус и запах шоколада, хотя содержит менее 10 % какао; в основном состоит из растительных жиров и сахара [4, с. 77]. Предназначен для украшения верха и боковых поверхностей кондитерских изделий, изготовления ажурных украшений. Его можно подкрашивать в любой цвет пищевыми красителями и ароматизировать, смешивать с шоколадной глазурью. С ним легче работать, чем с шоколадом и глазурью. Он растапливается при небольшом подогреве и быстро застывает при комнатной температуре.

Жидкие растительные сливки. Являются альтернативой традиционным молочным сливкам, превосходный материал для наполнения или украшения кондитерских изделий. В их составе - вода, гидрогенизированные растительные жиры, сахар, стабилизатор, эмульгаторы, соль, краситель, казеинат натрия, лецитин, ароматизаторы [2, с. 39]. Растительные сливки высокоэкономичны, низкокалорийны, быстро взбиваются за 5-6 мин., не текут, долго хранятся во взбитом состоянии, крем устойчив к замораживанию. Перед взбиванием их охлаждают в течение 8-12 часов, по желанию на 1 л сливок можно добавить 250 г сахарного сиропа или 300 г сахарной пудры. Взбивают на средней скорости.

Смесь для приготовления заварного крема. Представляет собой порошок, в состав которого входят сахарная пудра, растворимая основа для взбитых продуктов, молоко сухое, модифицированный крахмал, растительные жиры, загуститель, сорбат калия, краситель бета-каротин, ароматизатор. Крем низкокалорийный, стабилен при замораживании, простой в изготовлении. На 1,5 кг смеси берут 2 л воды 10-12⁰С, взбивают 1 мин. на медленной скорости, затем 3 мин. на высокой скорости до получения однородного крема. Готовый крем можно смешивать со взбитыми сливками, сливочным маслом, свежими фруктами, ароматизаторами.

Заканчивая обзор новых разработок, остановимся еще раз на БАДах - биологически активных добавках. Что же это такое и с чем их едят?

Безопасность пищевых добавок рассматривают специальные органы Госсанэпиднадзор. Запрещены, например, пищевые добавки-красители: цитрусовый красный Е 121 и амарант Е 123 и консервант формальдегид Е 240 (Е 211, Е 330, Е 442) [1, с.31]. Некоторые биодобавки противопоказаны при конкретных заболеваниях. Поэтому, покупая продукты, обращайте внимание на маркировку; в ней должна быть информация о содержании пищевых добавок и рекомендации по их использованию, так как далеко не все БАДы, активно рекламируемые в СМИ, безоговорочно полезны всем.

Литература:

1. Организация обслуживания в ресторанах. Усов В.В. Практическое пособие – М. Высш.шк., 1990 г
2. Проектирование предприятий общественного питания. Т.Т. Никуленкова., В.Н. Маргепов. Москва 1987.
3. Организация производства и обслуживания на предприятиях общественного питания. И.Г. Бережная, Г.А. Петров, В.И. Семенов. Москва 1980
4. Организация производства и управления предприятиями общественного питания. Л.С. Кучер Москва 1980
5. Организация, техника и управление предприятиями общественного питания. И.В. Плошай, Г.Г. Хлебникова Москва – 256 с

**Кайрат Жуманов, Кадыр Бияшев,
Биржан Бияшев, Абылай Сансызбай, Динара Сарыбаева
(Алматы, Казахстан)**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОБИОТИЧЕСКОГО ПРЕПАРАТА «АНТАКОН» ДЛЯ ЛЕЧЕНИЯ МАСТИТА КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА

Введение. Среди многих болезней молочных коров, обуславливающих снижение молочной продуктивности и санитарно-технологических качеств молока, особое место занимает мастит. В течение года им могут переболеть от 15-30 до 50-70% животных. От переболевших маститом коров, в зависимости от характера течения воспалительного процесса, не своевременности и мало эффективности лечения, недополучают 15-20% и более годового удоя молока [1, 2, 3, 4].

Воспалительный процесс в молочной железе коров развивается, как правило, в ответ на воздействие неблагоприятных биологических (микроорганизмы), физических (ушибы, микротравмы, охлаждения, солнечный ожог) и химических (щелочи, кислоты, соли, токсины и др.) факторов внешней среды.

В большинстве случаев непосредственной причиной возникновения мастита у коров является проникновение и развитие в тканях молочной железы патогенной и потенциально патогенной микрофлоры, преимущественно золотистого стафилококка, агалактичного и дисагалактичного стрептококков, реже - эпидермального стафилококка, стрептококка вымени, эшерихий, а также других видов бактерий, микоплазм, микроскопических грибов, вирусов и др., изолируемых из молока (секрета) преимущественно в виде различных ассоциаций.

В молоке пораженных долей вымени увеличивается количество соматических клеток (преимущественно лейкоцитов), белков, хлоридов, повышается щелочность, плотность, бактериальная обсемененность, уменьшается содержание жира, лактозы, сухих обезжиренных веществ, снижается его бактерицидная активность, а в процессе лечения животных появляются ингибирующие вещества. Такое молоко теряет питательную ценность и технологические свойства, необходимые для производства молочнокислых продуктов и сыров. Употребление такого молока приводит к увеличению заболеваемости и гибели новорожденных телят и возможности развития аллергических реакций и пищевых токсикозов у людей [5, 6, 7].

Задачей исследования явилось изучение биологических свойств возбудителей маститов для разработки новых способов прогнозирования маститов, а также разработка способа местного лечения разных форм мастита у коров с использованием пробиотического препарата «Антакон». На препарат «Антакон» получен инновационный патент за №2014/0690.1, зарегистрированный в Государственном реестре изобретений РК от 19.05.2014 г.).

Материал и методики исследования. Опыты проводились в трёх хозяйствах Алматинской области. Лабораторная исследования проводилась «лаборатория противобактериозной биотехнологии» в КазНАУ. В опыте было взято 200 коров, из них 100 голов коров диагностированы как явно клинически больные маститом и 100 – с субклиническими признаками заболевания. Препарат вводили интрацистернально в количестве 10 мл в пораженные четверть вымени один раз в сутки.

Результаты исследования. Нами были обследованы 250 животных. Мастит диагностировали на основании клинических, лабораторных (пробами димастина, мастидина и отстаивания) и бактериологических исследований. Забор исследуемого материала (молока) проводился у коров одного возраста и периода лактации. Микроорганизмы, выделенные из молока здоровых животных были представлены, в основном, следующими видами: *S. aureus*, *Str. agalactiae*, *S. epidermidis*, *Str. pneumoniae* и *E. coli*.

При бактериологическом исследовании проб молока от больных животных, микроорганизмы выделяли в 95-100 % случаев. Проведённые исследования показали, что при клинической форме мастита стафилококки (*Staphylococcus aureus*, *Staphylococcus albus*, *Staphylococcus citreus*) были выделены в 65,3 %, стрептококки (*Str. agalactiae*, *Str. pneumoniae*, *Str. pyogenes*, *Str. lactis*, *Str. faecium*) – в 23,2 %, кишечные палочки (*E. coli*) – в 10,6 % случаев.

При субклинической форме заболевания существенных изменений частоты выделения бактерий не обнаружено: стафилококки (*S. aureus*, *S. albus*, *S. citreus*) – регистрировали у 68,7 %, стрептококки – у 24,3 %, кишечные палочки – у 9,5% обследованных животных.

Установлено, что лидирующим видом являлся *S. aureus* (59,8%), который наиболее часто выделялся при клинической форме заболевания 35,0 % - при субклинической форме, а стрептококки составляли, соответственно, 21,4 % и 13,1 %. Среди выделенных стрептококков преобладал *Str. agalactiae* – 78,2 %; другие стрептококки были представлены следующими видами: *Str. pyogenes* (3,1%), *Str. lactis* (4,8 %), *Str. pneumoniae* (5,9 %) и *Str. faecium* (1,9 %). У выделенных штаммов были изучены биологические свойства.

Полученные экспериментальные данные послужили основой для разработки схемы лечения разных форм мастита пробиотиком «Антакон». В начале перед производственным испытанием препарата «Антакон» на животных нами была изучена антагонистическая активность штамма *E. coli* 64Г, который используется в качестве штамма – продуцента пробиотического препарата «Антакон».

Определение спектра антагонистической активности штамма *E. coli* 64Г проводили в сравнении со штаммом, используемым в качестве пробиотика *B. longum* В 379М. Культуру *E. coli* 64Г выращивали на жидкой среде (МПБ) в термостате 16-18 ч при 37-38°C. Культуру *B. longum* В 379М выращивали на кукурузно-лактозной среде. Затем антагонистическую активность определяли микробиологическим способом – методом диффузии в агаре (метод лунок). В чашках Петри, засеянные тест-культурами, сделали лунки. В лунки вносили штаммы *E. coli* 64Г и *B. longum* В 379М из расчета 1,0 см³. Чашки выдерживали в термостате при 37°C в течение 18-24 часов. Измеряли диаметр задержки роста тест-культур (Таблица 1).

Результаты исследований показали, что оба штамма обладают антагонистической активностью по отношению к тест-культурам. Установлены значительные вариации в уровне антагонистической активности штаммов в спектре подавляемой ими микрофлоры. Однако представленных из материалов таблицы 1 видно, что штамм *E. coli* 64Г подавляет рост всех исследованных тест-культур, причем, зона подавления роста большинства тест-культур превышает, чем штамм *B. longum* В 379М. Это свидетельствует о более высокой антимикробной активности предлагаемого штамма *E. coli* 64Г.

Таким образом, пробиотический штамм *E. coli* 64Г обладает выраженными антагонистическими свойствами и в дальнейшем нами был использован для изготовления пробиотического препарата.

Таблица 1 - Результаты определения антагонистической активности штаммов E.coli64Г и B.longumB 379M

Тест культуры	Зона задержки тест культур, в мм	
	E.coli 64Г	B.longumB 379M
E.coli	20,6	15,2
Sal.dublin	22,9	10,4
Sal.abortusovis	29,4	16,3
Sal. choleraesuis	27,5	14,5
Sal. typhimurium	24,8	13,7
Proteus vulgaris	18,6	10,6
Staph. aureus	22,6	13,7
Staph. albus	23,9	14,4
Streptococcus pneumonia	24,6	16,5
Klebsiella pneumonia	18,7	12,5
Bacillus subtilis	17,8	13,6

В группе животных с клиническим маститом сроки выздоровления составили от 4 до 8 суток, из 100 коров выздоровели 79 (79,0%), а у 21 % животных было достигнуто существенное улучшение состояния.

В группе животных с субклиническим маститом выздоровление наступило через 2 – 5 суток, положительный лечебный эффект был получен у 86 коров (86,0 %).

При бактериологическом обследовании подопытных животных микроорганизмы были выделены лишь из 22 % проб.

Выводы. Результаты производственной апробации показали, что использование препарата «Антакон» значительно снижает заболеваемость коров маститом, улучшает их общее состояние организма.

Таким образом, следует отметить, что новый метод лечения маститов позволяет сократить сроки лечения у коров, снижает процент бактерионосительства у животных – реконвалесцентов и избежать формирования новых антибиотикорезистентных штаммов микроорганизмов.

Литература.

1. Хилькевич Н.М. Профилактика и лечение мастита. // Ветеринария. 1982. - №4. - с. 44.
2. Bishof J., Streka J. Vysledkyoverovane v pripavkualbadryplasprilecbemastitid v zapranlosti. // Veterinarstvi, 1985, 35, 10.
3. Elad. D., Shigel N.V., Winkler N., Klinger I., Fuchs V., Saran A., Faingold D. Feed contamination With CandidoCruscias a probable source of mycotismastitisin dairy cows // E.Am.Veter. Med. Assn. 1995. vol. 5207 - №5 - p. 620-622.
4. Perdigon, G Immune system simulation by probiotics IG.Perdigon, S. Alvarez, M. Rachid, G. Agüero, N. Gobbato/J. Dairy science 1995, - 78(7). - P. 1597-1606.
5. Graft R.G., Finch J.M. Phagocytosis of streptococcus uberis by bevine mammary gland macrofages // Res. Inveter. Sc. 1997.-vol. 62. - №1. - p. 7478.
6. Исайкина, Е.Ю. Диагностика и лечение субклинического мастита стафилококковой и стрептококковой этиологии крупного рогатого скота/ Н.А. Сивожелезова, О.Л. Карташова, Е.Ю. Исайкина. Методические рекомендации. Оренбург, 2002. - 14 с.
7. Определитель бактерий Берджи. //под ред. Дж. Хоулта, Н. Крига, П. Снита и др. 9-е издание. М., Мир, 1997, 800 с.

Научный руководитель:

доктор ветеринарных наук, профессор, Бияшев Кадыр Бияшевич.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Ольга Уманська
(Одеса, Україна)

ЗМІНА ПОГОДНИХ УМОВ НАД ТЕРИТОРІЄЮ УКРАЇНИ

Той факт, що клімат Землі змінюється вже нікого не викликає сумнівів. Тому дуже важливою є правильна оцінка стану і змін реального клімату і його екстремальності. Глобальні зміни температурного та вологісного режиму являють собою інтегральний показник регіональних змін клімату. Тому дуже важливо оцінити кліматичні тенденції на регіональному рівні. Перед наукою в наш час головним питанням постає дослідження мінливості і повторюваності екстремальних явищ погоди, а також поглиблений аналіз накопичених метеорологічних спостереження в контексті зміни клімату.

Метою даної роботи є дослідження змін погодних умов над територією Лівобережної та Правобережної України, аналіз часових лінійних трендів індексів екстремальності тепла та холоду, встановлення зв'язків між змінами погодних умов і Північноатлантичним коливанням (ПАК) на півночі (місто Лубни) та півдні України (місто Одеса).

Під кліматично однорідними регіонами (КОР) розуміють території з однотипним характером не тільки температури, але й опадів і вітру з сумісним врахуванням їх режиму в тепле та холодне півріччя [2, с. 3]. Для порівняльного аналізу розподілу температури та опадів для різних періодів та сценаріїв використовувались середньорічні значення температури та середньорічні суми опадів для однієї зі станцій в кожному КОР, тобто загалом досліджувались дані вказаних гідрометеорологічних величин в десяти пунктах спостереження.

Був здійснений аналіз індексів тепла TN_x (максимальне значення добової мінімальної температури) та холоду TN_n (гранично низька добова температура, що спостерігається щорічно) для десяти міст України виділених з кліматично однорідних регіонів [3, с. 87]. Для розрахунку та аналізу були взяті максимальні (мінімальні) значення за десятиріччя (з 1950 по 2013 рр.) (табл. 1).

№ КОР	Пункт	Індекс TN_x , °C		Індекс TN_n , °C	
		<i>max</i> / рік	<i>min</i> / рік	<i>max</i> / рік	<i>min</i> / рік
1	Рівне	21,7 / 2010	19,3 / 1975	-26,0 / 1978 -25,0 / 1997	- 34,0 / 1950 - 30,2 / 1987
2	Тернопіль	36,2 / 1952	32,3 / 1971	-12,0 / 1996	- 17,0 / 2006
3	Вінниця	22,4 / 1999	19,6 / 1973	- 27,0 / 1996	-34,0 / 1987
4	Полтава	39,4 / 2010	34,4 / 1981	- 26,2 / 2010	-33,1 / 1960
5	Дебальцеве	39,4 / 1986	34,8 / 1984	- 26,7 / 1988	- 31,2 / 1997
6	Одеса	26,4 / 2007	23,6 / 1987	-19,0 / 1991 -18,5 / 2012	- 25,0 / 1950 -22,0 / 2006
7	Херсон	25,0 / 1971	22,4 / 1987	- 24,7 / 1972	- 31,0 / 1954
8	Харків	26,1 / 2010	22,6 / 1966	- 25,5 / 2012	-32,2 / 1964
9	Луганськ	26,7 / 1960	23,2 / 1972	-28,3 / 2012	-39,6 / 1954
10	Лубни	24,9 / 2010	21,4 / 1972	-25,9 / 1970	-28,3 / 1994

Результати показали, що екстремально низькі температури, коливалися від $-33,6$ °C на початку, до -15 °C в кінці досліджуваного періоду. А максимально високі температури змінювалися від $+21$ °C до $+40,8$ °C на початку та в кінці досліджуваного періоду відповідно. Тобто, індекси екстремальності, що асоціюються з холодом, показали зменшення повторюваності холодних днів (ночей) і тривалості екстремально холодних періодів, а індекси екстремальності, що асоціюються з теплом, показали збільшення повторюваності теплих днів (ночей) і тривалості теплих періодів.

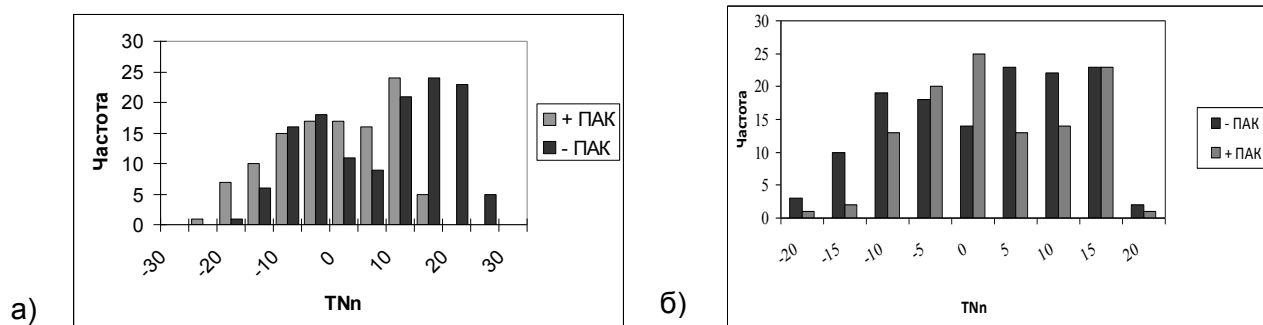

Рисунок 1 – Гістограма накопичення гранично низької добової температури
а) м. Лубни, б) м.Одеса за період з 1951 по 2010рр.

Як видно з рисунку 1а гранично низька добова температура (найхолодніша ніч в місяці) в місті Лубни найчастіше спостерігалася при позитивній фазі Північноатлантичного коливання (24 рази за весь досліджуваний період) з температурою +10 °С, але і при негативній фазі ПАК індекс TNn спостерігався з такою ж частотою, але з температурою +20 °С.

Найхолодніші ночі з мінімальною температурою, що складала – 25 °С відмічалися з одиначною частотою при позитивній фазі Північноатлантичного коливання.

Гістограма накопичення гранично низької добової температури (рис. 1б) для міста Одеси показує, що максимум повторів даного індексу припадає на позитивну фазу Північноатлантичного коливання (25 випадків з температурою 0°С), але й мінімум повторів індексу TNn, хоча й з більш екстремальними значеннями, також прослідковується (+20 °С та -20 °С з одиначною частотою за увесь період спостереження). Більша частота повторів індексу TNn відмічалась при негативній фазі Північноатлантичного коливання.

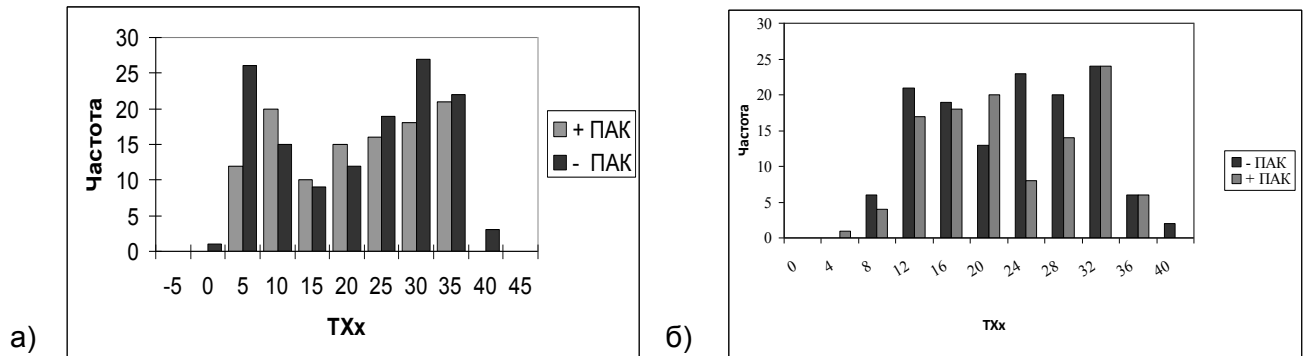

Рисунок 2 – Гістограма накопичення максимального значення добової максимальної температури для а) м. Лубни та б) м. Одеса за період з 1951 по 2010 рр.

Як видно з рисунку 2а найбільш часто (з частотою 27) найжаркіші дні в м. Лубни спостерігалися з температурою +30 °С та з температурою + 5 °С (з частотою 26) при від’ємній фазі ПАК.

Найжаркіші за весь період дні (+40 °С) спостерігалися також при від’ємній фазі ПАК, але частота їх повтору була 3 рази. При додатній фазі Північноатлантичного коливання частота найжаркіших днів коливалася від 12 до 21, а в температурному діапазоні від 5 до 35 °С.

На рисунку 2б представлена гістограма накопичення максимального значення добової максимальної температури (найжаркіший день) для м. Одеса, яка показує, що максимальна частота повтору даного індексу (24 випадки з температурою 32 °С) спостерігалась як і при негативній, так і при позитивній фазах ПАК. Максимальне значення індексу TXx за досліджуваний період відмічалось у двох випадках при негативній фазі ПАК і складало 40 °С, а мінімальне – при позитивній фазі (4°С з одиначною частотою). В загальному, повторюваність даного індексу переважає при від’ємній фазі ПАК.

Середня максимальна кількість опадів за 5 днів для м. Одеса (рис. 3а), показує переважання частоти та інтенсивності даного індексу при негативній фазі ПАК.

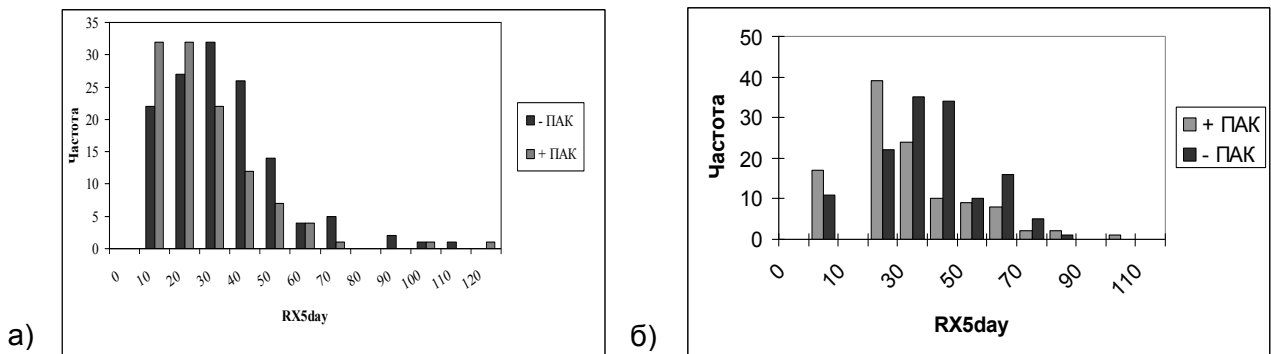

Рисунок 3 – Гістограма накопичення середньої максимальної кількості опадів за 5днів. а) м. Одеса та б) м. Лубни за період з 1951 по 2010рр.

Всього за розглянутий період спостерігалось три максимуми частоти індексу RX5day, два при додатній фазі з інтенсивністю 10 мм та 20 мм у 32-х випадках, а третій при від’ємній з інтенсивністю 30 мм у 32-х випадках. Починаючи з 30 мм і до 110 мм включно інтенсивність та частота середньої максимальної кількості опадів за 5 послідовних днів переважали при негативній фазі ПАК, хоча найбільша середня інтенсивність опадів за 5 днів відмічалась при додатній фазі і складала 120 мм з одиначною частотою.

Максимальна кількість опадів за 5 днів в м. Лубни (100 мм) спостерігалася при додатній фазі ПАК, але лише з одиначною частотою. В середньому за період з більшою частотою опади спостерігалися при від’ємній фазі ПАК, їх кількість коливалась від 40 до 80 мм. І хоча найбільш часто середня максимальна

кількість опадів за 5 днів спостерігалась при додатній фазі ПАК, їх кількість складала лише 20 мм. (рис. 3б).

Для виявлення впливу Північноатлантичного колювання на екстремальні явища погоди для станцій Одеса та Лубни застосовувалось вейвлет-перетворення (Рис. 4 – 5) яке є достатньо гнучким у пристосуванні до локальних змін періоду сигналів, що змінюються в широких межах. Вейвлет-перетворення є ефективним засобом для аналізу нестационарних часових рядів [1, с. 135]. На рисунках 4-5 зображені зони значущої вейвлет-енергії для колювань, які виділені товстими лініями. Сама вейвлет-енергія позначена різними відтінками у відносному масштабі (чим ближче відтінок до світлого, тим більшою є енергія). На осі ординати зазначені періоди цих колювань, а на осі абсцис - проміжок часу, протягом якого вони мали місце.

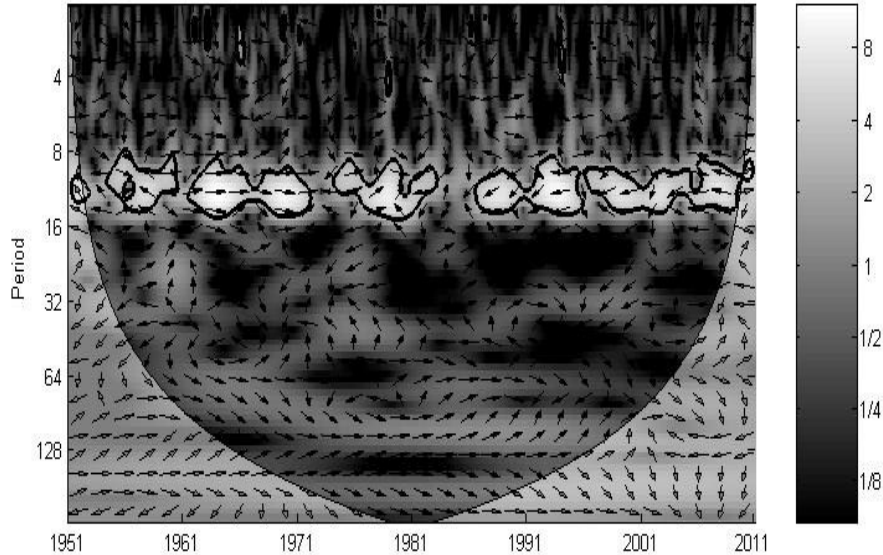

Рисунок 4 – Перехресне вейвлет-перетворення значень індексу TNп для м. Лубни

Так, для м. Лубни для кожного досліджуваного десятиріччя присутня значуща вейвлет-когерентність ПАК та гранично низької добової температури для періоду колювань близько одного року (рис. 4). При чому з 1961 по 1971 рр. ПАК і індекс співпадають по фазі, з 1971 по 1981 рр. спочатку мали місце зміни Північноатлантичного колювання і лише через 2-3 місяці змінювався індекс, а з 1981 по 2010 рр. знаходяться в протифазі.

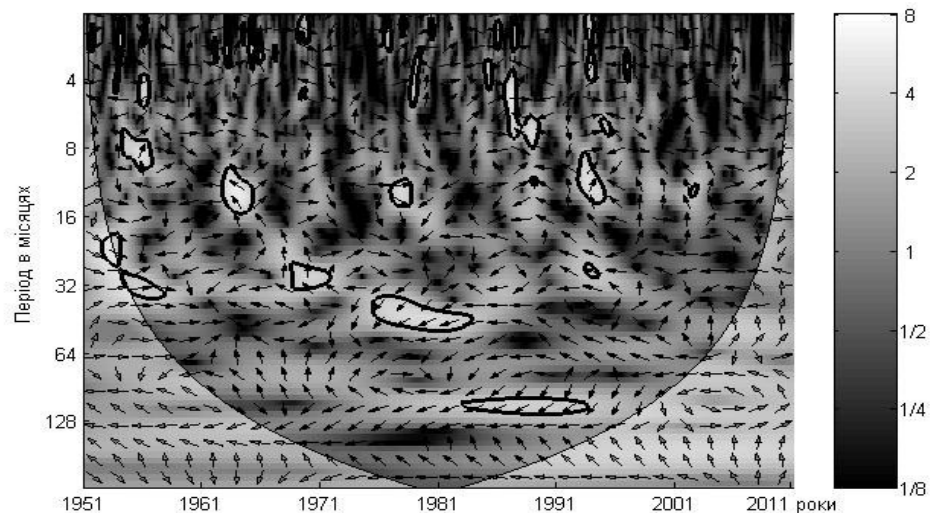

Рисунок 5 – Перехресне вейвлет-перетворення значень індексу TXп для м. Одеса.

Вейвлет-аналіз нижньої межі добової максимальної температури повітря для м.Одеса показав, що у частотно-часовому просторі можна знайти три зони зі значущою вейвлет-когерентністю (рис. 5). Перша значуща вейвлет-когерентність спостерігалася для періоду колювань близько 1 року з 1963 по 1966 рр., направлені вгору стрілки вказують на випередження індексів ПАК над TXп на 3-4 місяці. Друга значуща вейвлет-когерентність відмічалась з 1975 по 1983 рр. з періодом колювань близько 3-х років. Направлені вниз стрілки вказують на те, що індекси ПАК на $\frac{3}{4}$ періоду випереджають значення даного індексу. Третя

значуща область вейвлет-когерентності з періодом коливань близько 10 років спостерігалась із 1983 по 1993 рр. В даному випадку спочатку простежувалось зміна ПІАК, а через $\frac{3}{4}$ періоду зміна досліджуваного індексу.

Література

1. Хохлов В.Н. Вейвлет-анализ синоптических процессов над Северной Атлантикой и Украиной / Хохлов В.Н., Романова А.В., Меньшова Ю.В. // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2007. – Вип. 4. – С. 135-145
2. Врублевская А.А., Гордейчук О.П., Миротворская Н.К. Статистическая оценка поля температуры и осадков с целью выделения климатически однородных регионов на территории Украины // Метеорологія, кліматологія та гідрологія. – 2001. – Вип. 44. – С. 3-9.
3. Koshkin D.A., Kochugova E.A. Trends of extreme annual temperatures over Predbaikalie // International Conference on environmental observations, modeling and information systems "Enviromis". – Tomsk, Russia, June, 28–July, 5, 2008. – P. 87–88.

Науковий керівник:

доктор географічних наук, професор, Хохлов В.М.

Айнұр Мырзағұл
(Астана, Қазақстан)

СЫРДАРИЯ ӨЗЕНІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сырдария – Орталық Азиядағы ірі өзендердің бірі. Бастауын Орталық Тянь-Шань сілемдерінен алады. Нарын мен Қарадария өзендерінің қосылған жерінен бастап Сырдария деп аталады. Арал теңізіне құяды. Жалпы ұзындығы 2219 км, су жинайтын алабы 462 мың км кв. Орта және төменгі ағысы Қазақстан жерінде республикадағы ұзындығы 1400 км, су жиналатын алабы 240 мың км кв. Өзен бастауын тау деңгейінен жоғары 3300 — 4400 м биіктікте жатқан таулы өңірден алады. Алабында өзен суын толықтырушы, жалпы ауданы 2208 км кв болатын 1713 мұздық бар. Қазақстан жеріндегі (Оңтүстік Қазақстан және Қызылорда облыстары) алабы негізінен құмды келеді. Қызылқұмның солтүстік және Арал Қарақұмының оңтүстігімен ағады. Сырдарияның 130-ға жуық саласы бар; Қазақстандағы ірілері – Келес, Құркелес, Арыс, т.б. Сырдария негізінен қар және аздап мұздық, жауын-шашын суымен толысады. Жылдық ағынының 20,7% көктемде, 47,3% жазда-күзде, 32% қыста өтеді. Сырдария ағынының орташа жылдық модулы (қосылатын су мөлшері) 8 л/с/км кв. Деңгейі сәуір айынан көтеріле бастайды, маусым-шілде айларында ең жоғары шегіне жетеді. Содан кейін суы азая түседі. Жылдық орташа су мөлшері Қазақстан шегіне енген тұсында (Сарыағаш ауданы, Көкбұлақ ауылы) 730 м³/с. Қызылорда қаласының тұсында арнасымен секундына 673м³, сағасына таяу жерде (Қазалы қаласы тұсында) 446 м³ су өтеді. Өзен Түркістан қаласына дейін желтоқсаннан бастап қатып, наурыздың аяқ кезінде мұз ери бастайды. Мұзының қалыңдығы ақпан- наурыз айларында 66-68 см-ге жетеді. Суының орташа температурасы жаз айларында 23-25 С-қа (кейде 29 С-қа дейін көтеріледі) шамасында. Су лайлылығы 1150-1200 г/м³ (республикадағы ең лайлы өзен), су негізінен гидрокарбонатты келеді. Өзенде сазан, көксерке, табан, ақмарқа, қаяз, жайын, т.б. балықтар бар. Суы мол жылдары Қазалы қаласына дейін кеме жүзген. Сырдария алабында Жаңадария, Қуандария сияқты көне құрғақ арналар көп кездеседі; бұлардың көпшілігі суару-суландыру каналдарына айналдырылған. Жалпы мәлімет бойынша 19 ғ. –дың ортасында Сырдария атырауында 3 мыңға жуық көл (қазіргі уақытта 123 көл) болғаны айтылды. Сырдария бойы ежелгі заманнан бері халық тығыз қоныстанған, суармалы егіншілік кеңінен дамыған мәдениет ошақтарының бірі болып табылады. Көне грек жазбаларында Сырдария өзені «Яксарт» деп аталған. Ал Әл-Беруни кезеңіне дейін «Хасарт» делінсе, Орта Азияға арабтардың келуімен (7 ғ.) «Сейхун» деп аталған. Сыр бойын алғаш зерттеген орыс саяхатшылары Д. Гладышев және И. Муравиннің (1741) жазба есептерінде Сырдария деп жазылған. 1880-90 ж. аралығындағы газет тігіндеріндегі Сырдария өзені туралы деректерден Сыр бойы, әсіресе, Ақмешіт (Қызылорда) өңірі көп өзгерістерге түскені байқалады. Өзен арнасын алғашқы кезде оңтүстік-батысқа кейін солтүстік-батысқа қарай өзгерткен. Оның ескі арналары (1831 ж. карта бойынша) бүгінгі арнасы мен Іңкәрдария арнасын құрап, Арал теңізіне барып құйғанын, Сырдария және Жаңадария Аңғарларының жалғасы Арал теңізінің астында қалғандығын ғалымдар деректермен дәлелдеп, тұжырымдаған. Бұл тұжырымдар бойынша Сырдарияның ең алғашқы арналарының бірі – Іңкәрдария. Бұл өзен бүгінде құммен көміліп қалған, су келетін тармақтарының ізі білінер білінбес. Академик С.Толстовтың зерттеулерінде (1946-1950) Сырдарияның төменгі ағысында суармалы жердің бүгінгіден төрт есе көп болғаны айтылады.

18-19 ғ. және 20 ғ-дың орта кезінде Сырдария өзенінде су тасу жиірек болған. Бізге жеткен деректер өзен суының 1879, 1889, 1907, 1903, 1908, 1921, 1922, 1925, 1950, 1960 жылдары қатты тасығанын дәлелдейді. Бұл құбылыс 2003-04 жылдардың көктемінде қайталанды. Өзенді зерттеушілердің бірі Н.А. Северцев 1859 ж. Сырдария өзенінің Қазалы қаласының тұсындағы енінің 100 – 200 сажан болғанын, сондай-ақ 1857 ж. Жаңадария өзеніндегі қатты ағысты көргенін жазады. Ол жылдар Сырдария өзенінен

тартылған 600-дей арық болған. 1958 ж. Жаңадария, 1961 ж. Қуандарияның аранасымен су аққан. Бүгіндері ізі сақталған Аламесек, Жамандария сияқты өзен, көлдерін бойымен 19-ғ. шағын кемелер жүзген. Бүгінгі Сырдария аңғарын реттеп, сулы егістік (күріш, мақта, бау-бақша) пен шабындықтарды суаруға және суландыруға тиімді пайдалану үшін өзен бойында бірнеше бөгендер мен каналдар салынған. Өзен суының кейінгі 20-30 жыл ішінде қарқынды игерілуіне байланысты 1975-80 жылдардан бастап Сырдария Арал теңізіне жетпей тартылып қалатын болды. Қазіргі уақытта Сырдария өзені алабының суын мемлекетаралық бөлу халықаралық үйлестіруші су шаруашылық комиссиясының бақылауымен жүргізіледі. Қазір (2005) Сырдария Кіші Арал жылына 46,7 млн м³ су береді. Кіші Аралдардың қазіргі шамасында 24 млрд.м³ су жиналған. Келешекте ол 30 млрд.м³-ге жетеді. Сырдария бойында Шардара, Қызылорда, Қазалы қалалары және көптеген ірі кенттер, елді мекендер орналасқан.

Сырдария Артезиан алабы – Сырдария өзені алабындағы артезиандық сулы өңірі. Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан облыстарын түгел, Өзбекстанның біраз бөлігін қамтиды. Ауданы 200 мың км² алап оңтүстік-шығысында Шатқал-Құрама тауларымен, солтүстік-шығысында Қаратаумен, оңтүстік-батысында Нұратау, солтүстігі мен батысында Арал теңізімен шектелген. Арынды Артезианды жер асты суы палеоген және бор жүйелерінің құмтасты, құмды шөгінділер қойнауында қалыптасқан. Сулы қабаттардың жалпы қалыңдығы алаптың шетінде 100-150 м, орта шенінде 500-700м. Су ағыны шығыстан батысқа беттеген. 1000-1200 м тереңдікке дейін бұрғыланған ұңғымалардан арыны күшті су жер бетінен 10-30 м шапшып көтеріледі. Тәуліктік өнімі 2500- 4000 м³ минералдар 1 г/л –дей, тек Арал теңізі маңында 1,5 -3 г/л. Су қоры 600 млрд. м³, қолданбалы ресурсы 1,5 млрд. м³ (12-15%) шамасында. Алаптың ортаңғы бөлігінде жоғары температуралы (80С-қа дейін) және минералды сулар бар. Олар шипалы су ретінде Сарыағаш санаторийінде, Манкент, Түркістан қалалары маңында пайдаланылуда.

Шардара ауданында тек жалғыз ірі өзен – Сырдария бар. Сырдария – Орта Азиядағы ірі өзендердің бірінен саналады. Ол Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Қазақстан тереторияларында орналасқан. Морфологиялық белгелеріне қарай бассейнді екі облысқа бөлуге болады: таулы және жазықты. Солтүстікте – Теріскей Алатау, Қырғыз Алатау, Алай, Түркістан және Нұратау оның табиғи шекарасы болып табылады. Қарадария мен Нарын өзендерінен Ферғана қазаншұңқырының шығыс бөлігіндегі қосылған жерінен Сырдария атанып Арал теңізіне құяды. Жалпы ұзындығы Нарын өзенінен 2212 шақырым, Қарадария өзенінен 3019 шақырым. Оның 1400 шақырымы Қазақстан территориясынан өтеді. Өзен жоғарғы бөлігінде Ферғана аңғарындағы егіншілік жерді суаруға көбірек пайдаланылады, сондықтан көптеген салаларының суы басты арнаға жетпей қалады. Салаларының көпшілігі Ферғана аңғарының ішінде шоғырланған, олар: сол жағынан – Исфайрам, Шахимардан, Сох, Исфара, Қожабақырған және Ақсу, оң жағынан – Патшаата, Қасансай, Ғавайсай, Чаадақсай. Бұл салалар өздерінің суын жауын-шашын көп болған кезде ғана суын өзенге құяды. Фархад тауын жарып өткен жерінде 1948 жылы Фархад СЭС –ы салынған. Мырзашөл (сол жағасы) және Дальверзин (оң жағасы) суландыру жүйелерін құрайды. Одан әрі Шыршық сағасынан төмен қарай аңғармен ағады. Сырдария ағынын реттеуші Шардара СЭС – ы бөгенінен кейін өзен Қызылқұм өңіріне енеді. Ферғана аңғарынан шыққаннан Шардара су қоймасына дейінгі жерде өзен әлсіз көрінетін шекаралы аңғармен ағып өтеді. Жайылмасының көп бөлігі ені 1 шақырымнан 11 шақырымға дейінгі, кейбір жерлері 15 шақырымға дейін баратын қандайда бір жағамен ұштаспайтын бір жақты болып келеді. Осы жертілімінде Сырдария өзеніне оң жағынан салалар – Ахангаран, Шыршық, Келес өзендері келіп қосылады.

Соңғы жылдары әлемдегі су проблемаларының өршуіне байланысты мемлекеттерді тұрақты сумен қамтамасыз ету мәселелері ұлттық қауіпсіздік проблемалары шегінде қарастырылады. Қазақстанды сумен қамтамасыз ету проблемасының өзектілігі бар су ресурстарының шектеулігімен, оларды аумақ бойынша әркелкі бөлумен, уақыт шегіндегі елеулі өзгеріспен, трансшекаралық өзендер сулары ластануының жоғары деңгейімен сипатталады. Келешекте шекаралас мемлекеттер аумақтарынан өзен ағысының қысқаруына, сондай – ақ климаттық тұрғыға орай жергілікті ағыс ресурстарының азаюына байланысты республиканы сумен қамтамасыз ету жағдайының шиеленісуі мүмкін. Өзен ағысының ресурстары өзгеруінің мүмкін салдары Қазақстанның орнықты әлеуметтік – экономикалық дамуына және экологиялық қауіпсіздігіне елеулі қауіп төндіреді. Елімізде экономиканы, оның ішінде су шаруашылығы саласын түбегейлі реформалау тұрақты сумен қамтамасыз ету проблемаларын шешуге ерекше талаптар қояды.

БҰҰ – ның қорытындысы бойынша, тұщы сумен қамтамасыз ету ХХІ ғасыр адамзатының алдында тұрған өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бүгінгі күні әлемде су тапшылығын 2 млрд. адам зардап шегуде. 2015 жылға қарай су тапшылығына әлем халқының тең жартысы, ал 10 жылдан кейін ғаламшар халқының үштен екі бөлігі (5,0 млрд.) душар болады. Су қарқынды түрде ең тапшы табиғи ресурстардың біріне айналуға айналуға айналуға айналып, халықаралық рынок қалыптасты. Осы жүзжылдықты «су проблемаларының ғасыры» деп атауға болады.

Болжамдарға сәйкес 2025 жылға қарай әлем халқының саны 8,3 млрд., ал 2050 жылы шамамен 10 – 12 млрд. – қа дейін жетеді. Қалыптасқан тенденцияларды ескере отырып, алдағы 50 жылда су жетіспеушілігімен немесе су объектілерінің ластануымен байланысты проблемалар ғаламшардың әр мемлекетіне түрлі дәрежеде әсерін тигізеді. Бұл ретте жаһандық су проблемаларының шиеленісуі әлемнің көптеген өңірлері мен елдерінің азық – түлікпен қамтамасыз ету және экологиялық қауіпсіздік жай – күйіне көп дәрежеде әсер етеді. БҰҰ – ның қолдауымен әзірленген ХХІ ғасырдың күн тәртібінде су – адамзаттың орнықты дамуының кілті болып табылатындығы көрсетілді.

Трансшекаралық суларды басқарудың қиындығы, ол шекаралас елдердің әр түрлі табиғи жағдайлары, экономикалық дамуы, заңнамасы, саяси бағыты, салааралық мүдделері бойынша анықталады.

Су ресурстарына қолжетімділікті арттыруды қамтамасыз ету және су шаруашылығының көптеген проблемаларын шешуге ықпал ете отырып, климаттың жаһандық және өңірлік өзгеруі жағдайында су жүйелерінің табиғи режимнің қайта құрылуы бір мезгілде кең аумақтардың табиғаты мен шаруашылығына бірқатар ұнамсыз жанама, кей кезде жойқын апаттық өзгерістер енгізеді. Әрине, ол қоғамдастықты алаңдатпай қала алмайды.

Шекаралас елдермен трансшекаралық бассейндердегі су ресурстарын пайдалану жөніндегі ұзақ мерзімді мемлекетаралық келісімдердің болмауы суды пайдаланудың ұлттық бағдарламаларын негіздеу кезінде түсініксіз жағдайлар туындатады. Сараптамалық бағалау бойынша, трансшекаралық ағысты төмендету есебінен республикада су ресурстарының жылына 100,5 текше метр көлемінен 2020 жылға қарай жылына 75 текше метрге дейін төмендеуі мүмкін. Бұдан өзге трансшекаралық ағыс шекаралас елдердің шаруашылық қызметі нәтижесінде республикаға айтарлықтай ластанып және табиғи режимі бұзыла отырып келеді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 14 қарашадағы Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының 2007 – 2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасында тіршілік етудің барлық салаларында орнықтылыққа қол жеткізудің қағидаттары, мақсаттары, міндеттері және негізгі тетіктері айқындалған. Бұл ретте Қазақстанның жағдайларында табиғи ресурстардың және экожүйелердің трансөңірлік сипатын ескеретін басқаратын экожүйелік (бассейндік) қағидасын ендіру ұсынылған. Бассейндік қағида бойынша ұйымдастырылған орнықты экожүйелік дамудың 8 аймағы анықталған. Олар: Арал – Сырдария, Балқаш – Алакөл, Ертіс, Есіл, Жайық – Каспий, Нұра – Сарысу, Тобыл – Торғай, Шу – Талас. Басқарудың бұл құрылымы Қазақстанның орнықты дамуына қол жеткізуде су ресурстарының жүйе құрушы маңызды рөлін көрсетеді.

Сырдария су шаруашылығы жүйесі қуаң аумақтардың ағынсыз бассейндеріне тән схема бойынша дамып жатыр. Суларының елеулі құламалығымен сипатталатын өзен бассейнінің бас жақтары гидроэнергетикалы басымдылықты дамыту аймағы болып табылады. Негізгі ирригациялық жер қоры шоғырланған бассейнінің орта және төменгі учаскелері сулармен жер өңдеудің қарқынды дамуының аймағы болып есептеледі. Шектес теңіз акваториясы бар өзен атырауы балық шаруашылығы мен мал шаруашылығын жүргізудің аймағы ретінде саналады.

Қорыта айтқанда, соңғы 10 – 15 жылда Сыр өңірі экологиясын тұрақтандыру бағытында көптеген ірі жұмыстар орындалуда. Ол шаруалардың барлығы ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен атқарылуда. Ең басты Кіші теңіз қолдан жасалынып Арал, Қазалы аймақтарының экологиялық ахуалы жақсаруда. Сырдария өзені арнасын реттеу бағытында да маңызды істер атқарылуда. Мұның барлығы Сыр өңіріндегі экологиялық жағдайды тұрақтандыруды одан әрі жалғастырып, осы маңызды мәселені түбегейлі шешуге негіз болуда.

Небәрі оншақты жыл аралығында үлкен құрылыстар тұрғызылды. Ұзындығы 15 шақырымдай бөгет жасалды. Сөйтіп Сырдариядан келген су жиналып қайтадан теңізге оралды. Балық қоры көбейді. өңірдің әлеуметтік – экономикалық жағдайы көтерілді.

Бүгінгі күні ауыл шаруашылығы министрлігінің су ресурстары комитеті өңірге қажетті су көлемін алып беруде елеулі орын алып берді. Алайда, басты мәселе су көлемі ғана болып отыр. Судың сапасы тасада қалуда. 1975 – 1980 жылдардан бері Сырдария суының 1 литріндегі тұз мөлшері 1,5 грамнан төмен түскен емес. Соңғы 35 – 40 жылда Сыр өңірі суармалы алқаптарының өзен суымен көп мөлшерде зиянды химиялық заттар келіп шөкті. Осының барлығы дақылдар өнімі мен оның сапасын төмендетуге әсерін беруде. Сондықтан, ғылыми мекемелер егіс топырағында зиянды химиялық заттар құрамын зерттеп, оның қолайсыз әсерін азайту жолдарын анықтауы тиіс. Сонымен қатар Сырдария суының сапасын жақсартудағы зерттеулерге баса назар аударуы қажет деп санаймыз.

Өткен ғасырдың 60 -80 жылдарында Қызылорда облысында инженерлік жүйедегі суармалы жердің мол қоры жасақталды. Суармалы жер көлемі 225 мың гектарға жетті. Бұл облыс егіншілерінің, жалпы осы өңір халқының несібесін молайтты. Сыр өңірі күріш өндіруші басты аймаққа айналды. Содан бері 35 – 40 жыл өтті. Суармалы жер күтімі нашарлады. Күріш атызар бетінің тегістігі өзгерді. Егістегі ыза суды қауіпті деңгейден төмен ұстап тұруды қамтамасыз ететін қашыртқы, дренаждер менколлекторлар таяз болып қалды. Осының салдарынан ыза су көтеріліп, топырақ сортанданды. Суармалы жердің тиісті бір бөлігі пайдаланудан шығып қалды.

Алдағы мақсат – суармалы жер күтімін жақсарту. Алдымен атыздар беті тегістігін бұрынғы қалпына келтіру. Бүгінгі күні атыз беті тегістігінің нашарлығынан жаз бойғы су шығыны гектарға шаққанда 2,5 – 4 мың текше метрге жетіп отыр.

Көксарай су реттегішінің құрылысындағы алғашқы кеңесті 2008 жылғы қараша айында Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев өткізді. Алдымен Мемлекет басшысы аумағын тікұшақпен айналып өтті және құрылыстың сатысындағы жұмыстармен егжей – тегжейлі танысты. Содан соң құрылыс штабында Президент Н.Ә. Назарбаевтың төрағалығымен кеңес өтті. Дағдарыс кезеңіндегі бұл құрылыстың өңір үшін қаншалықты қажеттілігі талқыланды. Мемлекет басшысы құрылыс барысында туындаған барлық проблемалық мәселелер мен қиындықтарға назар аударды. Министр В. Божко жалпы құрылыстың

ұйымдастырылуы, ресурстармен қамтамасыз етілу мәселелері және гидротехникалық құрылыстар ерекшеліктері жайлы баяндайды.

2010 жылғы 18 наурызда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың қатысуымен Көксарай су реттегіші құрылысының кешені стратегиялық маңызды объект ретінде іске қосылды. Бұл уақытта Көксарай белсенді толтыру фазасында болды және біз Сырдария өзенінің сағасындағы ағынның жағдайын реттей алдық. Салтанатты рәсімде Мемлекет басшысы барлық құрылысшыларға жеделдіктері мен олардың орасан зор еңбектері үшін алғысын білдірді. 3 млрд. текше метр қысқы ағынды су реттегіштің су қоймасына шоғырландыру үшін 2010 жылдың соңына дейін аталған объектіні дайындауды міндеттеді.

2011 жылдың басына қарай Көксарай су реттегіші барынша жобалық қуатымен – 3,0 млрд. текше метр судың су қоймасы көлемімен тасқынға қарсы режимде жоспарға сәйкес уақытында іске қосылды, бұл Сырдария өзені жағасындағы елді мекендердің қауіпсіздігін толығымен қамтамасыз етті.

2010 – 2011 жылдардағы су тасқыны кезеңіндегі су қоймасындағы шоғырландырылған ағынның көлемі 2,2 млрд. текше метрді құрады. Вегетациялық кезеңнің басталуымен суі реттегішті эксплуатациялау ережесіне сәйкес Көксарай су қоймасынан Сырдария өзенінің арнасына құю үшін және Кіші Аралды толтыру үшін су жіберу басталды.

Әдебиеттер:

1. В.А. Смоляр, Б.В. Буров, Т.Т. Махмутов, Д.А. Қасымбеков.// "Водные ресурсы Казахстана". Алматы: НИЦ«Ғылым», 2002. 595 с.
2. Пути решения проблемы рек Сырдарья и Арала./ /Вест. НАН РК. 2005. 260с
3. Тюменев С.Д. Проблемы управления водными ресурсами бассейна реки Сырдарья для Республики Казахстан. //Тр. межд. конф. «Инженерное образование и наука в XXI веке». Алматы, 2004.56 с.

Ғылыми жетекші:

география ғылымдарының докторы., профессор Мусабаева Меруерт Насурлаевна.

**Айгерим Мухамедғалиева
(Астана, Қазақстан)**

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ СУ РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Облыс территориясы жалпылай 1-тәртіптегі Орталық Қазақстан гидрогеологиялық ауданға жатады. Гидрогеологиялық ерекшеліктерінің жиынтығы негізінде Орталық Қазақстан гидрогеологиялық ауданда төмендегі 2-тәртіптегі гидрогеологиялық аудандар ажыратылады: Көкшетау-Екібастұз, Теңіз-Қорғалжын және Сарысу-Теңіз. Көкшетау-Екібастұз гидрогеологиялық ауданы облыстың солтүстік жарты бөлігін қамтиды. Оған Аршалы, Ерейментау, Сілеті, Ақкөл, Бұланды, Шортандының көпшілік бөлігі, Балқаш, Атбасар ауылдық-әкімшілігінің солтүстік бөліктері жатады.

Гидрогеологиялық ауданның көпшілік бөлігін жер бедері тілімделген және жарықтары көп жартасты тау жыныстары жер бетіне жақын жерде орналасқандықтан жер асты суларының қалыптасуына қолайлы жағдай жасалған. Аудан шеңбері ішінде 19 су жиегі мен кешендер ажыратылған.

Теңіз-Қорғалжын гидрогеологиялық ауданның оңтүстігінде орналасқан территорияны өз ішіне алып, ал оңтүстік жағынан Сарысу-Теңіз қыратымен (көтерілуі) шектелген. Аудан жер асты суларына кедей. Бұл жерде тек 6 су жиегі мен кешен ажыратылған. Ең сумен қамтамасыз етуге перспективті кешен, бұл Нұра және Есіл өзендерінің аллювиалдық шөгінділерінде немесе аңғарларында орналасқан.

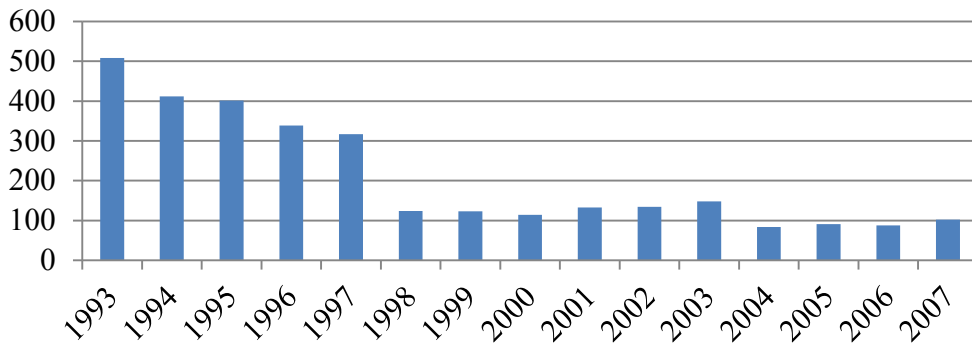
Сарысу-Теңіз гидрогеологиялық аудан облыстың ең шеткі оңтүстік бөлігінде Қорғалжын әкімшілік ауданының ішінде орналасқан. Бұл ауданда 12 сулы кешен ажыратылған.

Солтүстіктен оңтүстікке қарай батыстағы облыс шекарасы бойлап созылып жатқан ені аз алқап 1-тәртіптегі Торғай гидрогеологиялық ауданға жатады, ал Ертіс артезиан бассейні оңтүстік-батыс бөлігі болып саналады. Тұщы сулар жеке линзалар түрінде кездеседі. Құдықтардың су мөлшері (дебиті) 0,5 л/сек-ке жетеді. Оларды ауылды елді-мекендерді сумен қамтамасыз ету үшін пайдаланады [1].

Ақмола облысында 4000 аса көл бар. Соның ішінде 90% ауданы 1 км². Шортанкөл көлінен ауыз су ретінде, халық шаруашылығында және өнеркәсіп орындарында пайдалану үшін суды тарту көл суының деңгейінің төмендеуіне әкеліп соқты. 1986-1997 жж Шортанкөл көл суының деңгейі 2,18 м төмендеген.

Басты тұтынушылары – Астана, Шучье, Степногорск, Ақкөл, Атбасар, Еңбекшілдер. Ақмола облысындағы табиғи су көздерінен су тарту 2000 ж салыстырғанда арту үрдісі үстінде. Ұзақ уақыт бойы күрделі жөндеуден өтпегендіктен магистралдық және таратушы құбырлардың жағдайының нашар болуынан тасымалдау кезінде көп мөлшерде су жоғалтылады. Тасымалдау кезінде суды жоғалту мөлшері 2004 ж 25,9 м³ құраған болса, ал 2005 ж - 19,0 м³ болды. Облыс аумағында суды тұтыну мөлшері 2001-2003 жж аралығында 10% артты. Есіл, Нұра, Шағалалы өзендерін басты ластаушыларды елді-мекен пункттері аумағындағы нәсер жауын кезіндегі ағындар, сонымен қатар еріген және жаңбыр суымен шайылатын минералды және органикалық тыңайтқыштар құрайды. Ақмола облысындағы табиғи су көздерінен су тарту өзгерісін 1 суреттен анықтай аламыз.

Ақмола облысындағы табиғи су көздерінен су тарту өзгерісі, млн м куб

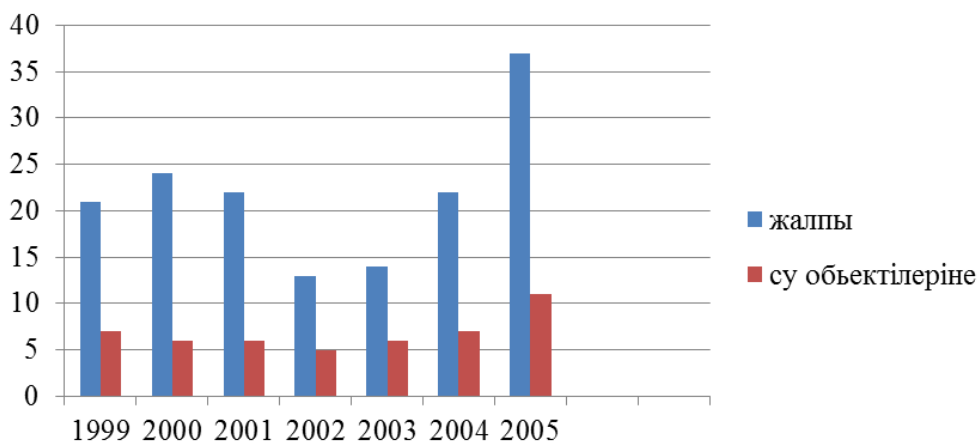

Сурет 1.

Ақмола облысындағы табиғи су көздерінен су тарту өзгерісі, млн м³

Ауылдық жерлерде ағын сулар көбінесе ауыл шаруашылық қалдықтарымен ластанады. Көлдің негізгі ластаушылары: оның су жинайтын алабында орналасқан елді-мекен пункттері және өнеркәсіптік кәсіпорындар, тыңайқыштар, егістік химикаттары, ластаушы органикалық заттардың жиналған орны мен тұрмыстық қалдықтар. Шучье-Бурабай курорттық зонасында ауыр гидроэкологиялық жағдай байқалады. “Казгидромет” жер үсті бастауларының жағдайларына 2 орын бойынша Есіл өзенінде, 1 Нұра өзенінде және Бурабай, Үлкен және Кіші Шабақты көлдерінде бақылаулар жүргізеді. Казгидромет мәліметтерінше, Есіл және Нұра өзендері мен Үлкен және Кіші Шабақты көлдерінің гидроэкологиялық жағдайы 2005 ж 2004 ж салыстырғанда жақсарған. Жалпы алғанда Есіл және Вячеслав су қоймасы, сонымен қатар Бурабай, Үлкен Шабақты және Шортан көлдері су сапасы жөнінен 2 класқа - “таза” жатады. Сульфат және мұнай өнімдерімен ластану деңгейі ШРК асып кеткен. Жабай, Сары-Бұлақ, Ақ-Бұлақ, Нұра өзендері мен Қопа көлі шамалы ластанған өзендер мен көлдерге жатады. Аталған гидробъектілерде де сульфат пен мұнай өнімдерімен ластану деңгейі ШРК асады.

Елді-мекен пункттеріндегі қоршаған ортаның экологиялық жағдайының нашарлауы тазартылмаған ағын сулармен жер асты және жер үсті суларының ластануынан болып отыр. Ақмола облысындағы 38 тазарту құрылғыларынан төртінші бөлігі ғана жұмыс істейді. Аудан орталықтарында кәріз жүйесі тазалау құрылыстары ұзақ уақыт үздіксіз пайдаланылуына орай тоқтатылып қойылды. Ауылдық елді-мекендерде ағын сулар тазартылмай ағын суларды жинақтаушы және фильтрлеу алаңына жіберіледі. Ақмола облысында тазалау құрылғылары бар ірі кәсіпорындар бар (Степногорск қаласындағы ЖШС “Джет-7” және ЖШС “Кродако”, Сандықтау ауданындағы “Степногорск тау-кен химия комбинаты”, ААҚ “Биопрепарат”, ЖАҚ “Қазстабон”), тазалау құрылғылары Көкшетау, Степногорск, Шучье қалаларында, Зеренді ауданындағы Айдабол кентінде бар. Аталған объектілердің ағын сулары толық биологиялық тазартудан өткізіліп, содан соң таза су Ақсу өзеніне құйылады. Жолымбет, Ақсу, Бестөбе кенттеріндегі ЖШС “Қазақалтын” тазартатын құрылғыларының тиімсіз жұмыс істеуіне орай соңғы жылдары Ащылы-Айрық өзенін ластап отыр. Атбасар, Шортанды, Еңбекшілдер, Ақкөл, Төңкеріс, Жамантұз, Ғылыми елді-мекен пункттеріндегі тазартатын құрылғылары істен шыққан немесе толық жұмыс істемейді. Ақмола облысында ағын сулардың көп мөлшерде су объектілеріне, жинақтаушы орындарға, фильтрлеу алаңына және рельефтің төмен түскен жерлеріне тасталуы орын алып отыр. Ақмола облысындағы ағын сулар көлемінің өзгерісі 2 суретте көрсетілген.

Сурет 2. Ақмола облысындағы ағын сулар көлемінің өзгерісі, млн м³

Ақмола облысында ауыз су ретінде шаруашылықта қолдануға болатын қоры 306,9 м³/тәулік болатын 33 кен анықталған. Қазіргі кезде 10 кені ластанған, соның ішінде Нұра кен орны сынаппен; Қызылсу мен Державинск, Астрахан кендерінде қауіптілігі бойынша 2-ші класқа жататын бром мөлшерінің көп болуы байқалып отыр. Атбасар-Есілалды және Сандықтау кендерінде су құрамында аммонийдің болуы тән. Магний және темір сияқты металдардың мөлшерінің көбейіп кетуі қауіптілігі бойынша 3-ші және 4-ші класқа жатады, бұл Қызылсу, Астрахан, Атбасар-Есілалды, Нұра жер асты кендеріне тән. Нитраттардың мөлшерінің көп болуы Атбасар-Есілалды кенінде анықталған. Ақмола, Атбасар және Шиелі кендерінде судың минералдануының артуы орын алып отыр. Атбасар жер асты су кені Атбасар ет комбинаты, ірімшік жасайтын зауыт пен шошқа өсіретін қожалықтардың қалдықтарымен ластанып отыр. Тасымалдау скважиндарында марганец мөлшерінің артуы - 1,2-1,9 ШРК асып кетсе, темір - 1,2 ШРК, минералдануы - 1,2-2,2 ШРК асып кеткен. Жер асты суларының ластану деңгейі шамалы қауіпті болып табылады [2].

Атбасар-Есілалды кені территориясында ықтимал ластаушы көздер - Сергеевка кенті және етті мал шаруашылық қожалықтары. Су құрамында нитрат пен аммонийдің ШРК 1,5 есе асып кетуі себебінен бірнеше скважиндар тасымалдаудан алынып тасталынды; қолданылып жүрген скважиндардағы темір мөлшері ШРК Зесе артық. Кейбір тасымалданатын скважиндарда аммоний мөлшерінің көбеюі (1,2-1,4 ШРК), темір (2,7-8,9 ШРК) және минералданудың (1,1-1,2 ШРК) артуы байқалып отыр. Жер асты сулары кендерінің ластану деңгейі шамалы қауіпті. Астрахан жер асты су кенінің ластану деңгейі шамалы қауіпті болып табылады. Судың марганецпен ластануы 2 ШРК, ал броммен ластану 2 ШРК асып кеткендігі айқындалған. Нұра кенінде сынаптың мөлшері - 1,2-4,8 ШРК, темірдің мөлшері - 1,4-6,7 ШРК, ал марганецтің мөлшері - 2-4,6 ШРК артық, жер асты су кенінің ластану деңгейі қауіпті. Сандықтау ауданында орналасқан скважиндарда аммоний мөлшерінің 9-48 ШРК артық болуы анықталған, бұл жер асты кенінің ластану деңгейі қауіпті болып табылады; Державинск кенінде бромның мөлшері 2,4 ШРК артық, ал бор мөлшері -2,4 ШРК асып кеткен, бұл жер асты кенінің ластануы шамалы қауіпті екендігі анықталды; Қызылсу кенінде бром мөлшері - 6,25 ШРК, марганец мөлшері 3,8 ШРК, жер асты суының ластану деңгейі қауіпті. Ақмола және Шиелі жер асты су кендерінде жер асты суларының минералдануы 1,1-3,4 ШРК артық.

Республикалық СЭС мәліметтері бойынша, Ақмола облысында микробиологиялық көрсеткіштері бойынша нормативті құжаттарға сай емес сутартқыш су сынамаларының меншікті салмағы 3,8%-ға тең; санитарлық-химиялық көрсеткіштері бойынша - 6,4%-ға, ал орташа республикалық көрсеткіштері бойынша 2,4 және 2,8% тең келеді. Химиялық және микробиологиялық көрсеткіштері бойынша нормативті құжаттарға сай емес орталықсыздандырылған көздерден алынатын су сынамаларының меншікті салмағы 7,2%-ға тең болатын болса, ал орташа республикалық көрсеткіштері 7,0 және 4,4% сәйкес келеді. Ақмола облысын сумен жабдықтау сапасы орташа республикалық көрсеткіштерден әлдеқайда нашар [3].

Әдебиеттер:

1. Омаров Т., Филонец П., Филонец Ю. Қазақстан көлдері - Алматы: Қазақстан, 1987. – 144 бет, 3бет.
2. Балгужинов Д.Б., Кабдолфарихова Д.А. Санитарное состояние водных ресурсов Акмолинской области // Вестник Кокшетаутского университета им.А.Мырзатаева. – 2013 ж. - №1. – С. 98-101.
3. Л.Е. Тажибаев. Основы водоснабжения и обводнения сельскохозяйственных районов Казахстана. – Алма-Ата: Кайнар, 1969. – 30 бет.
4. 6 Филонец

Ғылыми жетекші:

география ғылымдарының докторы Мазбаев Орденбек Блисбекович.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Вікторія Макаренко
(Кіровоград, Україна)

ЕКОЛОГІЧНІ ТА МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВЕЛИКИХ МІСТ І ПРОМИСЛОВИХ ЗОН

Процес взаємодії людини та природи відбувається на основі певних закономірностей. Існуючі екологічні відносини між певними суб'єктами повинні бути оптимально врегульованими та збалансованими. Особливого значення та ваги це набуває для сучасної молоді, яка розпочинає активний життєвий шлях у період розвитку антропогенно-техногенного навантаження. На значних площах спостерігається забруднення атмосфери, зменшення родючості ґрунтів, підвищення електромагнітного фону, недотримання вимог експлуатації природних ресурсів, забруднення всіх типів вод, що негативно впливає на демографічну ситуацію в Україні. Основними джерелами забруднення є енергетичні системи, транспорт та промисловість.

Екологічний стан різних регіонів України – нерівномірний. Сучасні дослідники виділяють кілька основних ступенів забруднення.

До найбільш несприятливих відносять: Донбас, Дніпропетровськ, Лисичанськ, Сєверодонецьк, Кривий Ріг. Напружена екологічна ситуація спостерігається в Запоріжжі, Вінниці, Кіровограді, Хмельницькому. Як умовно сприятливий можна охарактеризувати стан у таких містах: Луцьк, Львів, Житомир, Тернопіль, Рівне [4].

Людина постійно втручається в природу, що спричиняє порушення екологічної рівноваги і, як наслідок – відбувається посилення нервово-емоційного напруження, що призводить до погіршення здоров'я.

Також у великих містах спостерігається підвищений електромагнітний фон від різноманітних джерел випромінювання: теле- та радіостанцій, радіопередавачів і мобільних телефонів. Найбільші міста країни є осередком промислових зон. В Україні нараховується 37253 підприємств [5] і їх кількість постійно зростає. Серед галузей економіки України транспортний комплекс є однією з найважливіших медико-соціальних та екологічних проблем. В міських районах зі значним рухом транспорту рівень шуму дуже близький до небезпечної межі у 80 дБ [1].

Кожен автомобіль забруднює атмосферу різними компонентами (близько 200). Автотранспортна одиниця за 1 км пробігу виділяє в середньому 30 г чадного газу, який утилізується дуже повільно. Всі шкідливі вихлопні гази накопичуються в нижніх шарах атмосфери, цим повітрям дихають люди і все живе. Найтоксичнішим є свинець, в радіусі 100-200 м від дороги. На думку вчених, саме він впливає на репродуктивну функцію. Вміст свинцю в ґрунтах біля автодоріг складає 10-600 мг/кг. Чадний газ у повітрі призводить до головного болю, порушення серцево-судинної системи, викликає ендокринні захворювання. У населення виникають хвороби печінки, органів дихання, різні види алергії. Дитяча смертність у столиці України в кілька разів вища, ніж у Європі [1].

Кіровоградщина – аграрно-промисловий регіон України. Тож ґрунти є найбільш вагомим природним ресурсом, основою сільськогосподарського виробництва, і ніякими іншими ресурсами замінити їх не можна. Однак землевласники та землекористувачі не завжди раціонально використовують природні багатства. До ґрунту потрапляє і значна кількість шкідливих речовин, що завдає шкоди навколишньому середовищу. Найбільш негативно впливають на ґрунти гірничодобувна й будівельна галузі промисловості. Також до небезпечних забрудників ґрунтів належить ртуть, яка потрапляє до навколишнього середовища із відходами целюлозно-паперового виробництва.

Протягом 1998-2006 років було відібрано та проаналізовано Кіровоградським центром «Облдержродючість» 10160 зразків ґрунту. Дослідженнями встановлено, що в жодному з перевірених господарств не виявлено вмісту солей у ґрунті, який би перевищував ГДК. Так, в середньому забруднення ґрунтів солями важких металів районів області знаходиться на задовільному рівні.

Однак, якщо взяти до уваги максимальні значення забруднень, то хоча вони й менші за ГДК, за певних умов в найближчий час можуть бути на рівні або й вищі [3].

Водні артерії Кіровоградщини також потребують уваги. Підприємства скидають у річки значну кількість неочищених стічних вод, побутових, промислових та сільськогосподарських відходів і тому стан водних ресурсів теж є незадовільним. Більшість населення області використовує неякісну воду, яка сильно забруднена механічними сумішами та мінеральними солями.

Для природних вод області властива низка суттєвих екопроблем. Всі вони мають одну причину – порушення природного режиму водотоків [2].

Усі ці фактори: транспорт, забруднення повітря та води, токсичні промислові відходи, викиди підприємств, – є відчутними для населення Кіровограда, області й усієї України та призводять до зміни клімату.

Кіровоградщина, розташована в Центральній Україні, в межах найбільшої та найдавнішої геоструктури держави – Українського щита, традиційно має помірний м'який клімат. Із часу утворення щита гірські породи зазнавали руйнувань, зумовлених дією текучості вод, вітру, перепадами температур, а з певного часу – людини. Також надра Українського щита багаті покладами урану. Який, як і кожен хімічний

елемент, що входить до складу земної кори, має певний термін свого існування, після чого настає його природний розпад. Тож іще однією екопроблемою Кіровограда та області є радонове забруднення приміщень. Найбільша кількість цього газу осідає в підвальній, цокольній частині споруд, на нижніх поверхах будівель.

Вдихання повітря, що насичене радоном, першочергово шкідливе для здоров'я людей, оскільки цей газ є активним джерелом іонізуючого випромінювання, котрий, потрапивши до дихальних шляхів, здатен стимулювати ракові процеси [2].

Особливістю розташування Кіровоградщини є її віддаленість від океанських просторів, а відтак, меншою зволоженістю, більшою контрастністю температур та суттєвою залежністю від взаємодії різних повітряних мас. Упродовж року Кіровоградщина отримує близько 4200-4450 МДж сонячної радіації на кожен квадратний метр території, а сонячне сяйво освітлює регіон близько 2000-2200 годин на рік [2].

Метеорологічні умови даної місцевості потрапляли в поле зору досліджень науковців та аматорів здавна. Так, у ХІХ столітті в м. Єлисаветграді (колишня назва м. Кіровоград), з ініціативи викладача математики та фізики Рудольфа В'ячеславоича Пржшиховського в ЄЗРУ (Єлисаветградському земському реальному училищі), зараз це Кіровоградський машинобудівний коледж Кіровоградського національного технічного університету, створюється перша в регіоні метеорологічна станція. Справу Р.В. Пржшиховського продовжив видатний педагог Г.Я. Близнін. Метеостанція уже у 80-х рр. бере участь у спостереженнях за кліматом Північної кулі, координованих із Вашингтона і входила до переліку установ Міжнародного метеорологічного бюлетеня.

Це була перша в Україні метеостанція 2-го розряду учбових закладів, яка отримала офіційне визнання.

З кожним роком об'єм видів гідрометеорологічних спостережень розширювався і вже в 1882 році на метеостанції проводилися до 30 видів метеорологічних спостережень, актинометричних (за сонячною радіацією), агрометеорологічних (в тому числі, визначення запасів вологи в ґрунті) [6].

Г.Я. Близнін, викладаючи природничі науки та хімію, впроваджував прогресивну на той час методику екологічного та морального виховання в галузі метеорологічних досліджень. Досвід одного з фундаторів природничої освіти на Єлисаветградщині є цінним і для сучасних педагогів-науковців.

Учні під керівництвом Г. Близніна виготовили велику географічну карту вологості ґрунту для Московської сільськогосподарської виставки у 1895 році. Вели систематичні метеорологічні спостереження, регулярно готували прогнози погод, з якими знайомили населення Єлисаветградського повіту [2].

Метеорологічна станція, заснована Р.В. Пржшиховським і Г.Я. Близніним у 1874 році, діє в м. Кіровоград і сьогодні.

Про необхідність виховання екологічної культури, залучення молоді до спостережень над явищами природи, наукових досліджень дбали ще кілька століть тому, розуміючи важливість збереження природних багатств для майбутніх поколінь. Проте діяльність людини та природні й техногенні катастрофи призвели до погіршення стану біосфери. Протягом століть порушуються принципи раціонального використання природних ресурсів та підвищується рівень антропогенного забруднення навколишнього середовища, що призводить до негативних екологічних наслідків.

Для вирішення проблем охорони довкілля, збереження здоров'я нації необхідно поглибити рівень наукових досліджень, вести освітню діяльність, виховувати екологічно свідому молодь.

Потрібно нарощувати інвестиції та впроваджувати новітні технології, надавати пріоритетності безвідходному виробництву. Підвищення якості автомобільних бензинів, перехід на альтернативні види транспорту зменшить шкідливі викиди. Та навіть вентиляція приміщень, раціональне споживання енергії, переробка та утилізація твердих відходів, економне споживання біоресурсів поліпшуватиме загальний стан. Важливим чинником покращення екологічної ситуації є дотримання певних стандартів. Комплексний підхід до реалізації відповідних заходів дозволить істотно зменшити негативний вплив на навколишнє середовище.

Література:

1. Гутаревич Ю.Ф., Зеркалов Д.В. та ін. Екологія та автомобільний транспорт: Навч. посібник 2-ге вид., перероблене та доповнене. – К.: Арістей, 2008. -296 с.
2. Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. / За загальною редакцією О.В. Чуднова. – Кіровоград: Імекс- ЛТД, 2008-604 с.: іл.
3. Ковальов М.М., Кигим О.А., Дронін В.О., Бреднякова К., М., Стеценко Т.І. Кіровоградський центр «Облдержродючість», м. Кіровоград
4. Мягченко, О. П. Основи екології: підручник / О. П. Мягченко. - К.: Центр учбової літератури, 2010. - 312 с.
5. [HTTP//WWW.RADA.COM.UA/UKR/catalog](http://WWW.RADA.COM.UA/UKR/catalog)
6. http://ifcgm.ucoz.ua/dir/sites_regional_centre_for_hydrometeorology_cgm_at_ukraine/1

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АҲОЛИНИНГ ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТИ ВА ТАРБИЯСИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Инсоният учун узоқ йиллар давомида табиатни асраб – авайлаш, ер, сув ва ҳавони ифлослантirmаслик масалалари доимо муҳим вазифалардан бири бўлиб келган.

Ушбу масалалар айна кунда бутун дунё миқёсида кишилик жамиятининг бугуни ва эртаси учун долзарблиги боис энг муҳим глобал муаммолар сирасига киради. Келажакимиз эртаси бўлмиш баркамол авлод тарбиясида экологик маданиятни шакллантириш бугунги куннинг энг муҳим асосий вазифаси бўлиб қолмоқда.

Инсон ўз ҳаёт фаолияти давомида одатда беихтиёр тарзда ҳар қандай организмларнинг ҳаёт муҳити ва табиат параметрларини ўзгартириб, экосистемалар табиий сифатларини бузиб юборади. Айна кунда илмий адабиётлар, оммавий ахборот воситалари орқали экология муаммосининг жуда хилма–хил аспекти таҳлил қилинмоқда.

Экологик муаммоларни ва экологик жараёнларда бўлаётган ҳодисаларни бартараф этишда фуқароларнинг онги ва маданиятини янада юксалтириш алоҳида ўрин тутди. Атроф муҳитга, табиатга ва ўсимликларга, сув ва ҳавога, дарахтларга умуман (атрофимиздаги олам)га нисбатан оқилона муносабат онгимизда болалиқдан шакллантирилиши лозим.

Ер, ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойлиқдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир [1].

Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдаги мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш муаммоси жамиятда истиқомат этувчи ҳар бир инсонга, шубҳасиз, маълум даражада тааллуқлидир. Шу нуқтаи назардан, одамларда экологик ҳуқ нормаларини сингдириш, барча таълим ва маърифат воситаларини қўллаб, табиатни асраш тўғрисидаги билимларни ҳар томонлама кенг ёйиш ва тарғиб этиш масалалари айна кунда муҳим зарурат ҳисобланади.

Буюк Британиянинг нуфузли “Экономист” журналининг эътироф этишича, Ватанимиз пойтахти - азим Тошкент шаҳри ободлиги ва яшаш учун қулайлиги жиҳатидан дунё рейтингда 140 та шаҳар орасида 58-ўринни эгаллайди [2].

АҚШнинг The Huffington Post нашри томонидан Самарқанд шаҳри “Дунёнинг албатта бориб кўриш керак бўлган 50 шаҳри” рўйхатига киритилгани ва бундай эътирофга эришишда ҳам МДХ мамлакатлари ўртасида Ўзбекистон ягона экани эътиборга сазовордир [3].

Ўз-ўзидан аёнки, кўп нарсдан далолат берадиган ана шундай кўрсаткич ва рақамлар биз олиб бораётган ислохотларни янада чуқурлаштириш, эртанги кунимиз, тараққиётимиз йўлида мустақкам пойдевор бўлиши муқаррар [4].

Бинобарин, бугунги кунда, кишига эстетик завқ бағишловчи хушманзара табиат ва соғлом муҳитда яшаш, мусаффо ҳаво ва тоза сув, шифобахш булоқлар инсон саломатлигига фойдали эканлиги, туризмнинг бир бўғини бўлмиш-экотуризмнинг асосини ташкил этишлиги бу масалаларга эътиборни янада кучайтиришни талаб этмоқда.

Экологияга доимо жиддий муносабат билан қараш ўринлидир. Масалан, хориж мамлакатларида экологияга нисбатан кўнгиллиликлар ҳаракати (волонтуризм) мавжуд бўлиб, улар ўз олдларига она табиатни асраш ва йўқ бўлиб кетаётган ҳайвонот ва қушлар оламини кўпайтириш ва келажак авлодларга янада бойитиб топширишни ўз олдларига мақсад қилиб қўйишган. Улар учун хорижий сайёҳларга хизмат кўрсатиш фаолияти 2 - даражали ҳисобланади.

Мисол тариқасида, Жанубий Африканинг Bouthorscoar кўриқхонасини келтириб ўтишим мумкин. Ушбу оромгоҳда 50 кишилик сайёҳлар учун халқаро андозаларда барча шароитлар тайёрланган. Бу ерда бир оила фаолият олиб боради, мана шу кўриқхона оиланинг барча иқтисодий харажатларини қоплайди, кўриқхонанинг майдони 3 гектарни ташкил этади, ушбу кўриқхонада қушларнинг 26 хил тури ва ҳайвонларнинг 100 дан ортиқ тури эҳтиётланиб парваришланади.

Айна вақтда экология муаммоси ижтимоий онгнинг барча формаларига таъсир кўрсатмоқда. Экологик онг махсус ижтимоий – маданий ҳодиса, яъни инсон ва жамиятнинг табиатга амалий муносабатини ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш вазифаларини адо этади.

Экологик маданиятни ва тарбияни шакллантиришда энг асосий омил оила ҳисобланади, барча билимларнинг дебочаси оиладан бошланганидек, ушбу тушунчалар ҳақидаги қарашлар ҳам аввало оиладан, сўнгра барча соҳаларида, ишлаб чиқаришда, хордиқ чиқаришда атрофимиздаги табиат билан зеҳнли муносабатда бўлишда намоён бўлади.

Атроф муҳитни асрашда табиатнинг ўзи ҳам баъзан бизга юксак “педагогик - жиҳатлар”ни аниқлаш имкониятларини бермоқда. Масалан, биз биламизки, қалдирғоч ўзи учун ин курса, албатта тинч ва тотув оилани ва озода ҳовлини шифтини роса ярим ой қидириб, ўрганиб кейин ин қураб экан. Болалари очиб чиққанидан сўнг ривожланишдан ортда қолаётган полапонларини бошқаларига нисбатан кўпроқ сийлайди...

Худди қалдирғочлардек, айна кунда халқаро сайёҳлар ҳам тинч, осуда, экологик тоза, иқтисодий барқарор, табиати гузал ўлка ва масканларни танлашмоқда ва бунинг учун ривожланган мамлакатлар

сайёҳлари масалан; Япония, Германия, Франция каби давлатларнинг фуқаролари устама ҳақ тўлашга ҳам розилар [5].

Инсоният доимо янгиликка интилиб яшайди. 1990 йилларнинг охирида туризм индустрияси мутахассисларининг эътиборига тушган Sakarta оролининг хушманзара, бокира табиати айни кунда бутун дунё сайёҳларининг эътиборини тормақда. Аҳолиси жудаям меҳмондўст. Мамлакатга туристларнинг қанчалик кўп даражада ташриф буюриши нафақат мамлакатнинг иқтисодий кўрсаткичига балки, ана шу ҳудуднинг иқтисодий жиҳатдан ривожланишига ҳам салмоқли даражада таъсир кўрсатади. Масалан; ҳар бир сайёҳ эсдалик совғалари олиб кетишни ҳоҳлайди, меҳмонхона хизматидан ташқари турли хил мева-сабзавотлардан татиб кўришни ва ўз ўрнида ўша ҳудуднинг миллий мато ва либосларига ҳам қизиқишлари табиий ва харид қилади. Бу ўз ўрнида минтақа аҳолисининг яратувчанлигини ва иш билан бандлигини таъминлаб беради.

Бизнинг мамлакатимизга қиш мавсумидан бошқа йилнинг қолган барча фаслларида ташриф буюриш ва саёҳат қилиш ёқимли ва ўринли бўлади. Март, апрель ойларида пойтахтда нишонланадиган миллий байрамларимиз ва миллий кўкли таомларимиз дунё сайёҳларини лол қолдирмоқда. Юксалишда давом этаётган Ўзбекистон учун айни кунда жаҳон талаблари даражасида туристларга маълум ва машҳур шаҳарларимиз Тошкент, Бухоро, Хива, Самарқанд,...

Республикаимизда диққатга сазовор жойлар жудаям кўп. Бизнинг фикримизча, ҳар бир минтақа сайёҳларни жалб этиш чора-тадбирларини ишлаб, амалда қўллашлари лозим. Йилига бутун дунё миқёсида 600 миллион ва 900 миллион атрофида сайёҳлар дунё бўйлаб саёҳатга чиқадилар. Шундан 2 ва 3 миллиони бизнинг мамлакатимизга ташриф буюради.

Мана шуларни инобатга олган ҳолда сайёҳлар сонини кўпайтириш учун нималарга эътибор беришимиз лозим:

Биринчидан, ҳар бир ҳудуд ўзининг хушманзара жойларини аниқлаб ва ойлар кесимида белгилаб олиши лозим.

Иккинчидан, ўша ҳудудда нималар эътибортортар эканлигига алоҳида аҳамият бериши лозим.

Учинчидан, инвестицияларни – жалб этишда ушбу соҳага ҳам йўналтириш чора-тадбирлари кўрилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Тўртинчидан, ушбу соҳа хали мамлакатимизда қирралари тўлиқ очилмаганлиги боис, инвесторларни маълум даражада рискка қўйишлиги ва буни бартараф этиш учун уларни туризмнинг бу йўналишидан бардавом ва барқарор фойда олиш мумкинлигига ишонтира (бизнес лойиҳа асосида) олиш лозим.

Бешинчидан, минтақанинг тоғли ҳудудларида, дарё ва соҳил бўйларида, хушманзара табиат гўшаларида(йилнинг қайси ойларида гўзал манзара кашф этишлигини инобатга олган ҳолда) хорижий сайёҳлар учун қўнимхоналар барпо этиш учун маҳаллий ва хорижий инвесторларни жалб этиш ва қизиқтириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Кўҳна ва навқирон Ўзбекистон халқини табиатни муҳофаза қилишда ўзига хос анъаналари, қадриятлари мавжуд. Уларни бардавом эттириш, нафақат баркамол авлодга, балки аҳолининг барча қатламларига тушунтириш ва тарғиб этиш мавжуд маънавий меросимиз ва табиий ресурсларимиз биз учун бебаҳо бойлик эканлигини англашимиз, маълум маънода мамлакатимизда ҳамда минтақада экотуризм саноатини ривожлантириш омили бўлиб хизмат қилади деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар:

1. Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 3-бўлим, XII-боб, 55-модда. 18-бет.
2. И. Каримов “Бизнинг мақсадимиз-эркин ва фаровон, демократик ҳаёт қуриш” (Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати- Ўзбекистон либерал –демократик партиясининг VII съездидаги маърузасидан) 2015 йил.
3. И. Каримов, Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. “Ўзбекистон” НМИУ, 2015 йил.
4. И. Каримов, “Халқимизга тинчлик ва омонлик керак” Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. 2015 йил.
5. Х. Ёкубжанова, О. Байтураев, Г. Умарова “Проблемы привлечения инвестиций в экотуризм” “Молодой ученый” №4 февраль - 2 2016 г.

Шоира Низомова, Равшан Суванов
(Гулистан, Ўзбекистан)

ЭКОЛОГИК МУАММОЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ КЕЛАЖАК АВЛОД БАРКАМОЛЛИГИНИ ТАЪМИНЛАМОҚДИР

«Экологик вазият» ва «экологик ситуация» каби тушунчалар дастлаб кишиларни ваҳимага солган ёки муҳитнинг ифлосланиш даражасидаги маълумотларга қаратган. Агарда шаҳарда экологик вазият ёмонлашди десак, бунда албатта атмосферанинг завод дудқарнайларидан ва транспорт

дудкарнайларидан чиқадиган газлар билан, шунингдек ичимлик сувининг сифати ёмонлашгани сув хавзаларининг ифлосланишини тасаввур қиламиз. Заводларда экологик вазият нормада десак, бунда завод атрофини табиатини яхши ҳолатда дегани эмас. Тутун, қурум, сульфат ангрид ва азот кабилар завод дудкарнайларидан чиқиб туради. Узатиш қувурлари орқали сув билан чиқиндилар ажралиб чиқади. Гўё завод маҳаллий хокимият назоратидан узоқда ишлаётгандек туюлади. Ушбу «норматив чиқиндилар» кўшни ўрмонга, атрофидаги тупроқ, ўсимлик ва хайвонларга шунингдек одамларга таъсири бошқа масала ҳисобланади. Бу масала ҳам кўтарилди, аммо анча кеч бўлган бўлади. Биз хаво, сув ва тупроқнинг ишлаб чиқариш чиқиндилари билан ифлосланиши ва унинг оқибати ҳақида кўп нарса билмаймиз. Кўпчилик давлатлар иқлимнинг ўзгариши, озон катламининг сийраклашиши, ўрмонларни кесиб ташлаш, ёмон оқибатларга олиб келишини пайқаб етдилар. Кўз олдимизда келиб чиқаётган экологик ўзгаришлар минтакавий ва умумбашарий муаммоларга айланмоқда. Орол денгизи қуриб бормоқда, ўлкамизда чўлланиш жараёни кучайиб бормоқда.

Экология муаммоси давримизнинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолди. Унинг хавфи ҳатто ядро хавф-хатаридан ҳам даҳшатлироқ бўлиб, бутун ер шари халқларини ташвишга солмоқда. "Асрлар туташ келган паллада бутун инсоният, мамлакатимиз аҳолиси,- деб ёзади И.А. Каримов,- жуда катта экологик хавфга дуч келиб қолди. Буни сезмаслик, қўл қовуштириб ўтириш - ўз-ўзини ўлимга маҳкум этиш билан баробардир". Мутахассисларнинг маълумотига кўра, бугунги кунда қишлоқ хўжалигига яроқли ерларнинг 70 фоизи, чучук сувларнинг 20 фоизи ўзлаштирилиб фойдаланилмоқда, ўрмонлар эгаллаган майдонлар камайиб бормоқда, чўл зоналарининг майдони ошиб бормоқда, ҳаво ҳарорати кўтарилмоқда. Бунинг устига, дунё аҳолиси ҳар йили ўсиб бориб, табиий заҳиралардан хўжалик мақсадларида янада кўпроқ фойдаланишга тўғри келмоқда. Шунингдек техника, саноат корхоналарининг ривожланиши ҳам атроф-табиий муҳитга жиддий зарар етказмоқда. Буларнинг оқибати ўлароқ дунёда экологик муҳитнинг ёмонлашуви билан боғлиқ турли хил касалликлар келиб чиқмоқда. Атроф табиий муҳитни ифлослантириш, табиий ресурсларни ишдан чиқариш, экотизимдаги экологик алоқаларни бузиш глобал муаммо бўлиб қолди. Агар инсоният ҳозирги таррақиёт йўлидан боришни давом эттирса унинг ҳалокати икки-уч авлод яшаб ўтгандан сўнг юз бериши эҳтимолдан холи эмас. Экология ҳозирги замоннинг кенг миқёсдаги кескин ижтимоий муаммоларидан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги куни ва келажаги кўп жиҳатдан ана шу муаммонинг ҳал қилинишига боғлиқдир.

Табиатни муҳофаза этиш турли хил восита ва усуллар ёрдамида амалга оширилади. Шулардан энг муҳими - табиатни ҳуқуқий муҳофаза этишдир, яъни табиатни қонунлар ёрдамида ифлосланишдан, хўжасизларча фойдаланишдан, заҳарланишдан ҳимоя қилишдир. Демак, табиатни муҳофаза қилишда ҳуқуқ алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, у юридик ва жисмоний шахсларга табиатдан оқилона фойдаланиш ҳамда муҳофаза этиш тартиб қоидаларини белгилаб беради. Ҳаракатдаги табиатни муҳофаза қилишга бағишланган қонунлардаги экологик талабларга риоя этилишини, уларни амалиётда тўғри тадбиқ қилинишини таъминлашда экология қонунчилигини мукамал билиш зарур бўлади. Чунки, экологик нохушликлар кўпинча ушбу қонунларни билмаслик ҳамда уларга риоя этмаслик оқибатида келиб чиқади. Шу сабабдан, соғлом табиий атроф муҳитни сақлаш кўп жиҳатдан мансабдор шахслар ва фуқароларнинг экология қонунчилиги тўғрисида қай даражада хабардорлиги ва унга амалда риоя этилишига боғлиқ бўлади.

Маълумотлар шундан далолат берадики, табиат ва жамият бир-бири билан ўзаро узвий алоқа, чамбарчас боғлиқликда бўлади. Бу узвийлик, ўзаро таъсир табиатнинг умумий қонуниятларига мос келиши, ўзаро тенг мувазанатда бўлишликни талаб этади. Акс ҳолда бу мувазанатнинг бузилиши салбий ҳолатларни келтириб чиқариб, тирик мавжудотнинг яшашига хавф солади. Шу сабабдан, табиатга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, ундан оқилона фойдаланиш, уни муҳофаза этиш лозимдир. Табиат объектларидан фойдаланишда шундай воситаларни топиш, уларни қонунларда ўрнатиш, амалиётга қўллаш лозимки, бу бир томондан, хўжалик фаолияти тараққиётини таъмин этсин, иккинчи томондан, табиатни муҳофаза қилиш муносабатларини ривожлантириш ва такомиллаштиришга хизмат қилсин. Шуни айтиш керакки, табиатни муҳофаза қилиш баҳонасида ишлаб чиқариш манфаатларига жиддий зарар етказишга ҳам йўл қўйиш яхши ҳолат эмас. Шунингдек, иқтисодни ривожлантириш учун табиий ресурслардан интенсив фойдаланишга кенг йўл очиб бериш, иқтисодиёт ва экология манфаатларини бир-бирига қарама-қарши қўйиш ҳам мумкин эмас. Саноатни, қишлоқ хўжалигини бошқа соҳаларни табиий атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш вазифаларини ҳал этиш асосида тараққий эттиришни таъминлаш лозим.

Ўзбекистон давлати олиб бораётган экологик сиёсати, Олий Мажлис томонидан қабул қилинган табиий атроф муҳитни муҳофаза этишга бағишланган қонунларда ўз ифодасини топган. Бунинг юридик ифодаси сифатида экологик экспертизани, хўжалик ва бошқа фаолиятни амалга оширишда экологик талабларни, экологик талабларга жавоб бермайдиган корхоналар ва объектларни фойдаланишга киритиш ман қилинишини кўрсатиш мумкин. Ўзбекистон Республикамиз мустақилликка эришига кўпдан кўп эркинликлар, имкониятларни кўлга киритиш билан бирга, давлат ва халқ зиммасига катта – катта маъсулият ва вазифаларни юклади.

Бу вазифа – экологик муоммаларни ҳал этиш, бартараф этишдир. Миллий хавфсизлигимизга қарши бўлган экологик хавфсизлик ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш муоммаси алоҳида эътиборга моликдир. Экологик муоммолар – бу жамият ва инсоният олдига турган энг катта муаммолардан бўлиб, унга

табиатга таъсир қилиш натижасида келиб чиқадиган зарарлар, табиат бузилиши киради. Ана шу бузилишлар, лоқайдликларни олдини олиш хозирги даврнинг энг катта муаммосидир. Очиқ эътироф этиш керакки, узоқ йиллар мобайнида эски маъмурий буйруқбозлик тузими шароитида бундай экологик муаммолар билан жиддий шуғилланилмаган. Сабаби ҳамма эътибор иқтисодий ривожлантиришга қаратилган бўлиб, Республикамизни «Пахта fronti»га айлантириш ва бунинг оқибатида табиий минерал ўғитларга бой бўлган ерларимизнинг шўрланиб, унимдорлиги пасайиб кетиши, Орол денгизига бориб қуйилиш керак бўлган Амударё ва Сирдарё сувларини етиб бормаслигига сабаб бўлди. Собиқ иттифоқ даврида табиий ва минерал хом ашё захираларимиздан вахшийларча, акстенсив усулида, жуда катта ҳаракатлар ва исрофгарчиликлар билан фойдаланишга асосланган хўжалик юритиш тизимининг бутун моҳиятига мамлакат ихтиёридаги беқиёс бойликларга авайлаб муносабатда бўлиш ғояси бутунлай ёт эди. Табиийки, бундай шароитда яширин бойликлардан оқилана фойдаланишни тартибга соладиган, табиатнинг, атроф муҳитнинг химоя қилинишини кафолатлайдиган бирор-бир меъёрлар ва қоидаларга риоя қилиш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди.

Бугунги кунда инсон турмушига янги, атроф муҳит учун хос бўлмаган кўплаб нарсалар жорий этилган. Бундай моддаларга пластик ҳам киради. Уларни ишлаб чиқиш, ишлатиш ва утилизациялаш инсонинг ўзига эмас, атроф муҳитга ҳам салбий таъсир қилиши мумкин. «Пластик» ҳатари асосан ишлаб чиқаришда заҳарли моддалар ажраб чиқиши, заҳарли моддалар маҳсулотларга ўтиши мумкинлиги, шунингдек утилизациялаш муракабланиши билан боғлиқ. Гап шундаки қоғоз, ёғоч сингари пластик табиий муҳитда парчаланмайди, чунки у табиат учун номаълум мода ҳисобланади. Демак пластикани емирадиган микроорганизмнинг ўзи йўқ. Шундай экан, миллионлаб тонна пластик тупроқда парчаланмай, атроф-муҳитни ифлосаб ётавериши мумкин. Пластик ёқилганда эса турли касалликларни келтириб чиқадиган заҳарли моддалар диаксинлар ажралади. Экология хозирги замоннинг кенг миқёсидаги кескин ижтимоий муаммоларидан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига хос бўлиб, цивилизациянинг хозирги кунини ва келажакни кўп жиҳатдан ана шу муоммонинг ҳал қилинишига боғлиқдир.

Хозирги пайтдаги Ўзбекистон олдидаги энг катта ва хавфи кўп бўлган экологик муоммолардан бири ерларнинг ниҳоят даражасида шўрланганлиги ва сув масаласидир. Республикамизнинг экологик ҳавфсизлиги нуқтаи назаридан қараганда, сув захираларининг, шу жумладан ер ости ва ер усти сувларининг кескин тақчиллиги ҳамда ифлосланганлиги катта ташвиш туғдирмоқда. Барча дарёлар, каналлар, сув омборлар ва ҳатто ер ости сувлари ҳам хар тарафлама инсон фаолияти таъсирига учрамоқда. Марказий Осиё сув захираси манбаи Амударё ва Сирдарёдир. Бу эса Марказий Осиёдаги бешта давлат учун албатта кам. Сувдан оқилона, тежаган ҳолда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Кўплаб ҳудудларда сувдан фойдаланиш меъёридан ошган ва жуда кўплаб оқова сувларнинг тўпланиб қолишига сабаб бўлмоқда. Дарё сувларининг ифлосланиши экология-гигиена ва санитария-эпидемиология вазиятини, айниқса, дарёларнинг қуйи оқимларида ёмонлаштирилмоқда. Дарё сувлари таркибида тузларнинг мавжудлиги Амударё, Сирдарё, Зарафшон ва бошқа дарёларнинг дельталарида тупроқнинг шўрланишини кучайтирмоқда. Ичимлик суви билан таъминланганлик ҳам Марказий Осиёда пастдир.

Орол денгизининг қуриб бориши нафақат Ўзбекистон, балки бутун Марказий Осиё давлатлари, Оролбўйи давлатларининг ҳам олдида турган муаммодир. Орол денгизининг қуриб бориш ҳавфи ғоят кескин муаммо, айтиш мумкинки, миллий кулфат бўлиб қолди. Орол денгизи муаммоси XX асрнинг охирида кескин даражада ортди. Бунга сабаб, минглаб саҳролар ўзлаштирилиб сўғориш тизими Оролнинг томирлари бўлган Амударё ва Сирдарё сувларидан фойдаланиши ва Оролга Амударё ва Сирдарё сувларининг жуда кам миқдорда қуйилиши. Шунини хулоса қилиб айтиш керакки, инсоният табиатга қанчалик зуғм ўтказса, унга зиён келтирса шунчалик ўзига зиён, зарар ва кулфат етказар экан. Табиат – инсон ҳаёти манбаидир.

Шундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистоннинг атроф-табиий муҳитни соғломлаштириш чоратадбирлари бўйича амалга ошираётган ишларига қарамадан экологик муносабатлар табиат ва жамият учун номутаносиб даражада ривожланишни давом эттирмоқда. Мавжуд экологик муаммоларни бартараф этиш эса келажак авлод баркамоллигини таъминлаш асосидир!

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон, 1997.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Турсунов Х. Экология асослари ва табиатни муҳофаза қилиш.-Т.: Ўзбекистон, 1997.
4. Создание специальных экономических зон в Республике Узбекистан. (Аналитический доклад) Программа развития ООН, 2008. – С-3.
5. Экология хабарномаси №2 (143) 2013.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Роксолана Рісна
(Львів, Україна)

МОТИВАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Однією з характерних ознак розвитку сучасних держав, України зокрема, є інтенсифікація міграційних переміщень населення. З одного боку, це результат несприятливих середовищних умов людської життєдіяльності. З іншого боку, це виклик реалізації специфічної моделі соціально-економічного розвитку, орієнтовної на оптимізацію наслідків реалізації високого рівня просторової мобільності населення. Так як міграційну активність населення знизити практично неможливо, більше того, це суперечить конституційному праву, слід розуміти причинно-наслідковий базис міграційних процесів та значимість в їх стадійності трудової рееміграції.

Глибинне розуміння сутності рееміграції вимагає окреслення логіки її формування. В основі рееміграції лежать циркулюючі міграційні процеси, які відбуваються у визначених системах. Такі системи формуються на основі міграційних мереж, основою яким, у свою чергу, слугують міграційні канали. Проте першопричиною виникнення всіх цих процесів, рееміграційних зокрема, є *просторова мобільність* (з лат. mobilis – рухомий) – як потенційна готовність, здатність населення до зміни свого територіального статусу [1, с. 305]. В свою чергу рівень просторової мобільності визначають міграційні настрої (аспірації), установки, мотиви. *Міграційні настрої* відображають прогностичні орієнтири населення емігрувати у визначених просторово-часових координатах, що змінюються залежно від умов життєдіяльності і розвитку за місцем поточного перебування. *Міграційні мотиви* передбачають внутрішнє обґрунтування міграційної поведінки. *Міграційні установки* формуються на основі незмінних міграційних мотивів. Як і мотиваційні установки на працю, міграційні установки ґрунтуються на оцінці потреб людини – їх змісту, структури, ієрархії, пріоритетності задоволення та динамічного характеру. Отже, окремої уваги серед теоретико-методичних засад дослідження процесу трудової рееміграції у регіоні потребують *мотиваційні теорії*. Витоки вчення про потреби задовго до його формування в цілісні концепції знаходимо в працях відомих мислителів, філософів та соціологів - Платон, Гегель, Сміт описували природу людини, виходячи з потреб. Еволюція наукових поглядів на мотивацію праці пов'язана зі змістовними (ієрархії потреб Маслоу, трьох груп потреб Альдерфера, двофакторна теорія Герцберга, теорія потреб Мак-Клеппанда, теорія потреб Туган-Барановського) та процесуальними (теорія очікувань Врума, теорія справедливості, модель Портера-Лоулера) теоріями мотивації.

Теорія мотивації, розроблена А. Маслоу, базується на припущенні, що в основі мотивації людини лежить комплекс потреб, причому потреби формуються в ієрархічному порядку, послідовно, від потреб нижчого рівня (біогенних) до потреб вищого рівня (психогенних). Найбільш вагома потреба визначає поведінку людини доти, доки вона не буде задоволена.

Інтерпретація ієрархії потреб Маслоу з точки зору поведінки трудового мігранта відображена в табл.1.

Таблиця 1

Характеристика ієрархії потреб і проблем їх задоволення щодо трудових мігрантів-громадян України: соціологічний та експертний дискурс*

№ з/п	Рівень потреб	Специфіка задоволення в мігрантів
1	2	3
1	Фізіологічні (базові потреби)	Як правило, детермінанти у прийнятті рішення щодо зміни країни працевлаштування. Беззаперечним фактором міграції є економічна вигода, пошук джерела збільшення доходів сімейного бюджету. Відсутність роботи чи низька оплата праці на батьківщині не дають змоги задовольнити нагальні потреби родини та виступають дестимулятором рееміграції українських трудових мігрантів. Так, згідно результатів обстеження проблем організації життя та праці українських мігрантів, проведеного у 2013 р., 22,3% опитаних мігрантів вказали на низький рівень оплати праці як основну причину трудової міграції; 17,9% респондентів спонукало мігрувати безробіття, 10,9% – бажання покращити житлові умови. З іншого опитування (Європейського фонду професійного навчання) потенційні мігранти теж основними відзначили економічні чинники: 42,4% хотіли б мігрувати для покращення умов життя, 13,9% – щоб знайти більш оплачувану роботу, 6,9% – через безробіття
2	Потреби самозбереження	Захист від фізичної і психологічної загрози та впевненість у тому, що фізіологічні потреби будуть задоволені в майбутньому. Також належать до базових. Основним спонукачем до переміщення біженців, вимушених переселенців є загроза переслідування та втеча від конфлікту чи

		<p>військових дій. Способом реалізації потреб самозбереження виступає, зокрема, соціальний захист мігрантів. Система соціального забезпечення населення є, як правило, більш ефективною в країнах-реципієнтах українських трудових мігрантів. Проте умови праці тісно корелюють із правовим статусом. За даними першого загальнонаціонального вибіркового обстеження населення з питань трудової міграції, проведеного у 2008 році, 23,2% трудових мігрантів проживали та працювали за кордоном без офіційного статусу, у 2012 році частка осіб із нелегальним статусом знизилась до 16,7 %, ще 3,7 % трудових мігрантів мали лише туристичну візу, котра не є офіційною підставою для працевлаштування. Як наслідок неврегульованості правового статусу проживання та зайнятості за кордоном, соціальним страхуванням охоплені тільки 24,7% українських трудових мігрантів. Через відсутність соціального забезпечення та бажання максимізувати свій дохід тривалість робочого тижня трудових мігрантів перевищує загальноприйняті норми: у 18,9% мігрантів робочий тиждень тривав більш, ніж 60 годин. Кожен сьомий мігрант (13,6%) зустрічався з проблемами стосовно оплати праці, тобто затримкою чи виплатою в не повному обсязі. Нелегальний статус ускладнює пошук житла та можливість отримання кваліфікованої медичної допомоги, враховуючи високу вартість медичного обслуговування і відсутність страхового полісу. Усе це вказує про гостру потребу соціального захисту українських мігрантів.</p>
3	Потреби у причетності	<p>пов'язані із соціумом, тобто прагненням людини брати участь у спільних діях, громадських заходах, бути членом груп, об'єднань, організацій. До цієї групи потреб варто апелювати, стимулюючи рееміграційні настрої. Аргументом на користь цього виступають зокрема дані соціологічних досліджень. Більшість реемігрантів небажання мігрувати знову пов'язують із родиною, яка проживає в Україні (лише 16,6% одружених респондентів мігрували разом з чоловіком чи жінкою) та соціальною ексклюзією за кордоном (12,4% респондентів відповіли, що почували себе самотніми, ізольованими). Не в усіх країнах перебування заробітчани є осередки українських громад та не всі мігранти мають можливість їх відвідувати. Особливої уваги з боку держави потребує налагодження зв'язків з тими діаспорами, що сформувались у низці зарубіжних країн у результаті новітньої трудової міграції українців. Необхідно забезпечити посилення зв'язку заробітчани з Україною шляхом створення умов для їхнього національно-культурного життя за кордоном, організації клубів, бібліотек, недільних шкіл тощо. Доцільно використовувати потенціал діаспор у питанні повернення мігрантів на батьківщину, зокрема поширювати інформацію щодо можливостей працевлаштування чи відкриття власного бізнесу на батьківщині, реалізовувати програми рееміграції. У даному контексті слід згадати про заходи із реабілітації та ресоціалізації реемігрантів, зокрема йдеться про психологічну допомогу та соціальну адаптацію. Це можливо, звичайно, лише за умови вдосконалення державної міграційної політики України та цілеспрямованого фінансування її виконання</p>
4	Потреби у визнанні та повазі, самореалізації	<p>Ці незадоволені потреби є мотивом міграційного переміщення, як правило, висококваліфікованих фахівців та інтелектуальної еліти. Мігранти-інтелектуали в результаті міграції отримують окрім вищої оплати праці та комфортніших побутових умов кращі можливості для реалізації творчого та наукового потенціалу, сучасне лабораторне устаткування тощо. Розвинені країни, зацікавлені у залученні на місцевий ринок праці висококваліфікованих мігрантів, провідних спеціалістів, талановитої молоді, за допомогою різних інструментів державного регулювання стимулюють інтелектуальну імміграцію. У результаті країна-донор в умовах глобалізації та формування інформаційного суспільства втрачає свій інтелектуальний потенціал, необхідний для економічного зростання. Основні зусилля держави при цьому повинні бути спрямовані на стимулювання повернення мігрантів працездатного віку, конкурентоспроможних фахівців, затребуваних регіональними ринками праці професій</p>

* Розроблено автором за даними: [2;3, с. 36; 4, с. 43,53-55;5]

Методологічні обґрунтування мотиваційних теорій щодо поведінки трудових реемігрантів слід розглядати й з іншого ракурсу. Зокрема як самі міграційні переміщення впливають на структуру потреб мігрантів. Особливої уваги потребують базові потреби: фізіологічні потреби харчування, лікування, одягу; екзистенціальні – можливості праці, доступу до інших джерел одержання мінімального доходу; престижні – соціального прийняття; особисті – наявності безпечного місця проживання; духовні – дотримання прав національних меншин, свободи віросповідань і вибору [6]. У табл. 2 визначено характер трансформації базових потреб людини внаслідок трудової міграції. Очевидно, в ході рееміграції їх характер пост транс формується, змінюючи ієрархію значимості.

Таблиця 2

Трансформація базових потреб людини внаслідок трудової міграції*

№ з/п	Базові потреби	Особливості задоволення за постійним місцем проживання	Особливості задоволення в трудових мігрантів
1	Фізіологічні (харчування, лікування, одягу)	Первинна орієнтація з диференційованими вимогами залежно від матеріального рівня	Первинна орієнтація з вибірковими вимогами
2	Екзистенціальні (можливості праці, доступу до інших джерел одержання мінімального доходу)	Допустимість очікування з пошуком кращих умов праці, орієнтація на одержання допомоги з безробіття, інших форм соціального забезпечення	Зайнятість за будь-яких пропонувананих умов з подальшим вибірковим підходом та головним орієнтиром на рівень оплати праці
3	Престижні (соціальне прийняття)	Звичне відношення в соціумі, орієнтація на рівні можливості розвитку, вираження соціальної активності	Загострення потреби прийняття у новому соціумі з неприпустимістю ксенофобських та інших суб'єктивних відношень
4	Духовні (права національних меншин, свободи віросповідань і вибору)	Звичне відношення з усвідомленням можливостей вибору, волевиявлення, збереження традицій	Як правило, первинне нівелювання таких потреб з наступним загостренням у ході адаптації до нових умов

* Розроблено автором

Як вже зазначалось, для формування основних стимулів трудової рееміграції слід розуміти причини виїзду. Априорі, кожен фахівець вкаже на матеріальні детермінанти міграційної активності. Це ще раз підтвердили результати опитування «Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор)» проведеного у 2013 році відділом соціально-гуманітарного розвитку регіону ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього» під керівництвом д.е.н., проф. Садової У.Я. за участі автора статті. На рис. 1 відображено рейтинг мотивів. Для жодної особи не були актуальними стимулами погані стосунки з працедавцем чи у трудовому колективі, погана екологія, непередбачувані обставини (каліцтво, хвороба тощо). Основна частина відповідей (30,8%) вказувала на проблему низькорівня оплати праці з практикою несвоєчасних виплат. Пропозиція належного рівня оплати праці, який суттєво не відрізняється від європейського, є першим кроком до формування рееміграційних установок населення.

Виявлене домінування мотиву низького рівня оплати праці доповнене також експертними позиціями щодо *рівня місячно заробітної плати в Україні*, за якого б наші громадяни не їхали працювати за кордон. Жоден респондент не вказав на рівень до 400 євро, а для основної частини опитаних (46,6%) розмір оплати праці повинен бути у межах 601-1000 євро. При поточній реальності мінімальної заробітної плати в Україні на рівні 52 євро, а середньомісячної номінальної у Львівській області – близько 130 євро, говорити про свідоме повернення мігрантів з метою працевлаштування дуже складно.

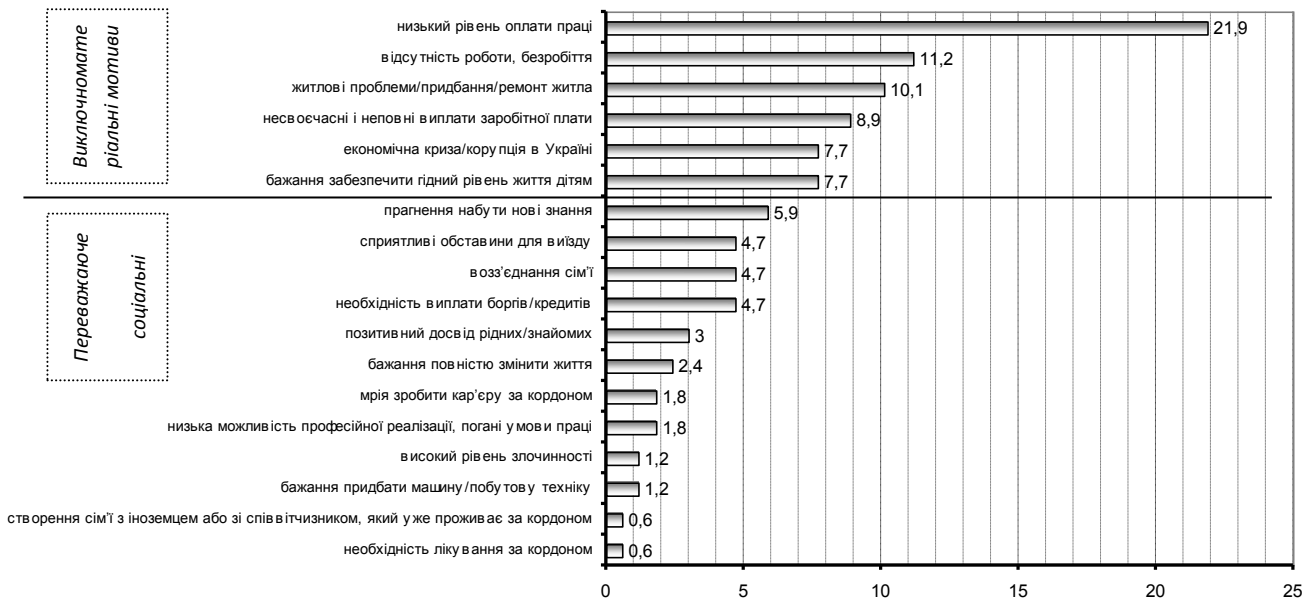

Рис. 1. Рейтинг мотивів міграції за результатами експертного опитування «Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор)», %*

* Розроблено автором

Серед інших питань експертного опитування фігурувало виявлення *проблем, з якими мігранти стикаються найчастіше*. Такі труднощі теж доволі часто можуть стати причиною трудової рееміграції. Особи, для яких процес адаптації й інтеграції пройшов не успішно, незважаючи на кращі умови праці, зокрема її оплати, вимушені повертатись. З аналізу відповідей виявлено, що найчастіше респонденти виділяли проблеми пошуку першого місця праці (для 50,7%) і працевлаштування загалом (36,0%), складності розуміти та вивчити мову країни перебування (44,0%), повне або часткове невизнання дипломів про освіту в Україні (38,7%).

Отже, розуміючи програтність можливостей рееміграції на основі матеріального чинника, варто акцентувати увагу на основних труднощах перебування за кордоном та шукати альтернативні шляхи регулювання трудо рееміграційних процесів, апелюючи до нематеріальних факторів. Почуття ностальгії, дискантні сім'ї, психологічні проблеми, значний рівень фізичного навантаження, порушення норм трудового законодавства тощо в цілості можуть формувати інституціональні передумови трудової рееміграції.

Література:

1. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція: навч. посібник / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.
2. Проблеми організації життя та праці українських мігрантів (Західний вектор): за матеріалами анкетного опитування / За ред. У. Садової. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 28 с.
3. Зовнішня трудова міграція населення України / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 120 с.
4. Звіт щодо методології організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, 2013. – 98 с.
5. Розвиток людських ресурсів і міграційна політика в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/%28getAttachment%29/35847CEC6861C207C12574B9005665F4/\\$File/NOTE7J5LFR.pdf](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/%28getAttachment%29/35847CEC6861C207C12574B9005665F4/$File/NOTE7J5LFR.pdf)
6. Людина як біологічний та соціальний суб'єкт: Бібліотека ELLIB [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ellib.org.ua/books/files/bgd/bgd_g/21.html

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор Садова Уляна Ярославна.

СУКУПНИЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ СОЦІАЛЬНО-СУСПІЛЬНОЇ ФОРМАЦІЇ

Процес відмирання і капіталістичної і соціалістичної формацій, це з одного боку – підтвердження природного розвитку, а, з іншого боку – факт народження однорідної соціальної суспільної формації, провісника суспільства оптимізації, в основі якого технології біоконтролю і психонетика. У зв'язку з цим рушійною силою є не капітал як такий, а сукупний інтелектуальний потенціал соціально-суспільної формації як показник рівня її розвитку [1].

Перехід у стадію інтелектуальної революції показав не тільки те, що так звані капіталістичні країни все більше відходять від класичного капіталізму, але й те, що в них поступово, але неухильно формується якісно нове суспільство. Якщо для минулої епохи характерним є чітке визначення форм присвоєння (в капіталістичних країнах – приватне, в так званих «соціалістичних» – суспільне), то для нового суспільства, відповідно, плюралізм власності, коли поруч існує її державна, приватна і колективна форми з їх похідними. Те ж саме відбувається і з формами розвитку: раніше, як протилежне, розрізнялися його стихійна форма, притаманна капіталістичним, і планомірна, притаманна соціалістичним країнам.

Конче необхідна методологія, яка дозволяла б вибирати найбільш стійкі та безпечні сценарії соціокультурного розвитку, головним критерієм оцінки яких був би інтелектуальний потенціал. Вже сьогодні у високорозвинених соціальних формаціях сукупний інтелект складає основну частину національного валового продукту і виступає в ролі головної продуктивної сили суспільства. У силу цього проблема створення умов і конкретних механізмів оперативного перетворення сукупного інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал є надзвичайно актуальною, пріоритетного значення інноваційним завданням. Причому, під інноваційністю розуміється не спеціальний відділ, група або колектив інтелектуалів. Тут мається на увазі загальна інноваційність як «образ думок», який стосується кожного і всіх. Інноваційність всього і скрізь на основі уяви, натхнення, неповторності, творчості, ініціативності. Інноваційність на основі сукупного інтелектуального потенціалу як бази зростання, відтворення сукупного інтелектуального потенціалу суспільства.

Так, це наш сукупний інтелектуальний потенціал. Але, на жаль інновації – це не тільки питання технологій, болтів і гайок. Частенько технологія – це лише невелика частина повного життєвого циклу. Інноваційність повинна стосуватися будь-якого аспекту діяльності, причому, не тільки індивідуального, а всього підприємства, організації. І якщо ми хочемо обігнати світову спільноту, ми і повинні переглянути своє ставлення і в області організації, і в галузі управління, і в галузі фінансів, роботи з кадрами, облаштування нашого життя. Тому, прагнучи забезпечити інноваційність на всіх рівнях, нам слід переглянути всі аспекти діяльності, у всіх сферах: нашу місію, нашу стратегію, швидкість розширення (диверсифікації) накопиченого досвіду, шляхи найбільш раціональної організації роботи; досягненні розумного балансу; переосмислення того, що ми і як робимо, і створення заново самого нашого життя.

Життя набуває ознак вартості через розум, що наділяє його врешті свободою і гідністю в контексті дискурсивної практики, через наукове обґрунтування усвідомленого. Саме дискурсивна практика дозволяє усунення насилля і здійснення прав людини, які полягають в здатності інтелектуального виокремлення загрози насильства як процесу, на основі його критики в цілях поетапного усунення будь-яких його форм заради звеличення людської гідності, розкриття можливостей життя у конкретному суспільному середовищі та запобігання перетворення останнього в боротьбу за виживання. То ж дотримання прав людини вимагає такого роду суспільної етики, яка могла б змінити і регулювати ставлення індивіда до інших на рівні гідності кожної особи. Це можливе лише у тому випадку, коли насильство, ґвалтування, примушування і тому подібне перестануть бути індивідуальною проблемою і його усунення ставатиме спільною суспільною турботою про життя, в якому стосунки між людьми уникатимуть приниження й свідомої образи, а гідність не відчуватиме тиску обставин.

Слід пам'ятати, що ідея прав людини іманентне спрямована на попередження насильства у прихованих формах, особливо у формі культурно-морального домінування, де насильство здійснюється не епізодично, а є проявом щоденної практики при певних соціальних обставинах. Саме тут насильство, що спрямоване проти людини, окремої групи, чи суспільної формації в цілому, перетворюється у системні формації в цілому, перетворюється у системні норми поведінки, звичаїв чи навіть стає нормою життя, набуває етичної легітимності, стає формою етичних відносин в контексті існуючої соціальної формації [2].

Заперечення насильства не є «панацеєю від усіх бід», але через інтерпретацію його форм та умов створюються передумови його ідентифікації та відокремлення прав людини і можливостей та шляхів їх захисту. І чи не це є найбільш раціональним підходом до розробки концепції національної ідеології громадянського суспільства, підґрунтям якої є ідентифікація та виокремлення прав людини та визначення пріоритету вартості свободи, які є необхідною умовою формування соціальності з фіксованими правовими нормами. Але інтелектуальна інтерпретація буття по суті своїй є виявом його природи через розумову активність окремих індивідів. Тому слід враховувати, що поза інтелектуальним проникненням соціальність як така залишається глухою, закритою до свободи і прав людини, бо насильство тут сприймається крізь призму «природних катаклізмів» поза диференціацією на основі особливостей людського життя. І тільки під

знаком суспільного дискурсу є можливість здійснення визнання гідності людини та вартості життя, що може бути забезпечене спільними зусиллями вільних людей, при визначенні рівня їх свободи [3].

Свобода дії людини, ініціативна творча економічна діяльність є спільним для більшості членів суспільної формації, що в культурно-інтелектуальному контексті може здійснюватися через рівень інтелектуального потенціалу за умов надання рівнозначних можливостей його реалізації. То ж у соціальності громадянського суспільства такий „феномен" як насильство збалансовується не просто легітимацією етики чи відповідною дією держави, а орієнтованістю кожного члена суспільства і самого суспільства на такі правові норми, що найкращим чином гарантують волевиявлення людини, її свободу і заохочують (мотивують) добровільну благочинну поведінку як при виконанні ініціативної творчої економічної діяльності, так і при виконанні обов'язків перед суспільством, що гарантує стан, коли вигода одного індивіда не перетворюється на поразку іншого. Навпаки, виробничі відносини за принципом «перемога-поразка» вилучаються з соціальної дійсності, а на їх місці складається розуміння і потреба взаємо доповнення здібностей людей з різними правами за статусом. Таким чином, суспільна дійсність з достатньою етикою свободи, породжує потребу громадянських прав і громадянського стану, як добре організованої справедливої суспільної співпраці на підставах ініціативної економічної діяльності [4].

Звичайно, якщо громадянське суспільство є сукупністю процедур і правил, що складають мережу стосунків між людьми, які здійснюються навколо визнання прав людини у формах добровільної і солідарної взаємодоповнюваності рівних гідностей і можливостей буття, то можна його розглядати як соціальний простір (соціальне середовище), у якому цілковито відсутній примус і насилля. Тобто, це тип дійсності (суспільної формації), що складаються на основі інтелектуального потенціалу суспільства та інтелектуальної інтерпретації свободи індивідів, піднятої до значень прав людини, орієнтаційних на усвідомлення неприпустимості насильства і примусу у всьому, що стосується організації суспільного життя [5].

Було б ілюзією вважати, що громадянське суспільство складає собою соціальний простір, у якому цілковито відсутні насильство, поневолення, зневага і таке інше. Але історія ще не знає випадку – ні місця, ні часу – де склалося б громадське суспільство у позадержавному геополітичному просторі, бо громадське суспільство є передусім фактором такої самоорганізації спільності, основою якої є не стільки форма державно-політичної влади, владних інституцій, скільки форма реалізації природного права на свободу. Бо воно окреслюється такого виду добровільної активності індивідів, що наповнюють спеціальний простір, такою інституціональною сферою, які перебувають поза тим, що контролює державна влада [6].

Слід зазначити, що громадянське суспільство не можна розуміти як якість застигле соціальне утворення, підґрунтя якого може перенеситися і клонуватися у будь-якій культурі за умови запровадження вільного ринку і політичної демократії. Це формація історична, соціально-економічна, загальної культури розвитку, що здійснюється як активність людей знизу, яка набуває тривалого оформлення в етиці свободи, відповідність до неї етичності та дискурсивно-мовної практиці, що має цільову функцію збереження та підвищення рівня якісного життя і уможливлення різнобічного розвитку особи. Соціально-економічною формою активності в контексті етики є ініціативні економічна діяльність індивідів чи груп, а в контексті дискурсу свободи стає самоврядна організація спільного життя людей, обмежена від зовнішньої опіки державних інституцій. Загально-функціональні взаємозв'язки здійснюються як усвідомлене поширення свободи, спрямованої на повагу до гідності особи та легітимації права людини жити у суспільстві з контрольованим насильством. Дотримання прав уможливується здатність людини до толерантності у відносинах з іншими, а соціальне закріплення солідарних дій перетворюється у правову потребу поважати гідність людини, вважати її собі рівною, що стає важливим доповненням власних суспільних можливостей.

За такого підходу актуальним стає питання ментальності суспільства, його прошарків та функціонування владних інституцій. Оскільки ми підійшли до легітимації індивідуальної економічної діяльності, як життя людини за «другим законом природи», постає необхідність розширення обсягу поняття суті і сутності влади, ментальності та чинників, що їх формують, що є підґрунтям для розгортання панорами діяльності як такої і як організації людей заради досягнення певної мети і певного впливу на суспільство в залежності від загального рівня ментальності.

То ж влада є надзвичайно важкою і відповідальною ношею. І володіти нею, не маючи певного рівня менталітетного потенціалу, не маючи достатнього рівня ментальності прошарку, що є підґрунтям формування влади і владних інституцій, практично неможливо. В складних соціально-економічних умовах державного будівництва, в умовах не сформованості традицій і звичаїв суспільного буття, в умовах неконсолідованості нації – люба діяльність владних структур різного рівня викликає у людей підозру й недовіру, що породжує негативну реакцію [7].

Кожна епоха, кожна суспільна формація, кожна соціально-політична система на основі соціально-економічного підґрунтя формує за своїм образом і подобою свої владні інституції на підставі дій ментальності елітної частини суспільства та його ментального потенціалу. Причому однозначних підходів не буває: в одному випадку критерієм є інтелектуальний потенціал суб'єкта, в іншому – за національною його ознакою, в третьому – за конформізмом до існуючого способу державного устрою і т. ін. Загалом же теорія і історія панівної (владної) еліти не існують в чистому (абстрактному) вигляді. Вони є опредмеченою сутністю соціальних процесів. То ж внутрішні проблеми панівної еліти, то лише умова виходу поза них, бо ззовні її чекає не менш активна діяльність, оскільки неминуче доводиться стискатися з міжетнічними і міжнародними протиріччями, які завжди були, є і будуть, бо така природна сутність любої соціальної

формації. І саме тут проявляється її ментальність і саме тут вона проходить випробування на свою необхідність у практиці соціального буття. І нічого дивуватися вислову: «який народ, така і влада», особливо це притаманне на мезорівні [8].

Із визначеного вище і постає основна проблема, яка полягає у відповіді на питання: про природні витоки життя як субстанції існування і чи можливе безсуб'єктивне розуміння діяльності як підґрунтя такого підходу? Відповіді тут поки що немає. Але, якщо до розуміння діяльності зводиться сутність людини, то ця сутність повинна бути об'єктивним відношенням, навіть якщо це сутність суб'єкта. То ж висновок тут може бути лише один: «ініціативна економічна діяльність абсолютним чином є суть і зміст людини, яка водночас замикає в собі людську сутність буття» (розуміння автора).

Як нам здається, ініціативна економічна діяльність, як загальність вищого роду буття, не може бути розчленована на окремі складові, емпіричні компоненти, бо вона є абстрактно-загальною сутністю конкретно-реального способу буття людей у суспільстві і у відношенні до суспільства. Бо ініціативна творча економічна діяльність може бути визначена як спосіб існування людини, як сутнісна характеристика її родової природи [9], як інтелектуальний потенціал.

Саме визначаючи ініціативну творчу економічну діяльність як основну характеристику буттєвого підходу до людини за загалом, можна зрозуміти і процес соціалізації індивіда як процес творчого відтворення самою людиною свого власного потенціалу.

Література:

1. Теорія проектування великих самокерованих соціально-економічних систем: наук.-концепт. альм. у 5 т.– Дніпропетровськ: Монолит, 2013.– Том 3: Системність на полі невизначеності у складних саморегулюючих соціально-економічних системах / В.А. Ткаченко, Б.І. Холод, В.М. Ключко та ін.; за наук. ред. д.е.н., академіка АЕН України, проф. В.А. Ткаченко.– 243 с.
2. Ткаченко В.А. Соціально-економічна еволюція структурних зрушень в економічних системах: монографія / В.А. Ткаченко.– Дніпропетровськ: Монолит, 2008.– 256 с.
3. Теорія проектування великих самокерованих соціально-економічних систем: наук.-концепт. альм. у 5 томах.– Дніпропетровськ: Монолит, 2013.– Том 4: Економічно-генетична теорія якості управління у складних саморегулюючих соціально-економічних системах: монографія / С.В. Грушевський, В.М. Ключко, К.В. Кухтін та ін.; за наук. ред. д.е.н., академіка АЕН України, проф. В.А. Ткаченко.– 272 с.
4. Ткаченко В.А. Основи фізичної економіки / В.А. Ткаченко.– Дніпропетровськ: ДУЕП, 2005. – 235 с.
5. Філософія створення нового механізму регулювання економіки / В.А. Ткаченко, Б.І. Холод, С.Н. Войт, С.В. Екимов // Економіка: проблеми теорії та практики.– Дніпропетровськ, ДНУ. – 2000.– Випуск 28. – С. 27–44.
6. Спиркин А.Г. Устойчивость и компенсаторные возможности государственного развития / А.Г. Спиркин.– М.: Наука, 1997.– 343 с.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл; пер. с англ.– М.: Академия, 1999. – 578 с.
8. Булгаков С.Н. Философия хозяйства / С.Н. Булгаков.– М.: Нов. технологии, 1999.– 367 с.
9. Астафьев Б.А. Алгоритм эволюции / Б.А. Астафьев.– М.: Институт холодинамики, 2010. – 440 с.

Виктория Ким
(Ташкент, Узбекистан)

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В УЗБЕКИСТАНЕ

Налоговая система Республики Узбекистан, с момента приобретения независимости и до сегодняшних дней, развивалась динамичными темпами, претерпевая множество изменений и дополнений. Были осуществлены крупномасштабные налоговые реформы, способствующие росту доходов населения, модернизации производства, поддержке малого бизнеса и частного предпринимательства.

Особое внимание уделяется системе налогообложения юридических лиц, в частности малого бизнеса и частного предпринимательства. Оптимизация налоговых ставок привела к тому, регулярные упрощения системы налогообложения, введение льгот привели к тому, что произошло снижение доли налогов, взимаемых с доходов предприятий. В итоге налоговое бремя на экономику снизилось с 41,2% в 1991 г. до 20,0 % в настоящее время. Таким образом, проводимая системная работа по снижению налогового бремени, обеспечению оптимального уровня налогообложения и унификации системы налогов и сборов, совершенствованию налогового законодательства, повышению защищенности налогоплательщиков создает всё более благоприятные условия для бизнеса и предпринимательства в стране.

Как сообщает Государственный налоговый комитет Республики Узбекистан, в 2015 году внесены изменения ставок налогов и других обязательных платежей, в соответствии с законами Республики Узбекистан от 4 декабря 2014 года № ЗРУ-379 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с принятием основных направлений налоговой и бюджетной политики на 2015 год» и от 11 декабря 2014 года № ЗРУ-381 «О внесении изменений и

дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан», Указом Президента Республики Узбекистан от 9 декабря 2014 года № УП-4677 «О внесении изменений в некоторые Указы Президента Республики Узбекистан».

С 2000 года ставка налога на прибыль юридических лиц снижена в 3,4 раза, ставка единого налога для микрофирм и малых предприятий — в 2,1 раза (в том в 2012 она снижена на 1 пункт и составила 5 процентов), ставка налога на имущество юридических лиц — в 1,1 раза, ставка единого социального платежа — в 1,6 раза. В результате наблюдается устойчивая тенденция к снижению налогового бремени хозяйствующих субъектов. И 2015 год не стал исключением.

Согласно налоговому кодексу Республики Узбекистан, юридические лица в обязательном порядке уплачивают налог на прибыль. Базовая ставка налога на прибыль юридических лиц снижена на 0,5 процентных пункта и установлена на 2015 год в размере 7,5 процентов против 8 процентов в 2014 году. За счет снижения базовой ставки данного налога все предприятия получили в свое распоряжение около 89,4 млрд. сумов, которые будут направлены на развитие и модернизацию производства, стимулирование работников и техническое переоснащение.

Следует отметить, что для предприятий сферы услуг (для которых предусмотрена ставка налога на прибыль в размере 7,5 процентов), в целях дальнейшего развития данного сектора экономики сохранено снижение ставки на 5 процентов от установленной ставки.

В Узбекистане действует единый налог для отдельных сфер деятельности, что способствует упрощению системы налогообложения и увеличению объема товарооборота. Он введен взамен уплаты общегосударственных и местных налогов в размере 6%. Особый налоговый режим предусмотрен для строительных организаций, являющихся микрофирмами и малыми предприятиями, а так же для предприятий, занимающихся оптово – розничной торговлей. В 2015 году они будут уплачивать единый налоговый платеж по ставке 5%.

Расширены налоговые стимулы для предпринимателей, предоставляющие косметические и парикмахерские услуги, уплачивающие фиксированный налог. В зависимости от места осуществления деятельности ставки снижены на 0,5 МРЗП.

По акцизному налогу на производимые товары проведена очередная индексация ставок, установленных в фиксированных размерах (алкогольная продукция, пиво, табачные изделия и некоторые другие товары).

Согласно налоговому кодексу Республики Узбекистан, юридические лица уплачивают налог за пользование водными ресурсами некоммерческие организации, ставки которого, действовавшие в 2014 году, в текущем году проиндексированы в среднем в 1,2 раза. От уплаты данного налога освобождаются некоммерческие организации, а также юридические лица, для которых в соответствии с Кодексом предусмотрен упрощенный порядок налогообложения.

Ставки земельного налога, действовавшие в 2014 году, были проиндексированы в среднем в 1,15 раза. Особенность в исчислении данного налога с сельскохозяйственных предприятий, взимаемого за орошаемые сельскохозяйственные угодья, определяется в его исчислении исходя из базовой ставки земельного налога на орошаемые сельскохозяйственные угодья и поправочного коэффициента, учитывающего качественную характеристику земельного участка (балл бонитета). К приведенным ставкам, в зависимости от местоположения земельных участков, применяются коэффициенты.

Система налогообложения также предусматривает налоги на потребление бензина, дизельного топлива и газа для транспортных средств, ставки налога на которые с 2015 года установлены в следующих размерах:

- на бензин – 290 сум. за 1 л.
- на дизельное топливо – 290 сум. за 1 л.
- на сжиженный газ – 200 сум. за 1 л.
- на сжатый газ – 240 сум. за 1 куб. м.

Особую роль в нашей стране имеет развитие малого бизнеса и частного предпринимательства, что в свою очередь подтверждается снижением единого социального платежа до 15%, против действовавших 25% в истекшем году. Важно отметить наличие упрощенной системы для данной категории предприятий: вместо 12 различных налогов и сборов (совокупность действующих республиканских и местных налогов и сборов) уплачивается один налог. Это значительно упрощает ведение учета, определение налоговых обязательств, а также обеспечивает правильность определения налогооблагаемой базы из-за простоты ее исчисления.

В 2015 г. ставки по следующим отчислениям и налогам, взимаемых с юридических лиц не изменяются:

- налог на добавленную стоимость;
- единый налоговый платеж, за исключением строительных организаций;
- фиксированный налог по отдельным видам предпринимательской деятельности и индивидуальных предпринимателей;
- единый земельный налог;
- налог на имущество юридических лиц;
- сборы за право розничной торговли отдельными видами товаров;
- обязательные отчисления в государственные целевые фонды.

Сохранение на прежнем уровне большинства налоговых ставок для юридических лиц в текущем году активно способствует активизации производственно-хозяйственной деятельности предприятий и дальнейшему росту привлекательности деловой среды. А это в свою очередь создаёт благоприятные условия для развития предпринимательства, что приведет к росту поступлений средств в государственный бюджет и целевые фонды, несмотря на общее снижение уровня налогового бремени на экономику.

Налогообложение юридических лиц подразумевает процесс определения и формирования размера налоговых обязательств, осуществляемый посредством оптимального сочетания вариантов осуществления предпринимательской деятельности и размещения активов. Совершенствующаяся из года в год налоговая система Узбекистана направлена на достижение как можно более низкого уровня возникающих при этом налоговых обязательств налогообложения юридических лиц, создавая всё более оптимальные условия для развития как предпринимательства, так и экономики в целом.

Литература:

1. Налоговый кодекс Республики Узбекистан
2. Закон Республики Узбекистан от 4 декабря 2014 года № ЗРУ-379 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с принятием основных направлений налоговой и бюджетной политики на 2015 год»
3. Закон Республики Узбекистан от 11 декабря 2014 года № ЗРУ-381 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан»
4. Указ Президента Республики Узбекистан от 9 декабря 2014 года № УП-4677 «О внесении изменений в некоторые Указы Президента Республики Узбекистан».

Научный руководитель:

кандидат экономических наук, доцент Ходжимухаммедова Шохидат Ибрагимовна.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Алтынгүл Муканова
(Актобе, Казахстан)

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТӘУКЕ ХАН КЕЗЕҢІНДЕ. «ЖЕТІ ЖАРҒЫ» ЗАҢЫ

«Ол бірнеше жылдарға созылған қантөгіс соғыстарды тоқтатып, өзара қырқысуларды тыныштандырды, ол өзінің ақылымен және әділеттілігімен басқаларды бағындыра білді, ол мықтыларды тыныштандырып, әлсіздерді біріктіру арқылы күштілерге қарсы тұра алатындай етті, ол жалпыға ортақ заң шығарып, сол заңмен өмір сүргізді, қазіргі күнде ол заң қазақтардың есінде сақталған»
А.И. Левшин

Қазақ хандығының Сырдария бойындағы қалалар үшін ұзақ уақыт бойы жүргізген күресі XVI ғасырдың аяғында Түркістан мен оның қалаларын және Шайбани әулетінің аса ірі жері – Ташкентті Қазақ хандығының құрамына қосудымен аяқталды. Бұл территорияларды Қазақ ханының құрамына қосу туралы 1598 жылғы шарт Мауараннахрдың Шайбани әулетінің орнына келген жаңа Аштархани Әулетінің өкілімен жасалды [1, 15 б.]. Сөйтіп, Сырдария бойындағы қалалар үшін, Оңтүстік Қазақстанның территориясы үшін бір жарым ғасырға созылған күрес уақытша аяқталды.

Алайда, Есім ханнан (1598-1628 жж.) кейін Қазақ хандығының жағдайы одан сайын нашарлай түсті, феодалдық қырқысулар ұлғайып, жоңғарлар Жетісудің бір бөлігін уақытша басып алып, бұл өңірде көшіп жүрген қазақтар мен қырғыздарды бағындырды. Бұхара әскерлері Ташкентті алып, қазақтарды ығыстыра бастаған кезде, қазақ ханы Жәңгір (1628-1652 жж.) Бұхара хандығымен одақтасып, жоңғар феодалдарының шабуылына қарсы күресті [1, 44 б.]. Жәңгір хан өз өмірінің деңіні жоңғарлардың шапқыншылығына тойтарыс берумен өткізіп, оларға қарсы үшінші рет 1652 жылы болған шайқаста Жәңгір хан өлтірілді.

1680 жылы хандықтың тағы Жәңгірдің баласы Тәуке ханға (1680-1718 жж.) көшті. Тәуке хан 1680 жылы таққа отырғанда Қазақ хандығының ішкі және сыртқы саяси жағдайлары мәз емес еді. Феодал шонжарлардың арасында бақталастық пен алауыздықтар күшейе түсіп, әрбір сұлтан өз иелігіндегі ұлыстарды жеке-дара билеп, дербестенуге тырысты. Қазақ жүздерінің арасында бұрыннан келе жатқан байланыстар нашарлап, олар бір-бірінен оқшаулана түсті. Үш жүз үшке бөлініп, сөз жүзінде қазақтың ұлы ханына тәуелді болғанымен іс жүзінде өз алдына билік жүргізді. Бұл жағдайлар жалпы қазақ халқы біріктіріп, сыртқы шапқыншылықтан қорғануға кесірін тигізді [2, 11 б.]. Алауыздық пен өзара дау-жанжал, қақтығысқа белшісінен батқан қазақтарға Шығыстан, Арқадан төтеп берген жоңғарлардың шабуылы күшейе түскен еді.

Осындай қиындық кезеңде хандық құрған Тәуке алдымен Ресей және Оңтүстіктегі көрші елдермен қарым-қатынасын түзей отырып, қазақ қоғамының ішкі дау-жанжалды, барымтаны тежемей, уақ хандықтардың уақытша болсада ынтымақтастығын көздемей тұрып, сыртқы жаулар мен батыл күресуге болмайтынын ол жақсы түсінді.

Хандық билігін күшейтуге бағытталған ірі-ірі өзгерістер жасады. Тәуке өзінің саясатын феодалдық билер мен шонжарларға, батырларға сүйеніп жүргізді. «Халық кеңесі» мен «Билер кеңесін» тұрақты орган ретінде қалыптастырып, олардың рөлін арттырды. Жыл сайын белгілі бір мерзімде Күлтөбеде үш жүздің басын қосқан жиын өткізіп тұрды.

Тәуке ел бірлігі бұзылуының ұйтқышылары феодал ақсүйектер мен сұлтандарды әлсіретуге, мемлекеттік құрылысты күшейтуге тырысты. Жүздер мен ұлыстар арасындағы күрделі тартыстар билер кеңесінде, абыройлы да әділетті де Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, т. б. билер алдында шешілді.

Тәуке билікті өз қолына алды. Өзінің алысты болжағыш саясаткер екендігін елге таныта білді. Оның қолына ең маңызды көш-қонысты белгілеп бөліп беру, алым-салық салу, сот ісі, қарулы күш т.б. қызмет түрлері жинақталды. Сыртқы жағайды назарда ұстап, кәмілетке толғандарға 5 қарумен жүруді міндеттеген [3, 104 б.].

Сөйтіп, «қара қазаққа» сүйенген Тәуке хан көп нәрсе ұтты. Өйткені билер кеңесі барлық румен тығыз байланыс орнатып, ел бірлігін халық көкейіндегі көкейтесті мәселелерді: көш-қоныс, ел тыныштығы, сыртқы жаудан қорғану, т.б. талқыланды. Ақыры, билер кеңесі ханның кеңесу органына айналып, зор саяси маңызға ие болды.

XVII ғасырдың аяғында қазақ хандығының ішкі және сыртқы саяси жағдайы өте шиелінісе түті. Халық басына қиын да қилы заман орнады. Сыртқы дұшпандар жиі торуылдай бастады. Ал қуатты сұлтандар өздерінің иілігіндегі ұлыстарды жеке-дара билеп, дербестенуге бой ұрды. Сондықтан Тәуке елдің ауыз бірлігін нығайтатын шаралар қарастыра бастады.

XVII ғасырдың аяқ шенінде қазақтардың әдеттегі құқық (право) нормалары бір жүйеге келтіріліп, толықтырылды. Тәуке хан билік құрған кезде тұжырымдалған заңдар «Жеті жарғы» деген атпен мәлім, мұның өзі сөзбе-сөз алғанда «жеті ереже» деген сөз. «Жеті жарғыда» орта ғасырдағы қазақ қоғамының патриархаттық-феодалдық правосының негізгі принциптері мен нормалары баянды етілген. Ғылыми әдебиетте бұл заңдық (юримдикалық) құжат (документ) «Тәуке ханның ережесі» немесе «Тәуке ханның

заңдары» деп аталады [3, 211 б.]. Деректемелерде «Жеті жарғының» авторы кім болғаны жөнінде мағлұматтар жоқ. Тарихи аңыздарға қарағанда, оны жасаушы Тәуке хан дейді: ол Күлтөбе деген жерде үш жүздің өкілдері болған билердің басып қосып, «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» заңдарын «Жеті жарғы» деп аталатын нормаға біріктірген екен деседі.

«Тәуке хан ережесінің» негіздері туралы қайсы бір тиянақты пікір айту қиын, кейбір ғалымдар оның негіздерін Шыңғыс ханның Ясасынан іздейді, енді біреулері «Жеті жарғы» Ясадан мүлдем тәуелсіз жазылған деседі. Тегінде, «Жеті жарғының» негізгі көзі деп бөрінен бұрын қазақтардың әдеттегі байырғы правосын, сондай-ақ Тәукеден бұрын өмір сүрген қазақ хандарының жазылмаған заң ережелерін мойындаған жөн. Заңдарға негізінен алғанда қазақ қоғамының XVII ғасырдағы әскери-саяси және әлеуметтік өмірінің қажеттеріне жауап беретін ережелер енді.

«Жеті жарғыны» жасау қолданылып келген әдеттегі правоның нормаларын қазақтың феодалдық қоғамының жаңа қажеттеріне бейімдеу, бұл орайда ол нормалардың феодал ақсүйектердің мүдделеріне сай келетіндерін ғана сақтау мақсатын көздеді. Сөйтіп, Тәуке ханның «Жеті жарғы заңдары» қазақ қоғамының сол замандағы әлеуметтік және құқық нормалары заң жүзінде баянды етілді.

«Жеті жарғыға» әкімшілік, қылмысты істер, азаматтық право нормалары, сондай-ақ салықтар, діни көзқарастар туралы ережелер енгізілген, яғни онда қазақ қоғамы өмірінің барлық жағы түгел қамтылған.

«Төле бидің тарихы» атты дастанында Қазанғап Байболұлы «Жеті Жарғыдағы» заңдардың санын былайша көрсетеді:

«Жер дауы, баяндайын, біріншісі,
 Ру, қоныспен меншікті ісі.
 Иеленген жеріне жанжал болса,
 Біреуге басымдылық қып озбыр кісі.
 Үй іші мен баланы тәрбиелеу, -
 Болған жосын заңының екіншісі.
 Ұрлық, қарлық, барымта – үшінші заң,
 Баян етер бәрін де білген кісі.
 Төртінші боп саналған мынау заңы,
 Бір халықпен басқа ру болса дауы.
 Ұлтын жаудан қорғамақ – бесінші бұл,
 Алтыншы, жетінші – құн дауы, жесір дауы» [3, 141 б.].

Көріп отырғанымыздай, заң атауындағы жеті саны оның жеті құрамдас бөліктен тұратындығын, жеті заңның жиынтығы екендігін көрсетеді.

Мазмұны жағынан «Жеті жарғы» үш бөлімнен тұрады: біріншіден, қазақтың ежелгі әдет-ғұрып заңдарын қамтыған «Қасым ханның қасқа жолына» негізделген, екіншіден, одан соңғы өзгерістер, соның ішінде «Есім ханның ескі жолына» негізделсе, үшіншіден, Тәуке ханның дәуіріне, саясатына сай енгізілген жаңалықтар.

«Жеті жарғы» жеті заңнан құралды:

1. Жер дауы заңы (земельный закон)
2. Отбасы-неке заңы (семейно-брачный закон)
3. Әскери заң (военный закон)
4. Сот заңы (судебный закон)
5. Қылмысты істер заңы (уголовный закон)
6. Құн заңы (закон о Куне)
7. Жесір дауы заңы (закон о вдовах)

Сөйтіп, «Жеті жарғының» біздің заманымызға дейін жеткен заңдар осындай еді.

Тәуке ханның сыртқы саясаты атырабындағы елдермен тату көршілік байланыс орнатуға, олармен экономикалық, сауда-саттық қарым-қатынас жасауға тырысқан бейбіт дипломатиялық саясат болды. Тәуке хан Бұхара хандығымен бейбітшілік қарым-қатынаста болуға, Орта Азиядағы отырықшы аймақтармен, қалалармен сауда-саттық жасауға тырысты. Қазақ хандығымен жауласып келген жоңғар хандығына да соғысты тоқтатып тату көршілік қатынас орнату жөнінде Қазыбек би бастаған елшілер жіберген. Ол кезде мейлінше жауласып алған жоңғарлар мен қазақтардың бітімге келе қоюы мүмкін емес еді.

XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың басында жоңғар феодалдары қазақ хандығына үздіксіз шабуыл жасап тұрады [2, 19 б.]. Олар Оңтүстік Қазақстанды және Сырдария бойындағы базарлы қалаларды, сонымен қатар ең маңызды кереуен жолдары өтетін территорияны да басып алуға тырысты. 1681 – 1685 жж. жоңғар феодалдары Оңтүстік Қазақстанға бірнеше рет жабуыл жасады, Сайрам қаласын қиратып, егіншілікпен айналысқан ауылдарды күйретті. XVIII ғасырдың бас кезінде жоңғар әскерлерінің бір тобы Сарысу өзеніне жетсе, екінші бір бөлігі Орта жүздің Шығыс, Солтүстік аудандарына басып кірді.

Қазақ ханы Тәуке береке – бірлікті барынша күшейтіп, сыртқы жауға батыл күрес жұмсау үшін қажымас қайрат жұмсады. 1710 жылы жауға қарсы қалай төтеп беру мәселесін талқылау үшін Қарақұм маңында барлық қазақ жүздерінің өкілдері бас қосты. Халық жасақтары құрылды, бұлар жоңғар әскерлерін Шығысқа қарай ығыстырды. Бірақ, бұл жеңіс баянды бола алмады. Өйткені бұл кезде жоңғарлар жұм (біріккен), қазақтар бытыраңқы болды. Қазақтың феодал шоншарларының арасындағы алаусыздық пен енжарлық, сыртқы жаудан қорғану үшін жалпы халық күшін жұмылдыруға кедергі болып отырды [1, 198 б.]. Бұл жағдайды пайдаланған жоңғарлар шабуылды қайта бастады. 1716 жылы бұлардың әскерлерінің негізгі

бөлігі Іле өзенінен Аягөзге қарай жорық бастады. Нақ осы кезде жоңғарлардың отрядтары Абақанға қарай беттеп, Бие және Катун өзендерінің арасындағы жерді басып алды.

Тәуке хан Ресей мемлекетімен де тату, достық қарым-қатынас жасауға тырысты.

Алайда, Тәуке хан қазақ хандығын бір орталыққа бағынған күшті мемлекет етін құру мақсатын жүзеге асыра алмады, халқының басым көпшілігі көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан және патриархалдық-феодалдық қатынас үстем болып отырған елде мұны жүзеге асыру мүмкін емес еді, оған қазақ хандығының сыртқы жағдайы да мүмкіндік бермеді. Сөйтіп, қазақ хандығы бытыраңқылық жағдайда қала берді. Әрине, бұл бұрын-соңды Орта Азия өңірде тарих сахнасына шыққан көшпелі хандықтардың бәріне ортақ жағдай еді.

Солай бола тұрса да, Жәңгірдің баласы Тәуке хан (1680-1718 жж.) тұсында қазақ хандығын бірлік-берекесі күшейе түсті.

Тәуке хан – қазақ халқының тарихи санасында өзінің кемеңгерлігімен, даналығымен, ақылдылығымен, әділдігімен, бітімгерлігімен сақталған хандарымыздың бірі. Қазақ халқының ауыз әдебиетінде Тәуке ханның осындай қасиеттерін ашып көрсететін тарихи аңыз-әңгімелер жетіп артылады. Қазақ тарихында «Өз Тәуке», «адамзаттың данасы» деп аталды. Ол хан тағына отырған сөң, қазақ хандығында асқынған ішкі феодалдық алауыздық пен бытыраңқылықты жойып, бір орталыққа бағынған қазақ хандығын құруға қажырлы қайрат жұмсаған мемлекет қайраткері деп, толық есептеуімізге болады.

Пайдаланылған әдебиет:

1. Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археологическою комиссиею. Том десятый. СПб., 1867. – с. 359-394. / Ж. Дәдебаев. Таңдамалы шығармалар. Екі томдық. 1-том. А.: «Өнер» баспасы, 2008.-284 б.
2. XVI-XVII ғасырлардағы қазақ-орыс қатынастары» құжаттар жинағы, 14-15-беттер /Қазақстан тарихының хрестоматиясы. Оқу құралы. Құрастырғандар: М.Е. Бекмаханова, М.А. Зарифова.-Алматы: Рауан, 1992.
3. Қазақстан тарихы: Лекциялар курсы. Қ.С. Қаражан. А., Қазақ университеті, 2008. - 89 б.

Қодиржон Маҳқамов
(Наманган, Узбекистон)

БУДДАВИЙЛИК ЖАХОН ДИНИ

Дин тарихидағи муҳим давр жаҳон динлари: буддизм, христианлик ва исломнинг пайдо бўлишидир. Улар ўтмишнинг миллий динларидан фарқли ўлароқ миллатлараро хусусиятга эга. Ибтиодий тотемизм, анимизм, фетишизм, сеҳргарлик ва политеизм динлари халқлар тарихида кескин бурилишлар қила олмаганлар. Аммо жаҳон динлари халқлар тарихида жиддий тарихий-ижтимоий ўзгаришлар қила олган динлар эди. Жаҳон динлари халқларни бир-бирига яқинлаштирди, савдо ишларини кучайтирди (масалан «Буюк ипак йўли»), нисбатан тинчлик ўрнатди, ўзаро урушларни камайтирди, кўпгина халқларни бирлаштирди. Бу жаҳон динларидағи ижобий хусусиятлардир. Буддавийлик - энг қадимги динлардан бири. У эраиздан олдинги VI асрда шимолий Ҳиндистонда ривожланган қулдорлик жамияти юзага келиб, йирик давлатлар ташкил топаётган шароитда вужудга келди.

Буддавийликка ҳозирги даврда 500 млн. киши эътиқод қилади. Ҳозирги вақтда буддавийлик Хитой, Монғолия, Япония, Шри-Ланка, Непал, Бирма, Кампучия, Таиланд, Лаос, Камбоджа, Бутан, Вьетнам, Индонезия ва бошқа мамлакатларда тарқалган. Бу дин жаҳоннинг салакми 3/2 қисми аҳолиси маънавий қадриятларига катта таъсир кўрсатган. Буддавийликнинг асосчиси Сидхартха Гаутама бўлиб (унинг яшаган даври ҳақида турли маълумотлар бўлиб баъзиларида м. Авв 623-544 й.й, 564-483 й.й, 560-480 й.й) шақя қабиласининг подшоси Шудходона (Химолай тоғлари этакларида жойлашган Капилавастида саройи жойлашган (ҳозирги Непал))ни ўғли ҳисоблансада онаси Майянинг 45 ёшида ғойибдан хомиладор бўлиб туғилганлиги ҳақида маълумотлар бор. Унинг туғилиши табиат ҳодисалар ер қимирлаши, чақмоқ чақиши, момақалдироқ гулдирашидан ташқари, чақалоқ туғилган заҳоти етти қадам қўйган ва гапира бошлаган экан. Гаутама ҳақида турли ривоятлар тўқилган бўлиб улар: биринчидан, бу динни кишилар ўртасида кенг ёйишга, обрўсини кўтаришга хизмат қилган бўлса, иккинчидан, буддизмнинг ғайритабиий келиб чиқишини «асослаш» билан эзилувчи оммани азоб-уқубатлардан қутқаришга диний изоҳ беришдир. Ҳар қандай динлар каби буддизмнинг ҳам келиб чиқиши сабабини халқларнинг яшаш шароити ва ҳаётидан, муайян даврдағи ижтимоий муносабатлардан қидириш лозим. Қадимий Ҳиндистонда буддавийлик шаклангунга қадар мураккаб синфий муносабатлар мавжуд эди. Кишилар олий, ўрта ва қуйи табақаларга ажратилиб, олийга - брахманлар, ҳарбийлар, ўрта табақаларга - ҳунармандлар, савдогарлар, деҳқонлар, энг қуйи табақага эса қора халқ, хизматкорлар киритиларди. Қуйи табақа кишиларининг ҳаёти ниҳоятда оғир эди. Улар ижтимоий тенглик у ёқда турсин, диний тенгликка ҳам эришиш ҳуқуқига эга эмас эдилар. Бу хол катта норозиликка сабаб бўлди. Бундан ташқари, жамиятни касталарга, олий ва паст тоифаларга ажратиш мавжуд бўлиб, брахманизм дини кастачиликнинг ҳимоячиси ва ғоявий қуроли эди.

Буддавийлик қулдорлик жамиятида брахманизм мазҳабларидан бир сифатида пайдо бўлди. У брахманизмнинг жоннинг кўчиб юриши, жаннат ва дўзах ҳақидағи ақидаларни сақлаб қолди. Брахманизмнинг жамиятни касталарга бўлиниши тўғрисидағи таълимотига қарши чиқиб, барча кишилар

дин соҳасида тенг ҳуқуқли деб эътироф қилди. Буддавийликнинг диний тенглик ҳақидаги ғояси одамларнинг касталарга бўлиниб кетишига қарши курашда ижобий рол ўйнади. Бироқ буддавийлик бу курашга диний-мистик тус бериб, кишилар «азоб-уқубат чекишда ва ундан халос бўлишда» ҳам тенгдирлар, деб ҳисоблайди. Бу ҳолат диний ҳиссиётларни сингдиришга хизмат қилди.

Будда таълимоти 3 қисмдан иборат. Булар: 1) Ахлоқ будданинг 5 насихати (панча шила) 1. қотилликдан 2. гумроҳликдан, 3. ўғриликдан, 4. ёлғон қалбаки нарсалардан, 5. маст қилувчи нарсалардан сақланиш. Бундан ташқари овқатланишдан сақланиш, Кулгудан сақланиш, зебу-зийнат, атир-упалардан сақланиши ҳам киритилади.

2) Медитация. 3) Донишмандлик – бу Буддизмнинг асосий мақсади булиб, нарсалар табиатини туғри тушуниш. Роҳиблар буддавийликка эътиқод қилувчилар орасида жуда катта обрў ва ҳурматга сазовор бўлиб, уларга итоат этиш ва айтганини бажариш зарур, деб ҳисобланади.

Буддавийлик таълимотида олам уч босқичли деб таърифланади. Биринчи олам энг юқори олам бўлиб, унда мутлақо осойишталик ҳукмрон. Унда фақат соф руҳгина мавжуд дейилади. Бу олам руҳнинг маконидир. Буддавийликнинг таълим беришича, илоҳий руҳни мутлақо билиб бўлмайди. Биринчи оламда руҳ материядан ташқарида, у ҳаракатсиз осуда яшайди. Иккинчи олам, ривоятларга кўра, руҳий мавжудотлар билан тўла жаннат бўлиб уни бодисатва дейилади. Бу оламнинг ҳокими Амитабадир. Амитаба оламида руҳ гуноҳидан халос бўлган, лекин энг олий оламга, яъни нирванага - мутлақо бўшлиқ ва осойишталик оламига кўтарилмаган авлиёлар яшайди. Буддалар кишиларга будда таълимотини ўрганиш, яхши йўлдан бошлаб бориш учун ерга юборилар экан. Учинчи олам энг қуйи олам бўлиб, унда одамлар ва ҳайвонлар яшайди. Бу оламдаги руҳ қафасда яшайди. У материянинг чангалида туради ва озод бўлиш ҳамда юқори оламга кўтарилишга ҳаракат қилади. Руҳнинг юқори оламга кўтарилиши одамлар қиладиган савобли ишларга боғлиқ. Буддавийликда қайта туғилиш деганда янгидан пайдо бўлиш тушунилмайди, балки илгари ўлган одамларнинг жисмидан тарқалган дҳармаларнинг янги асосда бирлашиб, келажак авлодга ўтиши тушунилади. Шунинг учун, будда дини инсон келажак авлоди учун ҳам жавобгар деб ҳисоблайди.

Агар одам яхши бўлса, будда таълимотига тўлиқ риоя қилса, бой ва эътиборли бўлса унинг дҳармалари асосида қайта туғилган одам ҳам бой ва бадавлат, софдил бўлади. Аксинча, одам ёмон камбағал, қашшоқ бўлса, будда таълимотига риоя қилмаса, унинг дҳармаларидан пайдо бўлган одам ҳам камбағал, қашшоқ бўлади. Бунинг сабаби авлодлар ёмон ҳаёт кечиргани учун берилган жазодир. Буддавийлик ўзининг бу таълимоти билан жамиятдаги ижтимоий тенгсизлик ва жабр-зулмнинг туб моҳиятини илоҳий тақдир билан изоҳлайди.

Ҳиндистонда қулдорлик барҳам топиши билан буддавийлик брахманизмга тобора яқинлашиб борди, кейинчалик ҳиндуизмга қўшилиб кетди. XI-XII асрларда буддавийлик Ҳиндистонда ўз таъсирини деярли йўқотди. Марказий Осиё ва Шарқий Туркистонда буддавийликнинг ёпилиши Кушонлар салтанати равнақ топган даврлар (эр.ав. II аср. янги эр. I асрлари) билан боғлиқ. У ҳозирги Марказий Осиё, Афғонистон, Покистон, Шимолий Ҳиндистон ва Синьцзян ҳудудларини ўз ичига олади. Кушонлар даврида буддавийлик Ҳиндистондан Марказий Осиёга, бу ердан эса «Буюк ипак йўли» орқали Узоқ Шарққа ёйилган. Буддавийликни Ҳинд савдогарлари, сайёҳлари, миссионерлари дунёга тарқатганлар.

Марказий Осиё халқлари буддавийликни қабул қилиб, будда динига оид ёдгорлик иншоотлар, ибодатхоналар, монастирлар каби ўзига хос иморатлар бунёд қилганлар. Масалан, Тоҳирийлар давлатининг пойтахти Балх шаҳрида будда динига оид юзга яқин монастир бўлиб, уларнинг уч мингта монахи бўлган, кўпчилик аҳоли эса буддага ибодат қилган. Марказий Осиёда буддавийликдан ташқари ўша даврларда яна зардўштий дини ҳам мавжуд эди. Будда динига оид ибодатхоналар Фарғонада, Самарқанд яқинида, Поп туманидаги Чодак қишлоғида, Қирғизистон ва Туркменистоннинг жанубий туманларида топилган. Шундай қилиб буддавийлик ўлкамизга эрамининг бошларида кириб келди.

Ҳозирги пайтда Бирмада 17-асрда қурилган ибодатхона ва 6 метрли олтиндан ясалган будда ҳайкали булиб, бутун дунё буддистлари шу ибодатхонага зиёратга борадилар. Буддавийлик таълимотини тартибга солиш мақсадида 1971 йилда Бирмада буддистларнинг махсус ибодатхонасида Трипи-таканинг турли таржималари ва Вариантларини таққослаш натижасида ягона матн ишлаб чиқилди. Янги матн мазмуни 729 мармар плитага туширилди. Бу ёзувлар сақланган ибодатхона бутун дунё буддистларининг муқаддас ва зиёратгоҳ жойига айлантирилди. Буддизм руҳонийлари ҳалқаро миқёсда буддизм мавқеини кучайтиришга ҳаракат қилмоқдалар. Шу мақсадда буддизмнинг турли ташкилотларини бирлаштирмоқдалар, буддистларнинг ҳалқаро конференциялари, съездларини ўтказмоқдалар. Ҳозирги Буддизмга эътиқод қилиб келатган шарқ мамлакатларида Буддизм таълимотини ўрганиш сиёсий-иктисодий, маънавий маданияти тушунишнинг асосий олимларидан ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Жўраев У, Саиджонов Й. Дунё динлари тарихи. Т. 1998.
2. Диншунослик асослари. Т. "Ўзбекистон". 1995 й.
3. Кулоков А.Е. Религии мира. М. 1996
4. Мифы народов мира В2-Х томах. М. 1973.
5. Мень А. История религии. М – 1994.

**ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ-ИСТОРИКОВ В УСЛОВИЯХ ТРЕХЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
(НА ПРИМЕРЕ ПАВЛОДАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА)**

С каждым годом возрастает роль и значение современной казахстанской системы образования, человеческого капитала как критериев уровня общественного развития, которые составляют основу нового уровня жизни общества и являются важнейшими факторами, базой экономической мощи и национальной безопасности страны.

Современное казахстанское общество сегодня характеризуется общественной модернизацией и стремлением к мировым интеграционным процессам, где ведущую позицию в процессе модернизации занимает образование.

«Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, — неоднократно подчёркивал Президент, — население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык — государственный язык, русский язык — как язык межнационального общения и английский язык — язык успешной интеграции в глобальную экономику» [1].

Прежде всего образование должно стать конкурентоспособным, высококачественным, таким, чтобы выпускники казахстанской школы могли легко продолжить обучение в зарубежных вузах.

В этих условиях актуальным становится, подготовка кросскультурной и трехязычной личности как конкурентоспособной основы нашего государства. Трехязычное обучение — это целенаправленный процесс приобщения к мировой культуре средствами нескольких языков, когда изучаемые языки выступают в качестве способа постижения сферы специальных знаний, усвоения культурно-исторического и социального опыта различных стран и народов.

На современном этапе своего развития Павлодарский государственный педагогический институт (далее ПГПИ) определяет очередную цель своей деятельности в области трехязычного образования, а именно: подготовка специалистов-историков высшей квалификации, способных осуществлять профессиональную и межличностную коммуникацию в формате реального трехязычия.

Достижение данной цели требует решения следующих задач:

- обеспечение качественной учебно-методической базы учебного процесса на образовательной программе «История», реализующая трехязычное образование;
- кадровое обеспечение данной образовательной программы ПГПИ;
- теоретико-методическое обеспечение процесса внедрения и развития трехязычного образования на специальности «История»;
- организация эффективной системы взаимодействия с организациями образования в области трехязычного образования;
- формирование и расширение трехязычной среды среди студентов-историков при реализации всех аспектов деятельности [2].

Результатом деятельности ПГПИ по развитию трехязычного образования должна стать сформированная готовностная модель полиязычного специалиста-историка.

В подготовке специалистов-историков в нашем вузе, большое внимание уделяется трехязычному образованию, которое рассматривается как действенный инструмент подготовки студентов к жизнедеятельности в условиях взаимосвязанного и взаимозависимого мира.

Программа деятельности ПГПИ по развитию трехязычной личности, сегодня реализуется на 8 образовательных программах, в том числе и «История».

Образовательная трехязычная траектория на специальности «История» действует с 2012-2013 учебного года. Образовательная траектория обучения студентов трехязычных специальностей расширена в связи с организацией экспериментальной площадки по полиязычию. Программное содержание обучения разделено в соответствии с преподаванием дисциплин на трех языках: обучение студентов с русским языком обучения на государственном языке; студентов с государственным языком — на русском языке и обучение на английском языке.

В трехязычном процессе большая роль отведена государственному и русскому языкам. В группах с русским языком обучения ведутся обязательные и элективные курсы на казахском языке.

В образовательной программе «История» кредиты распределены следующим образом: дисциплины, изучаемые на казахском языке составляют — 33,33%, на русском языке — 32,56%, на английском языке — 34,11%. Так, в учебном плане специальности 5В011400 «История», с образовательной траекторией «История с правом преподавания на английском языке», 2014 года поступления такие дисциплины, как: «Средневековая история Казахстана», «Новая история Казахстана», «Новейшая история Казахстана» преподаются на казахском языке в группах с русским языком обучения и наоборот соответственно. «История Европы и Америки в средние века», «История Азии и Африки в средние века», «Новая история Европы и Америки», «Новая история Азии и Африки», «Новейшая история Европы и Америки», «Новейшая история Азии и Африки» преподаются на английском языке в группах с русским и казахским языком обучения. Таким образом, происходит изучение Истории Казахстана на казахском (русском) языке, а Всемирной истории на английском языке.

В образовательной программе «История» были обновлены учебные и учебно-методические комплексы дисциплин. На кафедре организовано взаимопосещение, показ открытых занятий ППС в диалоговом формате обучения и изучения языков.

Одной из проблем трехязычного образования является подготовка специалистов-историков со знанием английского языка. Преподаватели и студенты всей кафедры Истории Казахстана и зарубежных стран активно посещают курсы английского языка, проводимые Лингвистическим центром ПГПИ. В рамках кафедры преподаватели совместно со студентами проводят Недели казахского и английского языков, открытые занятия, ведут кураторские часы на разных языках.

Однако существует ряд проблем, возникшие в ходе внедрения проекта трехязычного образования с 2010-2015 гг.:

- из-за отсутствия должного подхода к преподаванию дисциплин возникала проблема выбора трехязычного проекта;
- студенты, из-за недостаточно высокого уровня владения языком, боятся трехязычного образования;
- отсутствие словарей и др. дидактического материала на занятиях повышают необоснованную тревожность студентов;
- имеет место, когда занятия проводились в аудиториях, где отсутствовали интерактивная доска, компьютеры и т.д.;
- в институте нет единых методических подходов к разработке УМКД дисциплин трехязычия.

Поскольку с 2015-16 учебного года в систему трехязычного обучения включаются 4 новые образовательные программы, следует учесть в данной работе все вышеуказанное.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда. — 2012. — № 218-219. — 10 июля.
2. Программа действия Павлодарского педагогического института по развитию полиязычного образования на 2015-2019 гг.// ПГПИ, г. Павлодар, 2015 – 14 с.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Галина Тобілевич
(Тернопіль, Україна)

ДЕКОРАТИВНА ПЛАСТИКА У ЗАРУБІЖНОМУ АРХІТЕКТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Теоретичні аспекти тлумачення в радянському і пострадянському просторі поняття “декоративна пластика” пояснюють тривалий час її низької популярності. До цього сприяли, з одного боку, виразний пріоритет зображально-реалістичної скульптури ідеологічного спрямування, з іншого – безликість архітектури громадського призначення і масового житлового будівництва [3], [4].

Говорячи про нинішні проблеми декоративної пластики, необхідно також враховувати, що ситуація в цій ділянці ускладнюється її практичною відсутністю в 1960-1980 роках, в середовищі українського нонконформізму. Цілком природно, що в нелегальних умовах значно легше було займатися графікою чи малярством невеликих форматів, ніж робити скульптурні композиції.

У світовому мистецькому просторі, від якого ми були ізольовані понад півстоліття (початок 1930-х – середина 1980-х років), декоративна пластика знаходила найрізноманітніші форми застосування, стала активним засобом організації архітектурного простору, надання йому певної образно-емоційної характеристики.

Прикладом цього можуть бути скульптурні композиції Нікі де Сант-Фалль (Niki de Saint-Phalle, 1930 – 2002), яка у свій час безмірно захоплювалася творчістю А. Гауді. Найвідомішою її працею є комплекс кінетичних кольорових скульптур у басейні біля всесвітньовідомого осередку сучасного мистецтва – Центру Помпідю в Парижі (іл. А. 1–2).

Іл. А. 1. Нікі де Сант-Фалль. Скульптурні композиції фонтану біля Центру Помпідю. Париж. 1982-1983.

Іл. А. 2. Нікі де Сант-Фалль. Скульптурні композиції в середовищі сучасного міста. Вашингтон. 2010.

Композиції художниці позначені нестримними розкованими фантазіями. За образно-емоційним виразом вони переважно нагадують дитячі іграшки, а за формою – барвисті надувні м'ячики гігантських розмірів. В окремих випадках поверхня скульптури вкривається мереживом темних швів та імітує класичну мозаїчну кладку. Емоційно наповнена декоративна пластика Нікі де Сант стала окрасою багатьох великих міст Європи [5].

Сміливі пластичні експерименти вирізняють французького скульптора Бруно Каталано (1960 р. н.). Художник використовує несподіваний прийом, поєднуючи реалістичне зображення людської фігури, яке іноді вирізняється елементами відвертого натуралізму, з просторовими проривами-пустотами. Втрати скульптурної маси можуть бути істотними, а тому верхня і нижня частина бронзової фігури нерідко утримується лише на невеличкій пластичній “перемичці” (іл. А. 3–4).

Іл. А. 3. Б. Каталано. Скульптурна композиція з циклу “Les Voyageurs (“Мандрівники”). Марсель. 2013.

Іл. А. 4. Б. Каталано. Скульптурна композиція з циклу “Les Voyageurs (“Мандрівники”). Марсель. 2013.

Значну популярність Каталано принесла серія скульптур “Les Voyageurs (“Мандрівники”). Його декоративна пластика несе певний філософський підтекст: людина-мандрівник немов би очищає себе, залишаючи на відпочинку непотрібний баласт щоденної рутини, Праці художника найкраще сприймаються на тлі глибокої перспективи морського пейзажу, узбережжя, великої галявини тощо. Подібний ефект може справляти світла площина стіни будівлі, біля якої встановлюється скульптура.

Значної популярності набувають оригінальні скульптури молодого китайського художника Юа Мінджуна (Yue Minjun, 1962 р. н.). Серед усього різноманіття декоративної пластики митець знайшов власну творчу нішу. Бронза як традиційно статичний, важкий матеріал набирає у його творах незвичайної легкості, адже його композиції наскрізь пронизані духом веселощів, радощів та нестримного сміху. Декоративна пластика несе в сучасне архітектурне середовище потужні та динамічні емоційні акценти (іл. А. 5 – 6).

Іл. А. 5. ЮеМінджун. Скульптурні композиції в сучасному архітектурному середовищі (фрагмент). Ванкувер. 2009-2011.

Іл. А. 6. ЮеМінджун. Скульптурні композиції в сучасному архітектурному середовищі. Ванкувер. 2009-2011.

Основи декоративної пластики та принципи її просторового вирішення у багатьох відношеннях були закладені ще на початку ХХ століття геніальним українським скульптором світового масштабу – Олександром Архипенком. Цей факт підтверджують думки відомих фахівців. Зокрема, Д. Горбачов, авторитетний знавець мистецтва першої половини ХХ століття, зазначає: “Історики мистецтва назвуть

його генієм серед скульпторів ХХ століття, пластичні ідеї українського різьбяр вріжуться круглими отворами в скульптуру англійця Мура, сплющать до двовимірності видовжені фігури швейцарця Джакометті, нададуть руху “мобілі” американця Колдера, поборознять рішучими лініями рельєфи італійця Манцу” [1, с. 15]. В цьому плані доцільно згадати про запатентований винахід Олександра Архипенка “архипентуру” – апарат для демонстрації новітнього виду образотворчого мистецтва. Митець експериментував, розкладаючи предметний світ на прості геометричні форми, комбінуючи тривимірні фігури з площинами. Схожі прийоми ми можемо спостерігати потім у творчості американського скульптора Олександра Колдера. За словами ж іншого спеціаліста, І. Горбачової: ”Архипенко визначив шляхи розвитку скульптури ХХ сторіччя... адже і Генрі Мур, і Джакометті – ці майже культові постаті в мистецтві попереднього століття, мали себе за послідовників нашого земляка” [2, с. 19].

Творчі знахідки Олександра Архипенка, котрий емігрував у 1908 році в Європу, а згодом у США, були на тривалий час повністю вилучені з мистецької практики українських радянських художників. Практично вся його творча спадщина опинилася далеко за межами України – в Ізраїлі. Навіть сьогодні, в роки державної незалежності, ми усе ще не можемо стверджувати, що адаптація новаторських ідей Архипенка у нашому мистецькому середовищі відбувається належним чином.

Реальні приклади створення декоративної пластики відомими у світі митцями дозволяють стверджувати очевидні потенційні можливості її ефективного застосування в архітектурному середовищі. Ця ділянка креативної діяльності набуває в багатьох країнах широкої популярності, стає зоною ефективною співпраці художників та архітекторів, сприяє виявленню яскравих творчих особистостей.

Сфера декоративної пластики яскраво відображає розмаїття сучасного мистецтва, актуальних мистецьких течій та явищ. Своєрідну крайню позицію тут займають гіперреалістичні зображення, які користуються значною популярністю і наближені, зазвичай, до реальних розмірів і пропорцій людського тіла. Несподівані та яскраві емоційні акценти здатні творити поп-артівські композиції, автори яких сміливо порушують реальні пропорції та звичні масштаби.

Зарубіжний досвід рясніє яскравими творчими особистостями, які успішно працюють у ділянці творення декоративної пластики, а також численними прикладами її реального застосування в конкретних архітектурних ситуаціях. Цілком очевидно, що цей досвід заслуговує на вивчення та використання у практичній діяльності українських художників та архітекторів.

Література:

1. Горбачов Д. І архаїст, і футурист Олександр Архипенко. 1987-1964 // Матеріали конференції “О. Архипенко і світова культура ХХ століття”. – Національний художній музей України, 2001. – С. 15 – 18.
2. Горбачова І. “Поголос” про Олександра Архипенка // Матеріали конференції “О. Архипенко і світова культура ХХ століття”. – Національний художній музей України, 2001. – С. 19 – 20.
3. Советское декоративное искусство '75: Сб. ст. – М.: Советский художник, 1976. – 191 с., ил.
4. Советское декоративное искусство 1945 – 1975: Очерки истории. – Москва: Искусство, 1989. – 256 с.
5. NikideSaintPhalle&JeanTinguely: l'artetl'amour. München: Prestel, 2007.

Нилуфар Пардаева, Ш. Хушиева
(Гулистан, Узбекистан)

ДЕТСКАЯ ПЕСНЯ КАК СРЕДСТВО ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

С обретением независимости Узбекистаном, с построением демократического, гражданского общества огромное значение приобрело хоровое искусство, воспитывающее нравственные и патриотические чувства, являющееся проявлением высокой духовности гармонично развитой личности. Патриотическое воспитание следует начинать с раннего возраста и важным фактором в этом процессе является детская песня. Наряду с народными детскими песнями необходимо разучивать с детьми и песни для детей, созданные узбекскими композиторами для коллективного и хорового исполнения.

Узбекские композиторы активно работают в области детской песни, большое внимание уделяется патриотической тематике, направленной на воспитание в подрастающем поколении чувства любви к родному краю, родному городу, махалле, природе. Замечательные патриотические песни создает для детей Д. Амануллаева, Н. Норходжаев, А. Мансуров, Х. Хасанова, Ш. Ёрматов. В Узбекистане ежегодно проводятся фестивали и конкурсы детских хоровых коллективов, стимулирующие деятельность хормейстеров, применяющих в работе с детьми хоровыми коллективами новые формы и методы обучения детей пению.

Замечательные патриотические песни создает Шермат Ёрматов – хоровой дирижер, композитор и педагог. Созданный им детский ансамбль песни и танца «Булбулча» является творческой лабораторией в котором Ш. Ёрматов совершенствует своё мастерство, ищет новые пути музыкального воспитания средствами хорового искусства.

Песня «Оймомажон ром булди» Ш. Ёрматова на стихи К. Мухаммади воспевает флаг Узбекистана как символ независимости. Композитор использует широкий диапазон, лапедарный напев, основанный на квартовой интонации, придаёт ему решительный, волевой характер. Тональная устойчивость в запеве также подчеркивает оптимистический тонус. В припеве важное выразительное значение приобретает ритмический фактор: укрупнение длительностей и полифонические подголоски развивающие хоровую палитру, несомненно, являются удачной находкой композитора. Светлая, жизнерадостная песня «Оймомажон ром булди» Ш. Ёрматова очень подходит для воспитания чувства патриотизма у детей.

Песня «Ватанжоним-Ватаним» ДилоромАманнулаевой на стихи П. Мумина имеет лирико-танцевальный, изящный характер мажорного лада, диатонический склад, постепенное движение мелодии, а синкопы подчеркивают яркую жизненную энергию мелодии. Удобная тесситура способствуют укреплению вокальных навыков, паузы на сильной доле текста-выработке хорошей атаки и формированию правильного певческого дыхания.

Очень удачна песня «Бахт куши» Сулеймана Юдакова на стихи Миртемира. В ней воспевается независимый Узбекистан. В центре её человек, полный энергии и силы, задора, жизнерадостного мировосприятия. Мелодия песни, написанная в куплетной форме, близка народным лапам. Поступенчатое движение, диатонический склад хоровых партий развивает хроматизм в инструментальном сопровождении и придает песне особую выразительность. Вокализация на гласной А обогащает песню красочностью тембрового строя, образует полифонические сочинения, придающие песне лиричность.

Песня «Биргакуйлаймиз» ХайриИзарова на слова Н. Орифжонова воспевает Родину-мать. Она написана в куплетной форме, близка к простым народным песням жанра кошук с элементарными ритмическими рисунками, органическим диапазоном. Важное значение в сложении песни имеет периодичность построения, обогащаемых внутренним ритмическим разнообразием, полифоническими элементами в припеве.

Песня «Тинчликникуйлаймиз» КомиляКенжаева на слова Б. Исроилова выдержана в героико-эпическом возвышенном стиле. Она написана в куплетной форме. Композитор использует в ней элементы торжественного марша-ществия. Очень интересна лирическая окраска темы мира в припеве, где композитор опирается на маршевые ритмы узбекского фольклора, которые излагаются ровными длительностями. Музыка гибко следует за темпом, передавая рост возвышенного патриотического чувства.

Очень оригинальна песня «Охангларда-эртаklar» Аваза Мансурова на собственные слова. А. Мансуров-непревзойденный мастер музыки для детей, и в этой песни он смело объявляет патриотическую тему любви к Родине в столь любимую детьми сказочную форму изложения. Броские восходящие интонации сначала на систу, а затем на сентиму образуя яркий индивидуальный контур мелодии. Однако этот контур не сразу и неполно заполняется образным движением, обеспечивая длительность процесса мелодического развертывания. Опираясь на жанр ашула, композитор обновляет его игровыми волнообразными мелодическими линиями, усиливающими эмоциональность музыки. Завершение песни на вокальную гласную А усиливает лирический характер музыки.

Песня «Узбекистонкемаси» Ибрагима Хамраева на слова Ё. Мирзо. Мелодия песни имеет диапазон малой секты и может исполняться хором или ансамблем в унисон. Песня имеет светлый, лирический характер. Натуральный минор, диатонический склад, плавное поступательное движение мелодии приближает ее к жанру кошук. Продолжая традиции узбекской песенности, композитор высказывает свое личное, искреннее отношение к Родине, тепло воспевая ее мощь и красоту.

Песня «Узбекистонжаннат» Хуршида Хасанова на стихи Д. Раджабова написана в куплетной форме. Композитор творчески претворяет в ней традиции узбекской песни ашула.

Активный в запеве восходящий октавный скачок замечен поступенным нисходящим движением. В припеве композитор использует повторяющиеся звуки, требующие четкой артикуляции. Песня очень полезна для выработки певческого дыхания и ясности дикции. Структура песни имеет форму разворачивания, характерную для ашула: постепенное развитие мелодии от нижнего к кульминации путем вариантного повтора основной лиры начальной ячейки. Благодаря этому песня воспринимается как произведение национального характера, звучащее очень современно.

Детские патриотические песни занимают важное место в современном композиторском творчестве. Композиторы Р. Абдуллаев, Х. Рахимов, А. Икрамов создают замечательные песни в которых воспевают Родину, родной край, нашу дорогую землю, Отчизну.

Таким образом, важная гражданская нота, жизненная актуальность, идейно-художественная ценность патриотических песен для детей современных узбекских композиторов, составляющих наилучшую часть современной отечественной культуры нашей страны, является мощным средством воспитания на национальном мелосе горячей любви к Родине, высокого духовного патриотизма.

Литература:

1. Каримов И.А. Узбекистан свой путь обновления и прогресса Т., 1992
2. Кадыров Р. Г. Музыкальная педагогика. Т., 2009
3. Шомахмудова Б.В. Хор лугати. Т., 2009
4. Мурадова З. К истории формирования песенного творчества композиторов Узбекистана для детей. Журнал «Ижтимоийфикр. Инсонхукуклари». Т. 2010, № 2, стр. 113-115.
5. Жабборов А.Х. Узбекистонбастакорларивамусикашунослари. Т., 2004

ПЕДАГОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ ПІДЛІТКІВ

У сьогоденних умовах розвитку суспільства дедалі більшої актуальності набуває потреба у гармонійно розвинених особистостях, у зв'язку з цим підвищуються вимоги щодо рівня освіченості людини загалом. Головна роль у досягненні всебічного розвитку особистості належить загальноосвітній школі, покликаної здійснювати масове музичне виховання учнів. Основною метою музичного виховання у сучасній школі є формування музичної культури, складовим компонентом якої є наявність у дітей художнього смаку. Значного впливу на формування художнього смаку учнів підліткового віку має зовнішнє середовище, а саме засоби масової комунікації, через які розпоширюються пануючі в суспільстві погляди й уподобання. При відсутності цілеспрямованого впливу смакові переваги учнів формуються спонтанно, найчастіше у межах масової культури. У зв'язку з цим спостерігається протиріччя між необхідністю виховувати учнів на високохудожніх зразках вітчизняної і зарубіжної музичної культури і тим музичним середовищем, яке оточує підлітка в повсякденному житті, впливаючи на формування його музичних смаків і уподобань.

Проблема формування музичного смаку як частини музичної культури людини (і підлітків зокрема) привертала увагу філософів, психологів, педагогів, естетиків, музикознавців, громадських діячів. Ще в античні часи музика займала значне місце в системі наук і була предметом обговорення у Платона Пифагора, Аристотеля та інших відомих мислителів того часу. За часів розквіту еллінської філософії і культури музика вважалася обов'язковим предметом навчання (тобто була частиною людського буття, продовженням людської особистості), без неї стародавні не уявляли виховання людини-громадянина. У китайській філософії музика розглядалася як символ порядку і цивілізації. Специфічною особливістю епохи Середньовіччя була керівна роль церкви в політиці, етиці, мистецтві та ін., що поклато відбиток на всі сфери життєдіяльності людини загалом.

Витоки цілеспрямованого виховання дітей в Україні почали зароджуватися у XVI – XVII столітті. Одночасно з державним розвитком освіти і створенням навчально-освітніх закладів в Україні існувала так звана народна педагогіка, провідними ідеями якої були свобода і незалежність країни, непорушність прав людини й народу, суверенність, народовладдя. У другій половині XIX — на початку XX ст. в Україні майже кожний громадський діяч брав участь у вирішенні питань освіти й виховання. Думка про значення музичного виховання одним з перших висловив відомий письменник, педагог, поет, діяч культури О. Духнович. Він вважав, що без музичного мистецтва неможливо виховати дітей щасливими, розвиненими особистостями і корисними громадянами. О. Духнович радив учителям одночасно здійснювати розумове, моральне й естетичне виховання. Саме останньому він приділяв особливої уваги, закликаючи розвивати в дітей художній смак шляхом залучення до співів, малювання, танців, гри на музичних інструментах тощо. Одним з перших в Україні практичні кроки в справі музичної освіти почав М. Лисенко — видатний український композитор, педагог і громадський діяч, котрий надавав музичному розвитку дітей надзвичайно великого значення. На великий вплив музичного мистецтва щодо духовно-морального виховання вказував засновник російської педагогічної науки, педагог-практик К. Ушинський. Визначним явищем в історії української музичної педагогіки у першій половині XX століття є педагогічна спадщина відомих діячів музичної культури України: М. Леонтовича, К. Стеценка, В. Верховинця, Б. Яворського та багатьох інших діячів педагогічної освіти та мистецтва. Вони зробили вагомий внесок у розвиток тогочасної теорії музичного виховання, своєю практичною діяльністю сприяли вихованню підростаючого покоління на національній музичній культурі України.

Початок XX століття відзначається цікавим і цінним досвідом у практичній музичній педагогіці, в справі вивчення світової музичної культури. З'являються перші методисти-практики шкільної музичної освіти і виховання, такі як Б. Асаф'єв, Н. Гродзенська, В. Шацька та ін. Так, В. Шацька висловлювала впевненість, що при побудові системи музичного виховання слід приділяти увагу не тільки задоволенню потреб дітей у музичних уявленнях, але й розвитку музичних здібностей, завдяки якому і сприймається музика. Кероване педагогом сприймання та усвідомлення музичних творів школярами повинно сформувати художній смак у дітей, збудити прагнення до творчого вияву себе у музиці, в її виконанні. Найбільший внесок в розвиток методики музичного виховання та освіти школярів вніс Д. Кабалевський, який створив систему і концепцію музичного виховання й визначив метою музичного виховання формування музичної культури як невід'ємної частини духовної культури особистості. Значне місце питань формування музичної культури школярів-підлітків відводять в своїх працях Ю. Алієв, А. Болгарській, Н. Гузій, М. Каган, З. Кальніченко, Г. Падалка, Л. Школяр, Г. Шостакович, та ін. Всі ці дослідники розглядають різні складові музичної культури і визначають наявність музичного смаку обов'язковим її компонентом.

Педагогіка музичної освіти орієнтована, перш за все, на формування основ музичної культури школяра. Підлітковий вік — один з найскладніших періодів в онтогенезі людини, він важкий не тільки для самого підлітка, але й для тих, хто спілкується з ним. У цей період серйозно змінюються умови життя і діяльності школяра, що призводить до перебудови психіки, ломці старих, сформованих форм взаємин з людьми. Підлітковий вік характеризується прагненням до дорослості, до самоствердження, пошуку власного місця в житті, до самооцінки. Саме в цьому віці відбувається становлення певних ціннісних

орієнтацій, формуються художньо-естетичні уподобання, зокрема – музичні смаки й уподобання. Слід зазначити, що зростає інтерес підлітків до музики, саме вона починає займати пріоритетне місце у сфері дозвілля і захопленнь підлітків.

Художній смак як частина музичної культури підлітка формується під час безпосереднього спілкування з музикою. Будучи невід'ємною частиною підліткової субкультури і виконуючи відразу кілька функцій (емоційну, гедонітичну, функцію міжособистісного спілкування, самоствердження, самовизначення особистості та ін.) музика значно впливає на формування особистісних якостей підлітків, їх естетичні і ціннісні орієнтації. Оскільки музичне мистецтво має великий педагогічний вплив, учитель повинен допомогти підлітку навчитися орієнтуватися у складному й різноманітному світі музичних творів, підвищувати загальну музичну обізнаність учня, формувати його музичні смаки і переваги.

Музично-естетичне виховання у підлітковий період набуває більшої значущості. Під час роботи із учнями старшого шкільного віку необхідно враховувати, що їх музичні уподобання стають більш різноманітними, виникає інтерес до суспільного життя. Тому розучування різноманітного репертуару, проведення бесід повинні певною мірою висвітлювати певні життєві події. Вагомого значення у підвищенні мотивації підлітків відіграють особистісні досягнення, зокрема у музичному розвитку. Тому дуже важливо помічати й підтримувати навіть найскромніші успіхи учнів. Методи музичної роботи повинні максимально стимулювати інтерес, самостійність і творчу ініціативу підлітків. З огляду на психологічні особливості підлітків, учителю музичного мистецтва необхідно впроваджувати нетрадиційні форми проведення уроків. Серед них: уроки-диспути, уроки-турніри, насичені різними творчими завданнями. Цінним є залучення учнів до підбору художнього матеріалу до уроків. Працюючи з підлітками, необхідно поєднувати колективну роботу з постійним вивченням індивідуальних особливостей кожного учня. Осмислене слухання, сприйняття високохудожніх творів музичного мистецтва та їх виконання – це шляхи формування художнього смаку підлітків, які взаємно доповнюють один одного.

Можливість сприйняття музики учнями ширше, ніж їх виконавські можливості. Саме тому на уроках музичного мистецтва слід знайомити підлітків з творами більш складними, ніж ті, які вони взможі виконати самостійно. Необхідно залучати школярів до творів симфонічної, камерної, оперної музики, творчої спадщини українських композиторів, а також народної та якісної сучасної музики. Доведено, що у підлітковому віці можливе формування художнього смаку на більш високому рівні, при цьому доцільно використовувати такі методи, як метод зацікавлення через демонстрацію музичних творів, метод застосування комп'ютерних технологій інформаційного, дослідницького, творчого спрямування, метод ознакомлення підлітків з характерними ознаками творчості відомих композиторів, з умовами створення музичних творів, метод порівняльного аналізу різних музичних творів тощо. У старших класах учні на більш ґрунтовно ознайомлюються з життям і творчістю видатних композиторів, що сприяє кращому розумінню ними музичних творів. Ефективною формою роботи може стати постановка питань і завдань проблемного характеру, створення проблемної ситуації (порівняння і зіставлення музичного матеріалу, засобів музичної виразності, проведення художніх аналогій між музичними творами та творами літературного, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва тощо.)

Серед основних видів діяльності на уроках музичного мистецтва пріоритетного значення має вокально-хорова робота. Як правило, учні люблять співати і складати власні, авторські пісні. Саме у цьому виді діяльності найбільш успішно і наочно виявляється їх здатність до власної творчої інтерпретації музичних образів. Робота з підлітками з формування художнього смаку як одного з компонентів їх музичної культури багатопланова і не може обмежуватися саме уроками музичного мистецтва. Актуальною є позакласна і позашкільна робота, яка включає в себе різноманітні форми (тематичні бесіди про музику, лекції, лекції-концерти, тематичні музичні вечори, дискусії тощо). До підготовки таких заходів необхідно якомога активніше залучати учнів, що сприятиме прояву власної творчої індивідуальності, демонстрації особистісного, емоційного ставлення до музичного мистецтва, розширенню світогляду школярів та поглибленню їх знань про музику.

Таким чином, процес формування художнього смаку підлітків ґрунтується на загальних педагогічних принципах, але має свої відмінності і вимагає застосування методів роботи, відповідних особливостям підліткового віку, які мають сформувати особистісне ціннісне ставлення учнів до музичного мистецтва.

Література:

1. Абдуллин Э. Б., Николаева Е. В. Методика музыкального образования: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под общей редакцией М. И. Ройтерштейна. – М.: Музыка, 2006. – 336 с.
2. Дем'янчук О. Н. Педагогічні основи формування художньо-естетичних інтересів школярів: Навч.-метод. Посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 64 с.
3. Калашник Н. Г. Естетичні смаки: їх витоки і формування. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 344 с.
4. Назаренко І. М. Формування естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу на матеріалі: дис... канд. пед. наук. – Київ, 1995. – 208 с.
5. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 248 с.
6. Шацкая В. Н. Музыка в школе. М. – Изд-во АНН РСФСР, 1950, 174 с.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Мирослава Бабинець
(Ужгород, Україна)

ТЕХНОЛОГІЯ КОНЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У процесі підготовки майбутніх фахівців у навчальному процесі використовуються елементи різних педагогічних технологій: інформаційних, інтерактивного навчання, особистісно-орієнтованого навчання, групової навчальної діяльності та ін., які досить ґрунтовно проаналізовані у науковій літературі [1, с. 386] і, безперечно, варті уваги. Наприклад, технологія групової навчальної діяльності або технологія колективного комунікативного оволодіння вміннями іншомовного спілкування у вивченні іноземної мови застосовується якомога часто, оскільки вона дозволяє вирішити деякі освітні проблеми:

- між мотивацією і стимуляцією навчання, оскільки колективне навчання формує і розвиває мотивацію студентів у співпраці;
- між пасивно-споглядальними і активно-перетворюючими видами навчальної діяльності, оскільки колективне навчання включає кожного студента в активну роботу в парах і мікрогрупах;
- між психологічним комфортом і дискомфортом: колективні способи навчання створюють умови живого, невимушеного спілкування;
- між суб'єкт-суб'єктними і суб'єкт-об'єктними відносинами.

Дані технології варто використовувати в рамках технології концентрованого навчання. Так як ця технологія організації навчального процесу є однією з найбільш ефективних педагогічних технологій навчання під час підготовки майбутніх фахівців, проте її можливості поки що не використовуються в достатній мірі, особливо під час розробки навчальних програм.

Сам термін «концентрація» в перекладі з латинської мови означає зосередження, накопичення чогось.

Що стосується терміну «технологія концентрованого навчання», то зазвичай він тлумачиться як особлива технологія організації навчального процесу, при якій увага педагогів і студентів зосереджується на вивченні одного предмета за рахунок скорочення дисциплін, що вивчаються одночасно, концентрації навчального матеріалу на певному відрізку часу, структурування змісту в блоки, активізації пізнавальних сил [2, с. 190].

Ідеї концентрованого навчання не є новими в психолого-педагогічній науці, хоч і не здобули значного поширення в навчальному процесі на сьогоднішній день. Так, ще Я.А. Коменський висував вимогу, щоб «в школах був встановлений порядок, при якому учні в один і той же час займалися тільки одним предметом» [3, с. 333]. Видатний педагог підкреслював, що при вивченні граматики не можна включати вивчення діалектики, а коли вивчається латинська мова, то грецьку слід відкласти. Сам Коменський планував навчання так, що впродовж року вивчалися окремі предмети, а потім учні переходили до вивчення інших.

Н. Пижуріна відзначає, що під час навчальної діяльності студентів «доцільно читати дві лекції з одного предмета, тому що перехід до другого в цей час не буде продуктивним» [4, с. 18]. Але це питання є дискусійним, бо активно сприймати впродовж 4 годин теоретичний матеріал з однієї проблеми досить складно. Що стосується проведення практичних занять, де використовуються різні методи і види роботи, студенти є активними співучасниками навчального процесу, вони менше втомлюються.

Більшість сучасних дослідників (Г. Ібрагімов, Г. Ключова, А. Остапенко, В. Розанов та ін.) до найбільш суттєвих ознак технології концентрованого навчання відносять: неперервність процесу пізнання і його цілісність; тривалість вивчення теми, що забезпечує міцне засвоєння нової інформації; скорочення кількості навчальних дисциплін, які одночасно вивчаються впродовж дня (тижня) і зосередження уваги студентів на одній темі чи предметові (так зване «занурення» в навчальний матеріал; варіативність і комплексність форм і методів навчання, адекватних меті і змісту навчального матеріалу; врахування особливостей динаміки працездатності студентів і викладачів; орієнтація навчального процесу на розвиток самостійності, відповідальності, творчої ініціативи і активності студентів, співробітництва викладачів і студентів та ін. Орієнтація на розвиток самостійності і відповідальності, співпраця в процесі навчання мають принципове значення для будь-якої технології навчання, проте в умовах концентрованого навчання можливості реалізації цих вимог значно розширюються.

Технологія концентрованого навчання відповідає цим критеріям. Критерій системності в технології концентрованого навчання проявляється в тому, що, як і всі структури системного характеру, ця технологія має складові: концептуальну основу, змістову і процесуальну частини. Кожна з цих частин може бути представлена у вигляді системи, але більш низького порядку. Структура і взаємозв'язок частин технології забезпечують її цілісність і логіку процесу. Структура педагогічної технології аналогічна структурі педагогічного процесу в цілому: цілі навчання визначають зміст навчання. При використанні технології концентрованого навчання під час підготовки фахівців цілі навчання ставляться до більших за обсягом структурних одиниць. Це зумовлює необхідність представлення змісту дисципліни цілісними блоками. Процесуальна частина технології концентрованого навчання з метою оволодіння студентами умінь включає педагогічне проектування, організацію і діагностику навчального процесу. Наявність цих

складових передбачає керованість даної педагогічної технології і передбачає використання викладачами різних методів і форм навчання. Основною структурною одиницею при такому навчанні стає одно заняття, яке може об'єднувати кілька традиційних. Це не є механічне об'єднання, а заняття, яке відзначається логічністю, цілісністю і завершеністю. Ефективність занять контролюється викладачами і зумовлює гнучкість використання ними форм, методів і засобів навчання. Технологія концентрованого навчання відзначається відтворюваністю. Вона може використовуватися у різних типах навчальних закладів, для різних категорій студентів.

У науковій літературі розглядаються різні моделі концентрованого навчання, кожна з яких, має позитивні риси і певні недоліки.

Так, перша модель передбачає вивчення тільки одного предмета впродовж певного періоду часу. Тривалість концентрованого вивчення предмета визначається при цьому особливостями змісту, засвоєння його студентами, загальною кількістю годин, відведених на вивчення даного предмета тощо. Виокремлюють два варіанти реалізації цієї моделі. Суть першого варіанту полягає в неодноразовому зверненні впродовж навчального року до вивчення одного й того ж матеріалу, але кожного разу на новому рівні з більш глибоким проникненням в зміст. Така модель, очевидно, дозволяє в найбільшій мірі урізноманітнювати форми і методи вивчення навчального матеріалу, забезпечити цілісність його засвоєння. Проте ця модель практично може використовуватися тільки стосовно вивчення якогось одного предмета і не може бути поширена на весь навчальний процес. Навчальні плани вищих навчальних закладів відзначаються багатопредметністю і передбачають різний обсяг годин на вивчення різних предметів. Отже, виникають труднощі організаційного характеру (розклад занять студентів, графік роботи викладачів тощо.) Другий варіант реалізації даної моделі концентрованого навчання полягає в одноразовому впродовж навчального року вивченні предмета. Тривалість концентрації зазвичай кілька тижнів при щоденному навантаженні до 6 академічних годин. Графік занять на рік при реалізації такого варіанту представляє обґрунтовану послідовність дисциплін, які викладаються. Цей варіант навчання відзначається високим рівнем концентрації робочого часу і зусиль викладачів і студентів, вимагає високого рівня наукової і методичної підготовки викладачів. Недоліки даного варіанту полягають у складності структурування змісту навчального матеріалу, обґрунтуванні послідовності викладання дисциплін, складанні розкладу тощо.

Друга модель реалізації технології концентрованого навчання передбачає укрупнення однієї організаційної одиниці – навчального дня з вивченням не більше однієї (двох) дисциплін. В рамках навчального тижня кількість навчальних дисциплін зберігається у відповідності з навчальним планом і графіком його проходження. Основною навчально-організаційною одиницею процесу навчання стає не одно заняття, а навчальний блок, який зазвичай включає чотири заняття по 45 хвилин, які об'єднані однією метою. Недоліком цієї моделі є досить тривалий інтервал між навчальними блоками. Цей недолік, на нашу думку, може бути нейтралізованим завдяки самостійній роботі студентів, яка виконується в період між заняттями, факультативними заняттями, а також за рахунок спеціальної побудови навчальних блоків, яка передбачає час для актуалізації засвоєного студентами на попередньому занятті матеріалу.

Третя модель концентрованого навчання передбачає модульну організацію навчального процесу. Згідно цієї моделі, семестр ділиться на модулі (в залежності від кількості предметів навчального плану), впродовж яких концентровано вивчаються кілька дисциплін. Тривалість модуля залежить від обсягу годин, передбачених на вивчення дисципліни, і може продовжуватися 4-5 тижнів. Недоліком цієї моделі є труднощі формування модулів, послідовності їх вивчення, дотримання міжпредметних зв'язків. Крім того, дана модель може використовуватися тільки за участі всього педагогічного колективу, оскільки стосується викладання не тільки якоїсь однієї конкретної дисципліни.

Використання технології концентрованого навчання в процесі підготовки фахівців має певні переваги у порівнянні з використанням традиційних технологій:

- створення умов для сприймання студентами логічно завершених, цілісних блоків навчального матеріалу, поглиблення знань в результаті їх закріплення;
- цілеспрямоване і систематичне використання в навчально-виховному процесі комплексу організаційних форм і методів навчання, зміна видів діяльності при вивченні однієї теми;
- наявність більших можливостей для диференціації та індивідуалізації навчального процесу, зв'язку навчання з життям;
- можливість повністю зв'язувати навчальну інформацію з майбутньою професійною діяльністю;
- концентрація уваги на вивченні предмета, створення установки на глибоке засвоєння навчального матеріалу впродовж навчального заняття;
- створення сприятливого психологічного клімату в умовах більш тривалої взаємодії суб'єктів навчального процесу;
- більш широкі можливості для реалізації виховних завдань;
- більші можливості для формування саморефлексії, саморегуляції діяльності;
- створення умов для формування навичок співробітництва і спілкування;
- можливість для викладача глибше вивчити індивідуальні особливості студентів, а для студентів – краще пізнати один одного;
- розширення можливостей для виявлення труднощів у навчанні, причин конфліктів;

– наявність оптимальних умов для оперативного контролю, своєчасної корекції змісту і методів навчання та ін.

Вимоги до організації процесу концентрованого навчання: своєчасне планування навчального процесу і розробка чітких критеріїв його ефективності, прогнозування результатів вивчення дисципліни; концентрація навчального часу на рівні укрупнення однієї організаційної одиниці – навчального дня і блочна організація навчальних занять; матеріально-технічне забезпечення концентрованого навчання.

Отже, різні елементи педагогічних технологій можуть бути використані в рамках технології концентрованого навчання під час організації навчального процесу підготовки майбутніх фахівців. А особливо орієнтація на розвиток самостійності і відповідальності, співпраця в процесі навчання мають принципове значення для будь-якої технології навчання, проте в умовах концентрованого навчання можливості реалізації цих вимог значно розширюються. Але слід пам'ятати, що кожна педагогічна технологія має свої переваги і недоліки. За наявності певних умов реалізація цієї технології дає найефективніші результати, в інших же умовах вона може бути малоефективною [5, с. 274].

Література:

1. Насімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: навчальний посібник / А.С. Насімчук, О.С. Падалка, О.Т. Шпак. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2000. – 386 с.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 190 с.
3. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я.А. Коменский.—Т.1. —М.: Педагогика, 1982. — 333 с.
4. Пижурин Н. Ритмы познания / Н. Пижурин // Учительская газета. – 1997. - № 44. – 18 с.
5. Бабинець М.М. Формування вмінь іншомовного ділового спілкування майбутніх менеджерів у процесі професійної підготовки: дис.. ...кандидата пед. наук: 13.00.04 / Бабинець Мирослава Миколаївна. – Тернопіль, 2013. – 274.

Айгуль Байназарова, Вера Омарова
(Павлодар, Казахстан)

ДИАГНОСТИКА ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЯХ И УРОВНЯ ИХ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ

На протяжении всей жизни практически каждый человек сталкивается с ситуациями, субъективно переживаемыми им как трудные, «нарушающие» привычный ход жизни. Переживание таких ситуаций зачастую меняет и восприятие окружающего мира, и восприятие своего места в нем.

Целью нашего исследования было определение содержания и организации деятельности социального педагога по развитию социальной адаптации и копинг-стратегий у подростков.

Копинг-стратегии (от англ. to cope with – справляться с чем-либо, совладать) – осознанно используемые человеком приемы совладания с трудными ситуациями (в т. ч. и в сфере коммуникации), состояниями и порождающими их условиями [1].

Развитие копинг-стратегий у подростков позволит им более эффективно справляться с возникающими трудными и кризисными ситуациями.

Под кризисной ситуацией мы понимаем такую ситуацию, при которой человек сталкивается с препятствием в реализации важных жизненных целей и не может справиться с этой ситуацией с помощью привычных средств.

Кризисные ситуации обусловлены изменениями в естественном жизненном цикле (кризис подросткового возраста) или травмирующими событиями жизни.

На первом этапе нашего исследования нами была осуществлена диагностика поведения подростков в кризисных ситуациях и уровня их социально-психологической адаптации. В опросе участвовали учащиеся 7 класса в количестве 125 человек. Нами была предпринята попытка выявить проблемы поведения детей в кризисных ситуациях. С этой целью нами был предложен следующий опросник поведения детей в кризисных ситуациях.

Опросник поведения детей в кризисных ситуациях.

Инструкция. Выбери один из вариантов ответа Вашего поведения в кризисных ситуациях и обведи его.

1) В кризисных ситуациях «Я»...

- а) изо всех сил пытаюсь забыть о случившемся;
- б) занимаюсь чем-нибудь посторонним, чтобы отвлечься;
- в) трудности только мобилизуют меня;
- г) составляю план действий и приступаю к его выполнению.

2) Столкнувшись с проблемой «Я»...

- а) вспоминаю время, когда всё было значительно лучше;
- б) предпочитаю подождать, пока со временем все разрешится само собой;
- в) рассматриваю случившееся как новое испытание своих возможностей;

г) думаю о случившемся и перебираю всевозможные варианты действий.

3) В кризисной ситуации обращаешься ли ты к другим людям?

а) да, обращаюсь за помощью к другим людям;

б) обращаюсь за эмоциональной поддержкой к родственникам или друзьям;

в) стараюсь посмотреть на ситуацию в ином свете, пытаюсь отыскать хотя бы что-нибудь позитивное

г) спрашиваю того, кто уже имеет опыт, как нужно поступать в таких случаях.

Результаты поведения подростков в кризисной ситуации представлены на рисунке 1

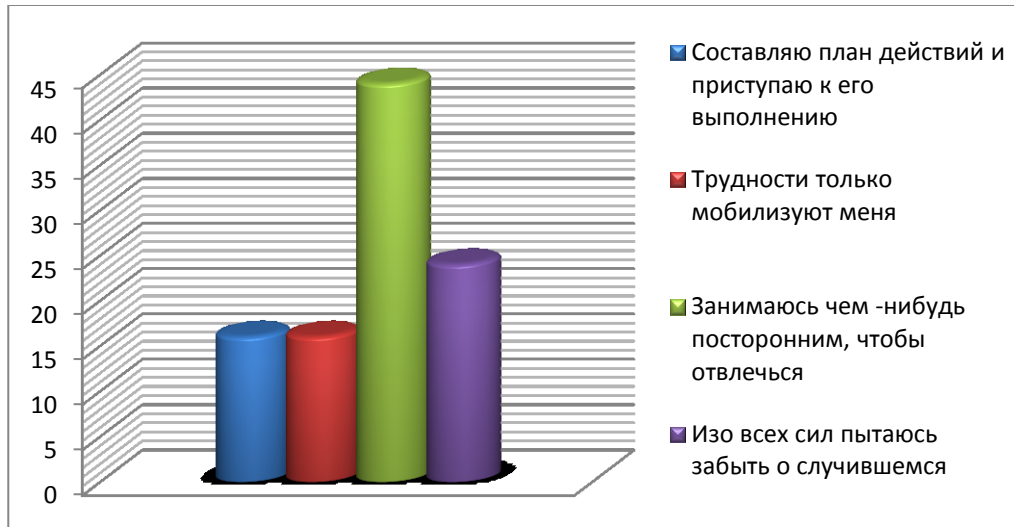

Рис.1 - Результаты диагностики поведения детей в кризисных ситуациях

Поведение учащихся в кризисных ситуациях характеризуется следующим: 44% учащихся в кризисных ситуациях занимаются чем-нибудь посторонним, чтобы отвлечься, 24% учащихся изо всех сил пытаются забыть о случившемся, 16% учащихся считают, что трудности только мобилизуют их и остальные 16% составляют план действий и приступают к его выполнению. Таким образом, две третьих (68%) предпочитают не искать выхода из сложившейся ситуации.

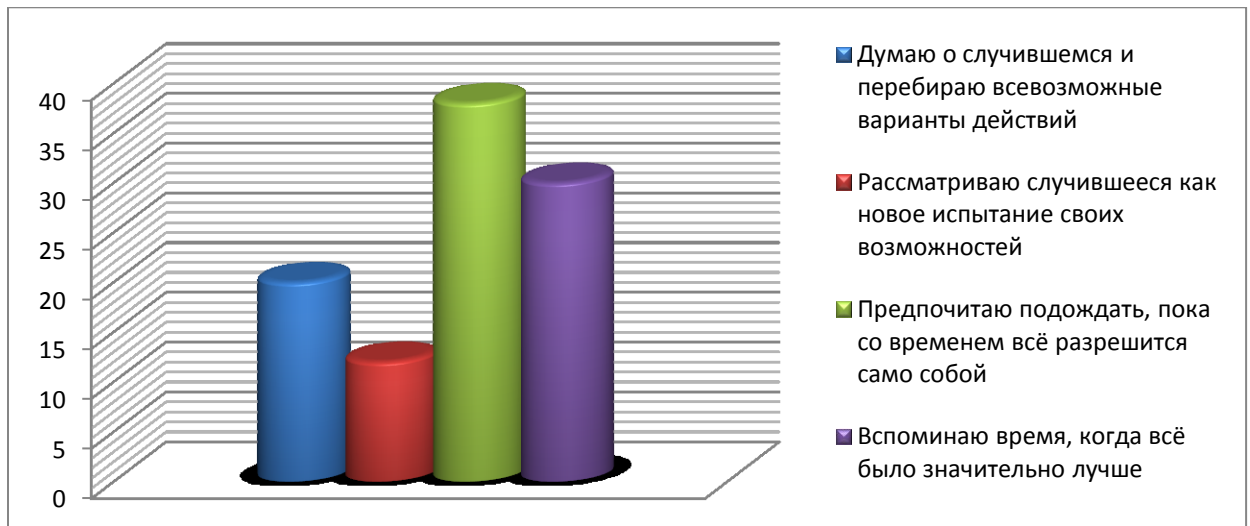

Рис.2 - Результаты мыследеятельности детей в кризисных ситуациях

Столкнувшись с проблемой 20% учащихся думают, о случившемся и перебирают всевозможные варианты действий, 12% учащихся рассматривают случившееся как новое испытание своих возможностей; 38% учащихся предпочитают подождать, пока со временем всё разрешится само собой и 30% учащихся предпочитают вспоминать время, когда всё было значительно лучше (рисунок 2).

На вопрос: «Обращаешься ли ты в кризисных ситуациях за помощью к другим людям» нам удалось выяснить, что 20% учащихся спрашивают того, кто уже имеет опыт, как нужно поступать в таких случаях; 17% учащихся стараются самостоятельно, без помощи посторонних посмотреть на ситуацию в ином свете, пытаюсь отыскать хотя бы что-нибудь позитивное, 44% учащихся обращаются за эмоциональной

поддержкой к родственникам или друзьям, 19% учащихся обращаются за помощью к другим людям (рисунок 3).

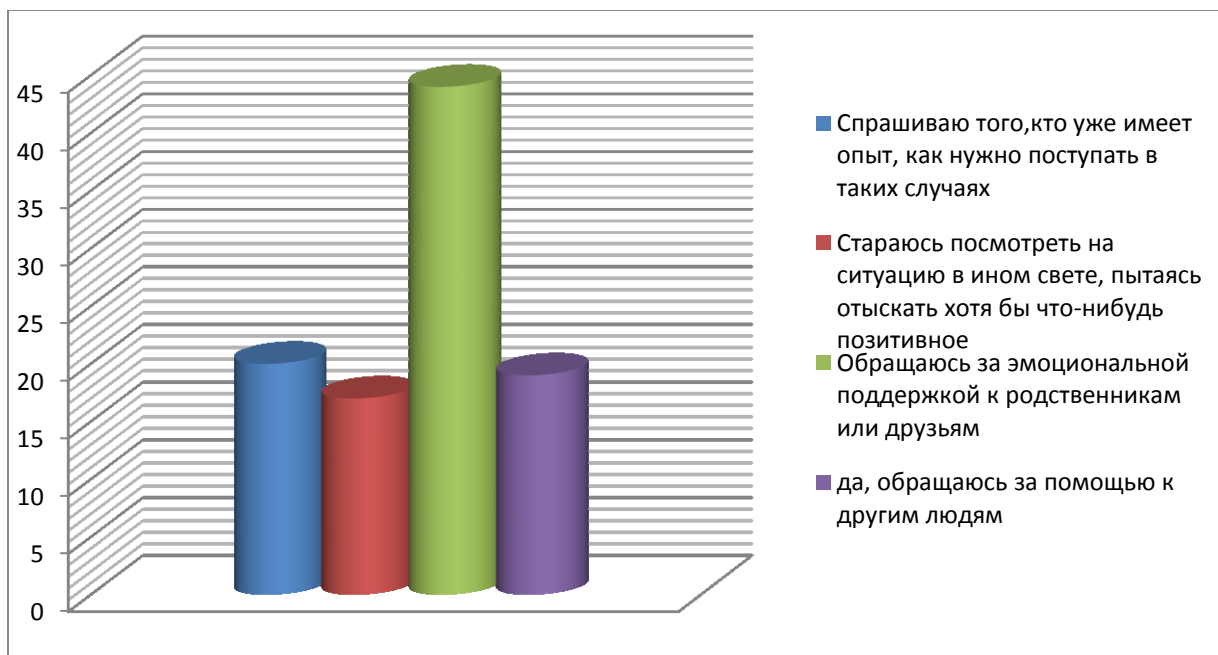

Рис.3 – Результаты диагностики обращения подростков в кризисных ситуациях за помощью к другим людям

Для того чтобы выявить проблемы социальной адаптации подростков, нами была использована методика диагностики социально-психологической адаптации К. Рождерса и Р. Даймона [2].

В опроснике содержатся высказывания о человеке — его переживаниях, мыслях, привычках, стиле поведения. Все эти высказывания испытуемый может соотнести с собственным мнением о себе.

Прочитав или прослушав высказывание, участник опроса «примеряет» его к своим привычкам, своему образу жизни и оценивает, в какой мере это высказывание может быть отнесено к нему. Чтобы обозначить свой ответ, испытуемый выбирает подходящий ему один из семи вариантов оценок.

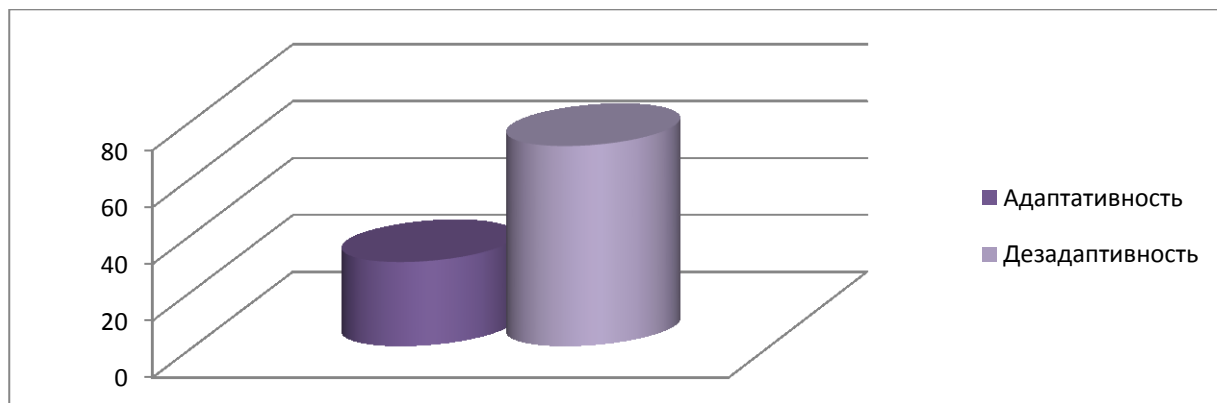

Рис.4 – Результаты диагностики адаптивности и дезадаптивности школьников

Результаты исследования учащихся показали низкий уровень адаптивности (29,6%) и преобладание дезадаптивности школьников (70,4% от общего числа учащихся) (рисунок 4).

По «шкале принятие себя» почти половина школьников (53,6%) демонстрирует самовосприятие, выраженность любви к себе такому, какой я есть; а по шкале «непринятие себя» (46,4%) – отношение к себе как личности, которая должна претерпевать еще некие изменения в личностном плане.

Результаты по шкале «принятие других» (47,2%) и по шкале «непринятие других» (52,8%) свидетельствуют о том, что подростки сталкиваются с такими проблемами, как сложности в дружеских отношениях, отношениях с родителями и другими взрослыми. Для них характерна нерешительность в общении с незнакомыми людьми, нежелание быть открытым, неумение конструктивно общаться, сотрудничать (рисунок 5).

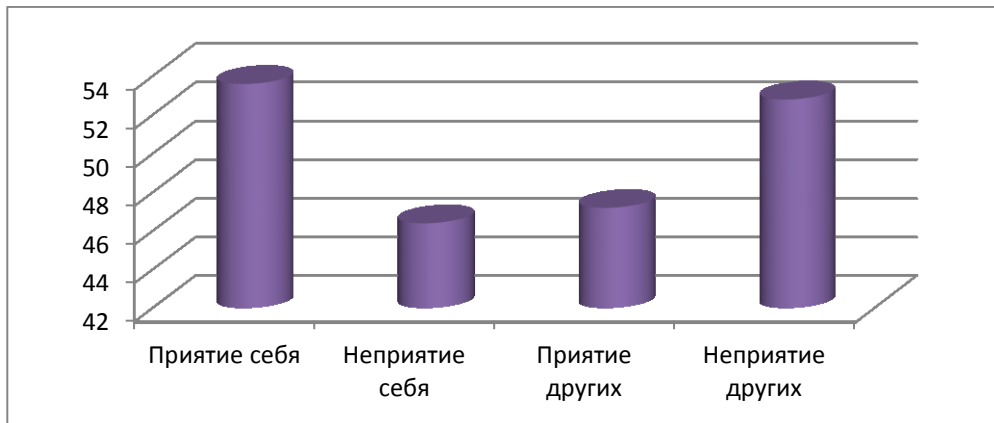

Рис.5 – Результаты диагностики по шкалам принятие и непринятие себя и других

Данные по шкале «эмоциональная комфортность» и по шкале «эмоциональный дискомфорт» свидетельствуют о доминировании эмоционального дискомфорта (53,6% от общего количества подростков), состояния переживаемого как неприятное, тягостное, способное нарушить обычную, нормальную деятельность. Среди состояний такие как: тревога, беспокойство, страх, аффективная напряжённость, неуверенность в себе, чрезмерная озабоченность, подавленность, мрачные предчувствия

Более двух третей школьников (72%) подвержены внешнему контролю. Они не чувствуют себя способными управлять событиями своей жизни даже после достижения успеха и склонны объяснять успешный результат удачей или случайностью.

По шкалам «доминирование» и «ведомость» получены следующие результаты: стремление к доминированию, самоактуализации и занятию лидирующей позиции в значимых для подростков видах деятельности проявляется только у 14,4% школьников; зависимость от чужого мнения, стремление оставаться в тени и следовать указке лидера проявили 85,6% учащихся.

Уход от проблем (эскапизм) отмечен у 72% подростков (рисунок 6).

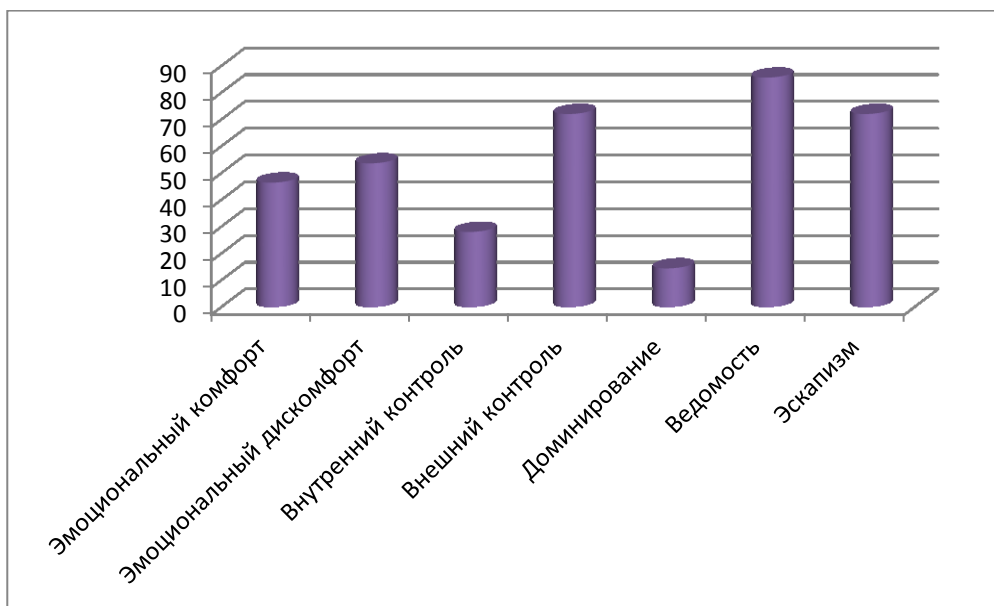

Рисунок 6 – Адаптивные механизмы подростков

Таким образом, полученные в ходе проведенной диагностики позволяют констатировать низкий уровень социальной адаптации исследуемой группы подростков. Учащиеся в кризисных ситуациях пытаются забыть проблему, нежели справиться с ней. Тяжело адаптируются к окружающему их миру и имеют высокие показатели непринятия себя и других, эмоционального дискомфорта, внешнего контроля и ведомости.

Следовательно, необходимо провести работу, направленную на развитие социальной адаптации учащихся и овладению копинг-стратегиями.

Литература:

1. Копинг-стратегии // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://http://vocabulary.ru/termin/koping-strategii.html>.

2. Методика диагностики социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонда // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.studfiles.ru/preview/1095455/>.

Любов Крамаренко
(Суми, Україна)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ - ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Актуальність дослідження. Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років засвідчує, що одним із провідних завдань навчальних закладів є виховання людини в душі толерантності. Відтак, пріоритетним для держави стає виховання компетентної, ініціативної, творчої особистості, здатної налагоджувати позитивну педагогічну взаємодію на засадах взаєморозуміння та взаємоповаги. Сучасні умови розвитку суспільства висувають нові вимоги до педагога, що передбачають формування педагогічної толерантності. Толерантний педагог, завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки по відношенню до дітей, домагається більшої результативності. Це передбачає принципову перебудову професійно-педагогічної підготовки вчителя в напрямі оволодіння ним своєю новою професійною роллю – бути взірцем толерантної особистості у сфері організації навчально-виховного процесу сучасної національної школи, якому властива активна моральна позиція, відсутність агресії й здатність до терпимості.

На значення толерантності в професійній діяльності вчителя звертали увагу представники педагогіки толерантності – «педагогіки співробітництва», «педагогіки успіху», «педагогіки діалогу», «педагогіки ненасилля», «педагогіки підтримки», «педагогіки добра» (Ш. Амонашвілі, І. Волков, О. Газман, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Сухомлинський). Сучасні вчені досліджують педагогічні аспекти толерантності, зокрема, толерантність у контексті педагогічної взаємодії (Ю. Тодоровцева); толерантність педагога в освітньому процесі (О. Клепцова); толерантність учителя початкової школи (О. Савченко) та ін. Проблеми формування професійно-педагогічної позиції торкалися в своїх працях О. Асмолов, Н. Анікеєва, І. Бех, І. Колеснікова, Л. Кондрашова, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Сластьонін, В. Слободчиков, І. Якиманська і ін.

Аналіз даних джерел свідчить, що проблема толерантності є актуальною, певним ступенем розробленою в філософії, але такою, що чекає подальшого розвитку та вивчення.

Метою статті є визначення й обґрунтування відповідних педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування толерантності педагогічних працівників у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. У теорії сучасного наукового знання виокремилися різні підходи до розуміння феномену „толерантність”, через що наявні різноманітні і позбавлені єдності контексти у визначенні його сутності. *Медико-біологічний контекст* висвітлює адаптацію організму до несприятливих впливів середовища та його репараційність. *Філософський аспект* пропонує розгляд толерантності як готовності постійно і з гідністю сприймати особистість або річ, як терпіння, терпимість, витримка, примирення. *Політичний контекст* концентрує увагу на повазі до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки. *Соціологія* трактує толерантність як милостивість, делікатність, прихильність до іншого тощо. *В аспекті психологічного підходу* – це виникнення в індивіда зниження сенситивності до фактів взаємодії, що пов'язане з особливостями темпераменту, із захистом від фрустрації, з комплексом імперативних настанов щодо прояву великодушності стосовно іншого. *У загальнопедагогічному контексті* педагогіки толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння [5].

Відповідно до Декларації принципів толерантності, прийнятої Генеральною конференцією ЮНЕСКО (1995), „толерантність означає повагу, прийняття й правильне розуміння багатоманітності культур нашого світу, форм самовираження й прояву людської індивідуальності. Це те, що робить можливим досягнення миру й веде від ідеології насилля й війни до культури миру. Толерантність – це не поступ, не полегкість або потурання. Це, передусім, активне ставлення, сформоване на основі визнання універсальних прав і свобод людини. Ні за яких обставин толерантність не може бути виправданням посягання на основні цінності. Толерантність повинні виявляти окремі особи, групи й держави ... (стаття 1)” [3].

Незважаючи на багатогранність розуміння толерантності в різних контекстах, кожен з яких надає їй свій особливий етимологічний відтінок, ми дотримуємося думки тих авторів, які розуміють феномен толерантності в межах трикутника основних атрибутів особистості – відповідальності, свободи і творчості, що детермінують її внутрішній світ і визначають стратегію реальної поведінки (О.А. Довгополова, Ю.А. Іщенко, В.О. Лекторський, Ю.В. Тодорцева та ін.). В означеному контексті толерантність розуміється як загальнолюдська якість особистості, що виражається через послаблення її реакції на негативні фактори соціального середовища, вміння розуміти відмінний духовний стан чи інші погляди, терпимо ставитися до них і поважати гідність їх носіїв, переслідуючи мету культурного з'ясування розбіжностей [8, с. 42].

Під толерантністю ми розуміємо професійно важливу якість педагогічного працівника, що виявляє свою сутність як здатність сприймати без агресії відмінні від його власних судження, образ життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товаристськості, співпереживання та психологічного комфорту.

Погоджуємося з дослідницею Ю. Тодорцевою, що структуру толерантності як професійно важливої якості особистості вчителя правомірно було представити у вигляді взаємодії її трьох провідних компонентів: концептуально-ціннісного, особистісно-мотиваційного й діяльнісно-поведінкового [6, 7, 8].

Так, концептуально-ціннісний компонент толерантності вчителя виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінуючими є такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості і здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку й саморозвитку особистості; терпимість до думок і поведінки інших людей; зорієнтованість на партнерство і співробітництво [8, с. 42].

Особистісно-мотиваційний компонент толерантності вчителя виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії, а саме: доброзичливість, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердність, емпатійність, справедливість, терпимість [8, с. 42].

Діяльнісно-поведінковий компонент толерантності вчителя виявляється через систему способів його педагогічних дій щодо організації, контролю й оцінки якості діяльності учасників навчально-виховного процесу, серед яких: сприймання особистості партнера таким, яким він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або згладжувати негативні почуття; вміння вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту [8, с. 43].

Вплив толерантності на професійне становлення вчителя може проявлятися через основні функції толерантності, а саме [9]: 1. Миротворча – визначає багатовимірність середовища та різноманітність поглядів; забезпечує гармонійне співіснування представників різних соціумів, що істотно відрізняються один від одного; служить суспільним гарантом недоторканості та ненасильства стосовно різного роду меншин. 2. Регулююча – допомагає знайти вихід із конфліктних ситуацій; орієнтує стосунки між людьми на дотримання рівноправності, поваги та свободи. 3. Психологічна – забезпечує етнічну та соціальну самоідентифікацію; служить основою для нормалізації психологічної атмосфери в школі, певному прошарку суспільства й суспільства в цілому. 4. Виховна – розвиває співпереживання, вміння правильно та лояльно оцінювати вчинки інших; є зразком організації життєдіяльності в соціумі. 5. Комунікативна – розвиває готовність до спілкування, співробітництва та взаєморозуміння, зокрема з представниками різних груп, носіями іншого світогляду тощо. 6. Функція збереження культури – забезпечує збереження та збагачення культурного досвіду групи, етносу, прошарку суспільства. 7. Феліцитологічна – дозволяє отримати щастя від спілкування з іншими водночас з усвідомленням власної індивідуальності, від визнання колективом і суспільством у цілому [9].

Дослідниця толерантності О.Грива доводить, що структуру толерантності викладача можна представити у вигляді взаємодії чотирьох складових: когнітивної, аксіологічної, інструментальної та якісної [2].

Когнітивна складова – це усвідомлені педагогом знання про толерантність; про історію та культуру народів світу і свого регіону проживання; про гендерні, вікові, етнічні та інші соціальні особливості представників різних груп; про процеси в сучасному світі – глобалізацію, підвищену конфліктність, кризу соціуму тощо [2, с. 27]. Аксіологічна складова толерантності викладача пов'язана з ціннісними установками й виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінують такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості й здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку та саморозвитку особистості; соціальна відповідальність за свої вчинки; подолання стереотипів, упереджень, агресії [2, с. 28]. Інструментальна складова включає такі вміння особистості: сприйняття особистості партнера таким, який він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або згладжувати негативні почуття; вміння вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; вміння володіти собою та йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації [2, 5].

Виховання толерантності як професійно важливої якості особистості викладача має відбуватися в спеціально організованих педагогічних умовах і спиратися на актуалізацію мотиваційної готовності всіх суб'єктів освітнього простору: оновлення змісту освітнього процесу педагогікою та психологією толерантності; розробку й запровадження особистісно-орієнтованих та інтерактивних технологій, що сприяють вихованню толерантності; формування толерантного простору в навчальних закладах [4, с. 145].

Висновки. Таким чином, формування толерантності як професійно важливої якості особистості педагогічного працівника відбувається у спеціально організованих педагогічних умовах їхньої підготовки: оновлення навчальної інформації теорією педагогіки і психології толерантності; тренінг умінь аналізу, конструювання й презентації способів розв'язання конфліктних педагогічних ситуацій; створення ситуацій успіху в навчально-виховній діяльності задля запобігання негативних педагогічних стереотипів.

Реалізація означеної сукупності педагогічних умов забезпечує становлення і повноцінний розвиток концептуально-ціннісного, особистісно-емоційного та діяльнісно-поведінкового компонентів структури

толерантності як професійно важливої якості педагогічних працівників незалежно від ступеня прояву в них комунікативної настанови, форм агресії і характеру зорієнтованості на взаємодію у сфері навчально-виховного процесу. Проте останні можуть впливати на якість формування означених компонентів толерантності, збільшуючи чи зменшуючи його ефективність. На нашу думку, толерантність кожного викладача починається з професіоналізму, педагогічної майстерності, певної навчально-методичної свободи.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в удосконаленні розробленої методики створення відповідних педагогічних умов при формуванні толерантності в педагогічних працівників і створенні науково обґрунтованої теорії педагогіки толерантності

Література:

1. Бакальчук В. О. Толерантність як ціннісна складова української культурної ідентичності [Текст]. – // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2. – С. 153-158.
2. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі: [монографія] / О. А. Грива. – К.: Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2007. – 275 с.
3. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://edu.helsinki.org.ua/files/docs/1272481866.doc>. – Назва з екрана.
4. Карандаш М.М. Толерантність як педагогічний феномен [Текст] // Полікультурність, діалог і злагода: українські реалії. / Міжнародна науково-практична конференція: матеріали. – Мелітополь, 2008. – 304 с.
5. Психолого-педагогічний зміст поняття толерантності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/9567/1/22.pdf>.
6. Тодорцева Ю.В. Щодо питання про сутність педагогіки толерантності і досвіду її впровадження у вищій школі // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ: Науковий журнал. - Одеса, 2002. - №3.
7. Тодорцева Ю.В. Формування толерантності у майбутніх учителів як професійно-значущої якості // Наука і освіта. – Одеса, 2004. - №1.
8. Тодоровцева Ю.В. Педагогіка толерантності: метод. рекомендації. [Текст] / Ю.В.Тодоровцева – Одеса: СВД Черкасов М.П., 2004. – 90 с.
9. Толерантність. Функции толерантности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ypk.yspu.org/tolerance/2.htm>.

Ло Чао
(Одесса, Украина)

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПЕРСОНИФИКАЦИИ И ПЕРСОНАЛИЗАЦИИ В ПРОЕКЦИИ ПЕДАГОГИКИ ИСКУССТВА

Профессия учителя музыки относится к творческим, поэтому выбор методов обучения исполнительскому мастерству, освоению педагогических технологий художественного обучения и воспитания, формирования профессиональных компетентностей является актуальным. Традиционные методы обучения, инновации, интерактивные методы – все они полноценно задействованы в профессиональном обучении. Однако творческая составляющая профессионального становления учителя музыкального искусства требует соответствующих творческих методов. Кроме того, само искусство имеет существенный методический потенциал, поскольку создаётся с помощью художественных методов. Художественный метод является категорией эстетики и художественного творчества, отражает сознательную духовную позицию художника, реализованную в системе принципов и средств, способных наиболее полно и убедительно раскрыть внутреннюю жизненность эстетических явлений [7]. Выбирая художественный метод для передачи эстетической идеи, образа, автор (композитор, художник) определяет, подсказывает и путь постижения данного образа. По мнению М. Кагана, категория метода подчеркивает историческое развитие искусства, так как именно метод создания произведения менялся от эпохи к эпохе, что связано с сознательным поиском способов художественного воплощения эстетической идеи и составляет пафос творчества художника [3].

Среди художественных методов встречаются стилеобразующие, например, метод реализма, метод символизма и другие. Но есть методы художественно-технологического свойства, используемые для раскрытия образа. К таким можно отнести методы: погружение в образ героя, метод персонализированной драматургии, персонализации и персонификации. Эти же методы проникают в педагогический процесс, определяя целое направление: персонализированное обучение. Наиболее концептуально его сущность раскрыта в исследованиях В. Беспалько, В. Грачева, И. Калошиной, А. Солониной, В. Солонина.

Чтобы более точно раскрыть педагогический, а не искусствоведческий контекст методов персонализации и персонификации, уточним сущность этих понятий с психологической точки зрения. Так, персонализация (от лат. *persona* — личность) — процесс, в результате которого субъект получает идеальную возможность быть представленным в жизнедеятельности других людей, а также выступать в общественной жизни как личность. Сущность персонализации заключается в действенных преобразованиях интеллектуальной и аффективно-потребностной сферы личности другого человека,

которые происходят в результате деятельности индивида [6]. Впервые персонализацию как метакатегорию рассмотрел А.В. Петровский, считая, что последняя осуществляется сугубо в деятельности. Личность, чтобы быть представленной в опыте другой личности, должна что-то делать, уметь представлять себя в позитивном плане. Кроме того, А.В. Петровский обосновывал и потребность в персонализации, то есть потребность быть личностью. Такая потребность может не быть полностью осознанной человеком, но в тоже время, может проявляться в таких формах общения, как альтруизм, аффилиации, стремления к самоопределению и общественному признанию и др. Поскольку деятельность может быть разной, то и средства «подачи себя», трансляции своих возможностей, различны: это и знания, мысли, художественные образы, всё, что может быть создано умом, эмоциями и руками человека. Однако, по мнению психологов, в частности, Л. Выготского, А. Леонтьева и др. важно иметь способность к персонализации, качества личности, которые позволяют человеку выделиться среди других, проявить особые возможности в той или иной сфере деятельности. Также, с психологической точки зрения, в персонализации важен коллектив, в котором создаются условия для реализации потенциальных возможностей личности, которые становятся значимыми для других, референтными и эмоционально привлекательными.

На основе этого, в психологии введён принцип отражённой субъектности [6].

Понятие *персонификация* (от лат. *persona* — личность, лицо и *facere* — делать) — наделение животных и растений, отвлеченных понятий, неодушевленных предметов и явлений природы человеческими свойствами, представление их в лицах. Синоним персонификации — олицетворение [6]. Такая трактовка наводит на мысль, что персонификация наиболее характерна для творческой деятельности человека, в которой необходим процесс перевоплощения в различных героев, а животных, в природные силы и др. Однако, как справедливо уточняет М. Клевцова, понятие персонификации широко употребляется в различных областях научного знания: философии, социологии, психологии, педагогике, менеджменте, юриспруденции и др. [5]. Это обусловлено тем, что философские и психологические предпосылки исследования феномена персонификации складывались в рамках изучения двух проблем: проблемы субъектности человека и проблемы свободы как условия проявления его субъектной сущности [5]. Последнее актуализировало антропологический подход к персонификации, что дало основание включить данный феномен в более широкую базу научного знания (Н.А. Бердяев, И.А. Ильин, М.К. Мамардашвили, В.В. Розанова, В.И. Слободчикова, другие).

В педагогическую науку данные понятия введены и разрабатываются учёными А. Салониной, В. Салониным, В. Безпалько, В. Грачевым, А. Шерстобитовым и др.

М. Клевцова на основании теоретического осмысления понятий «персонализация» и «персонификация», приходит к выводу, что они нередко употребляются тождественно и тесным образом связаны с такими феноменами, как «личность», «субъект», «отраженная субъектность», «субъективность», «субъективная реальность» [5]. В тоже время, пишет автор, относительно понятия персонификация на настоящий момент нет единого определения для обозначения данного феномена; персонификация выступает общим, ведущим принципом гуманитарно-антропологического, проектного, деятельностного, личностно ориентированного подходов и является условием организации педагогического взаимодействия [5].

Итак, уточнение сущности данных понятий даёт возможность их функционального разграничения именно в педагогике. Так, например, И.Калошина характеризует персонализированное обучение как природную естественную стимуляцию познавательной, самообразовательной деятельности обучающегося [4]. А. Братанич выделяет ключевые понятия персонализированного обучения: «персонализация студента» и «персонализация обучения» [1]. Персонализация студента – процесс самоидентификации путем рефлексии, или внешней идентификации путем диагностирования учебно-профессиональных потребностей, интересов, вкусов и др. А персонализация обучения – сложное понятие, поскольку, как пишет автор, оно включает три компонента: «персонализация преподавателя» путем создания авторских технологий обучения, «персонализация взаимодействия» между основными субъектами учебного процесса путем «отказа от ролевых масок» и увеличение времени личного общения между преподавателем и студентом в аудиторное и внеаудиторное время, между студентами в аудиторный время; «персонализация учебной среды» путем приведения всех его составляющих с потребностями каждого студента [1].

Методический потенциал данных понятий также начинает привлекать внимание учёных. Так, например, М. Р. Илакавичус рассматривает персонализацию и персонификацию как принципы освоения воспитательного потенциала идеалов культуры [2]. По определению автора, персонификация – один из важнейших принципов освоения традиции, поскольку ее невозможно «передать» или «получить». Механизмом реализации такого принципа является педагогически спроектированное взаимодействие с личностями, идеалами, образцами, выстроившими себя в соответствии с идеалами аксиологической традиции [2].

Такой принцип достаточно эффективен в изучении истории культуры. Через осмысление характера героя, его ценностей, традиций, на которые он опирается в своей жизни, более рельефно и запоминаемо становится представление об эпохе. Так, например, Отечественная война 1812 года нередко ассоциируется с героями романа Л. Толстого «Война и мир», благодаря которым мы получаем

інформацію о духовному стані людей, переживаючих складний період історії, і через їх почуття та емоції, оцінки та висновки, досягаємо історичні реалії.

Більш тонко і опосередковано відбувається «ознайомлення» з духом епохи з допомогою персоніфікації музичних образів та героїв. Вспомнімо, наприклад, відомий дует «Прощай земля» з опери Д. Верді «Аїда», який співають головні герої Аїда та Радамес. Його змістовий зміст – розставання з життям на землі. Однак дует написаний в мажорі – ладу, який передає світле та радісне настрій в узагальненому, де-то стереотипному вигляді. В даному випадку, через метод персоніфікованої драматургії, ми відчуваємо всю емоційну гамму міфологічного світогляду єгиптян – надія на щасливу загробну життя, якщо ти на землі проживав за правилами та традиціям єгипетської моралі.

Методичний потенціал персоніфікації та персоналізації використовується в різних областях персоналізованого навчання (В. Беспалько, В. Грачев, А. Крикунов, Г. Тульчинський та ін.): в математиці (А. Салоніна, В. Салонін), в вивченні іноземної мови (Г. Алюніна, А. Браткевич), психології (Т. Галкіна), в підвищенні кваліфікації (М. Клевцова), в підготовці військових (І. Калошина), в організації управління колективом (Н. Шаронова, В. Тарловський) та ін.

В цілому, можна говорити про те, що персоналізація, являючись ключовим поняттям персоналізованого навчання як альтернативи індивідуально-диференційованого підходу грає роль принципу. Що стосується персоніфікації, то вона може бути використана як метод, особливо в сфері вивчення історії, культури та мистецтва. Найбільш актуальним стає використання методичного потенціалу персоналізації та персоніфікації в підготовці спеціалістів творчих професій, зокрема, майбутніх учителів музики. Так як невербальний характер мистецтвотворчих способів творчого самовираження передбачає компенсаторні методи емоційного мистецтвотворчого-образного освоєння творчих виробів та їх інтерпретацію.

Література:

1. Братаніч А. Персоналізація як умова забезпечення комунікативної спрямованості навчання іноземною мовою в неязыкових вузах. / А.Братаніч.– Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/1281.html>.
2. Илакавичус М. Р. Персоніфікація та персоналізація як принципи освоєння виховного потенціалу ідеалів культури [Електронний ресурс] / М. Р. Илакавичус. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n>.
3. Каган М. Початок естетики / Моїсей Самойлович Каган. – М.: «Мистецтво», 1964. – 218 с.
4. Калошина І. Н. Персоналізоване навчання як фактор розвитку умінь самоосвітньої діяльності студентів (На матеріалі вищого військово-навчального закладу): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ірина Николаєвна Калошина. – Оренбург, 2000.– 198 с. (РГБ ОД, 61:01-13/849-Х).
5. Клевцова М. С. Персоніфікація як предмет сучасних психолого-педагогічних досліджень [Електронний ресурс] / М. С. Клевцова.
6. Психологічний словарь [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html>.
7. Мовчан В. С. Естетика: Навч. посіб. / В.С.Мовчан — К.: Знання, 2011. — 527 с
8. Петровський А. В. Основи теоретичної психології [Електронний ресурс]/ А.В.Петровський, М.Г.Ярошевський. – М.: ІНФРА – М, 1998. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/petya01/index.htm>.
9. Солоніна А. Г. Концепція персоналізованого навчання: Монографія / А. Г. Солоніна. – М.: Прометей, 1997. –187 с.

Науковий керівник:

доктор мистецтвознавства, професор Шип Сергій Васильєвич.

Мен Сяо

(Одеса, Україна)

ФЕНОМЕН КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЕКЦІЇ ПЕДАГОГІКИ МИСТЕЦТВА

В зв'язі з орієнтацією освітньої сфери України на європейські стандарти, актуалізувалася комунікативна парадигма навчання. Це пояснюється багатьма факторами: - комунікації фігурують як основні параметри компетентності спеціаліста; - комунікативний компонент є частиною регулятивної складової сучасних інформативних технологій; - комунікації є основою інновацій в області педагогії, зокрема, в інтерактивних технологіях; - позитивна комунікативна середовище впливає на успішність функціонування командної організації професійної діяльності та інші.

Комунікація як поняття має достатню кількість визначень, кожне з яких уточнює деякі її межі. Так, наприклад, І.Яковлев вважає, що комунікація сама по собі є

отдельной наукой, которая изучает место и роль коммуникации в обществе, развитие коммуникативных процессов, их средства [6, с. 8].

Термин «коммуникация» является общим для всех наук. В переводе с латыни, *communicatio* обозначает «делать общим, связывать, общаться». Основным признаком коммуникации – общественно обусловленный процесс передачи и восприятия информации в условиях межличностного и массового общения [1, с. 14]. Между тем, дискуссионным остаётся вопрос о тождественности понятий «коммуникация» и «общение». Ряд учёных считают эти понятия тождественными (Л. С. Выготский, А. А. Леонтьев, Т. Парсонс, К. Черри).

Противоположная точка зрения представлена в работах М.Кагана. По его мнению, общение может иметь несколько видов и качеств, в частности: практическое, материальное, духовное, информационное, практически-духовное. Тогда как коммуникация является чисто информационным процессом – передачей знаний и сообщений, она также является однонаправленным процессом, имеющим субъект-объектную связь: субъект передает информацию, а объект её получает, являясь пассивным получателем, приемником информации, которую должен принять, понять и действовать в соответствие с ней [2].

С точки зрения ряда психологов, в частности, Г. Андреевой, А. Соколова, других, общение шире коммуникации. Общение включает коммуникацию на определенном этапе, или периодически возникают элементы коммуникативного действия.

Однако, существуют и другие мнения, которые говорят о том, что общительность – это основной компонент коммуникативных способностей. Так, в частности, утверждают В. Кан-Калик и Н. Кузьмина [3]. Коммуникативность представлена в педагогической деятельности более широким образованием, нежели общение. Общительность – качество сложное; по мнению В.Кан-Калика, оно состоит из трёх компонентов:

- 1) коммуникабельность — способность испытывать удовольствие от процесса коммуникации;
- 2) социальное родство — желание находиться в обществе, среди других людей;
- 3) альтруистические тенденции [3, с. 48].

Интересно, что в китайском понимании коммуникации лежит слово «связь», отсюда и непротиворечивость коммуникации и общения. Главное, что коммуникация между людьми, между группами людей, стимулирует мысли и чувства в процессе обратной связи, для того, чтобы достичь консенсуса мыслений и ощущений гармоничности отношений [8]. Таким образом, в китайском понимании главная задача коммуникации – избежать конфликтной ситуации, найти консенсус между людьми. В Китае существует два типа коммуникации: прямая связь и обратная связь. Обратная связь более долгая по времени, но это тоже коммуникация, при этом более точная для установления истины и взаимопонимания, консенсуса. Что и есть основной идеей, целью коммуникации.

Такое понимание коммуникаций рассматривается на междисциплинарном уровне. Даются одинаковые рекомендации в медицине, менеджменте, бизнесе, военном деле, педагогике и психологии (Ван Синь, Ван Тао, Чжу Яоянг, Хао Чен, Фу Дао Тан, Чжан Цзюнь, Сюй Хингхун, Ян Лихуа, Лю Хианьпинг, Чжоу Цзюньхуа)

В одних китайских рекомендациях по поводу общественного поведения, говорится, что общение с другими требует от нас, чтобы слушать и говорить тонко, а не цинично. А те, кто исполнен страха, гнева, или кто страдает от трудностей и неудач, тем общаться ещё более сложно, так как эмоциональное состояние не позволяет общаться выдержано. Необходимо совершенствовать свои навыки аудирования. Многие люди думают, что они слышат очень хорошо, но дело в том, что большинство людей просто не слышат, они просто говорят и не думают, что говорят. Слушать означает умение задавать хорошие вопросы по теме разговора, устранять отвлекающие и ненужные мелочи в общении. Если кто-то усмехнулся, чтобы скрыть свой страх, собеседнику следует вести беседу более дружественно [7]. Из представленных рекомендаций видно, что в китайской традиции умение общаться имеет важное значение. Это не только умение говорить не эмоционально, приятно и спокойно, но и умение слушать, задавать вопросы, которые не вызовут раздражение или гнев.

Более сложные трактовки коммуникации связаны с её содержанием и восприятием участников коммуникативного процесса. Согласно Н. Луману, коммуникация является эмерджентной реальностью, подобно жизни и сознанию. Она устанавливается через синтез трех различных селекции — а именно: селекции информации, селекции сообщения этой информации и селективного понимания или непонимания сообщения и его информации. Ни один из этих компонентов, считает учёный, не может осуществляться сам по себе. «Лишь вместе они производят коммуникации, когда их селективность может быть приведена в согласование» [5]

По этому поводу К. Черри пишет, что коммуникация – это «социальное явление, социальное общение с использованием многочисленных систем связи, выработанных людьми, среди которых главными являются человеческая речь и язык» [4]. Речь и язык – атрибуты коммуникации, которые подлежат восприятию и пониманию. По мнению Лумана, именно понимание делает информацию коммуникативной, при этом важно качество понимания. Таким образом, в коммуникации фигурируют три составляющие: информация, сообщения и понимание [5]. Именно эти три составляющие также являются основными атрибутами педагогического процесса: подача информации (смысловой аспект знаний), сообщение о её значимости и путях её более полного освоения (регулятивные аспекты методик), понимание (качество восприятия информации с последующим её использованием), являющееся

педагогической проблемой учителя, преподавателя, которые проверяют и корректируют процессы понимания.

Как культурный феномен, коммуникации связаны с языком, кроме того, коммуникация – явление междисциплинарное, оно находится на пересечении таких наук, как лингвистика, философия, политология, биология, культурология, педагогика и другие.

Каждая профессиональная область отличается своим аскетом организации коммуникативных процессов, что обусловлено спецификой профессии. К специфическим профессиональным факторам также следует отнести язык, символы, знаки, которые являются атрибутами передачи информации профессионального содержания.

Специфическим языком является язык искусства. Считается, что язык искусств, в частности музыки, изобразительного искусства, хореографии является невербальным. В нём есть свои средства выразительности, которые опосредовано передают информацию. При этом, информация не только воспринимается путём её понимания, но скорее путём переживания. Художественная информация является обязательным средством художественно-коммуникативных процессов.

В педагогике искусства наиболее часто используется понятие художественной коммуникации, предполагая при этом оба вида связи: прямую подачу художественной информации и её восприятие, понимание, а также и возможность обратной связи в различных творческих процессах. Это обусловлено хорошо обоснованной коммуникативной функцией искусства, в частности, музыки (Б. Асафьев, Б. Яорский, Л. Сохор, Т. Адорно, Л. Столович и другие). Известно, что коммуникативные действия стимулируют диалог мышлений, обмен мнений, создают условия для влияния межличностного характера. Нечто подобное происходит в актах художественной коммуникации. Художественную информацию получает исполнитель, понимает и интерпретирует её, предлагая к восприятию слушателям, зрителям. В педагогике искусства также важную роль играет учитель, выступающий в роли опосредованного коммуникатора между создателям произведения, его интерпретаторами и слушателями, зрителями, учениками.

Но в искусстве звуков есть виды, имеющие синтезированный характер языка, а именно: вербально-невербальный. Прежде всего, это вокальное искусство. Вербальность проявляется в выразительном произношении слов вокальных и хоровых произведений, а невербальность – в эмоциональном тоне-образе, который передаёт музыкальное сопровождение. Если лишить вокальное произведение художественно-эмоциональной составляющей и просто оставить выразительно продекламированные слова под тихий музыкальный фон, художественная информация может потерять свой заложенный смысл. Однако, в таком варианте тоже может быть передана художественная информация. Музыка непроизвольно настраивает на характер восприятия произносимых слов. В Китае существует старинный жанр – песенный сказ, который характерен именно таким способом подачи художественной информации. Сегодня он не потерял своей популярности и приобрёл современные черты: старинные инструменты заменены современными, содержания текстовой части сказов также отражают актуальные вопросы жизни людей.

Таким образом, в педагогике искусства разрабатывается и активно используется художественно-коммуникативная парадигма, в которой учитывается уникальный язык искусства, его синтезированный характер, а также существующие представления о коммуникативном процессе и его атрибутах в других науках. Это даёт основание использовать междисциплинарный подход в понимании сущности коммуникации в педагогике искусства.

Литература:

1. Бориснёв С. В. Социология коммуникации: Учеб. пособие для вузов / С.В. Бориснёв. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 270с.
2. Каган М. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений /М.Каган. – М.: Политиздат, 1988. — 319 с.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя / В.А. Кан-Калик.— М.: Просвещение, 1987.— 190 с. Режим доступа: <http://www.booksite.ru/fulltext/kankal/text.pdf>.
4. Черри К. Человек и информация / К.Черри. – М.:Связь, 1973. – 368с.
5. Что такое коммуникация? Никлас Луман [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий [Centre for Human Technologies]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2954>.
6. Яковлев И. П. Ключи к общению. Основы теории коммуникаций. — СПб.: «Авалон», «Азбука-классика», 2006. — 240 с.
7. 您的位置： 首页 >> 新华职场 >> HR前沿 如何提高你的沟通技巧 2006年07月12日 13:51:26 来源： 中人网: http://news.xinhuanet.com/employment/2006-07/12/content_4821934.htm. (Как улучшить свои навыки общения [Электронный ресурс] // Human Network, 12 июля 2006 13:51:26. – Режим доступа: http://news.xinhuanet.com/employment/2006-07/12/content_4821934.htm).
8. 沟通 //- MBA 智库百科; – <http://wiki.mbalib.com/wiki/沟通> (Связь [Электронный ресурс // MBA Intelligence Энциклопедия. Режим доступа <http://wiki.mbalib.com/wiki/沟通>).

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Печерская Элла Филипповна.

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ЧЕРЕЗ
УЧАСТЬ У ТРЕНІНГУ****Постановка проблеми.**

Комунікативна компетентність як сукупність знань про правила, стратегії та норми ефективного спілкування актуалізує комунікативний потенціал особистості, визначаючи якість взаємодії між суб'єктами. Оскільки комунікативна компетентність фахівця сфери туризму є умовою успішної професійної діяльності, то постає необхідність дослідження та розкриття оптимальних можливостей механізму їх формування в освітньому процесі вищої школи. На нашу думку, саме тренінгові заняття сприяють розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму.

Аналіз досліджень і публікацій

Ефективність використання тренінгу в процесі професійного навчання в якості методу, форми або технології вивчали науковці С. Бойко, Г. Ковальчук, О. Кисільова, С. Корабльова, Н. Самоукіна, В. Стрельников, Н. Терентьева, В. Федорчук, О. Чуйко, А. Щербаков.

Досвід використання психологічного тренінгу досліджували Л.А. Петровська, Т.С. Яценко, С.І. Макшанов, Н.Ю. Хрящева, В.Ю. Большаков, Г.І. Марасанов, О.В. Сидоренко, І.В. Вачков, О.Г. Лідерс та ін. Тренінг особистісного зростання описаний у працях О.С.Прутченкова, Н.Р. Бітянкової, Т.В. Зайцева, І.В. Шевцової та ін.

Мета статті визначити роль тренінгу як сучасного методу у розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму.

Виклад основного матеріалу

Аналіз наукової літератури дозволяє узагальнити підходи науковців до тлумачення поняття «тренінг» та можливості його використання для розвитку комунікативної компетентності фахівців сфери туризму. Науковець Ю. М. Ємельянов розглядає тренінгові заняття як групу методів, спрямованих на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності [2]. Дослідник А.П. Ситніков – як навчальні ігри, які є "синтетичною антропотехнікою, що поєднує в собі навчальну й ігрову діяльність, яка здійснюється в умовах моделювання різних ігрових ситуацій..." [9]. Науковець О.П. Горбушіна розглядає навчальний тренінг як "...яскраве, емоційне насичене заняття, спрямоване на зміну, гармонізацію стилю спілкування особистості, набуття бажаних навичок і розв'язання протиріч, які виникають у взаємодії з іншими людьми або ж тих, що мають внутрішньо-особистісний характер" [1].

Узагальнюючи підходи згаданих авторів та тлумачення «тренінгу спілкування ділового» [6] як виду тренінгу соціально-психологічного спрямування, під час розробки навчальних тренінгів «Психологія міжособистісного спілкування» маємо на меті розвиток таких умінь: вести переговори, витупати перед аудиторією, поводитися в конфлікті.

Ми розглядаємо поняття "тренінг" як ефективну модель включення особистості в міжособистісне спілкування, діяльність у широкому розумінні цього слова, що спрямовані на самопізнання, розвиток, саморозвиток та самовдосконалення особистості, здатної до самоактуалізації власного потенціалу в майбутній професійній сфері. Переваги тренінгових занять у освітньому процесі ми вбачаємо в тому, що їх проведення є обов'язковими для всіх студентів групи, проводяться регулярно (за розкладом занять).

Метою введення курсу до навчального плану студентів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра напряму підготовки „Туризм” є підвищення психологічної культури спілкування, що є одним з компонентів професійної діяльності фахівців сфери туризму.

На думку дослідника Т. В. Симоненко, мовнокомунікативна компетенція передбачає наявність комунікативних та професійно-комунікативних умінь [8].

«Мовленнєва компетентність – це інтегральна якість людини, що виявляється в здатності та готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвих висловлювань» [6, с. 38].

Тренінгові заняття спрямовані передусім на формування ефективних комунікативних умінь, засвоєння навичок як ділового спілкування майбутніх фахівців сфери туризму, так і неформального, формування впевненості в собі та зниження тривожності у спілкуванні, стійку мотивацію до саморозвитку.

Програма складається з двох змістових модулів: «Основні соціально-психологічні теорії комунікації», «Практичні аспекти протікання ефективної та неефективної комунікації у різних ситуаціях спілкування» [7].

У процесі тренінгу передбачається:

- розвиток комунікативних навичок, які зміцнюють соціальні зв'язки;
- розвиток соціально-перцептивної чутливості, соціального уявлення про людину,
- здатність до емпатії, співпереживання, створення у особистості відчуття, що її розуміють і приймають;
- розвиток здатності до самоаналізу, самопізнання, навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу про самого себе;
- усвідомлення своєї позиції у спілкуванні з одногрупниками, викладачами;
- розуміння й аналіз своєї установки під час сприймання різних людей;
- оволодіння способами вираження своїх емоцій (як позитивних, так і негативних);

- навчання конструктивним способам виходу з конфліктних ситуацій, вираження своїх почуттів і переживань без конфліктів і насилля;
- формування й розвиток здібностей прогнозувати поведінку іншого, передбачати свій вплив на нього;
- формування активної соціальної позиції учасників і розвиток у них здатності ефективно взаємодіяти з оточуючими;
- розвиток уміння й потреби в пізнанні інших людей, гуманному ставленні до них.

Завданнями тренінгу є розвиток умінь:

- підтримувати спілкування, психологічно стимулювати активність партнера;
- використовувати соціально-психологічні характеристики комунікативної ситуації для реалізації своєї стратегічної лінії;
- прогнозувати можливі шляхи розвитку комунікативної ситуації, в рамках якої розгортається спілкування;
- психологічно налаштовуватись на емоційний тон партнерів зі спілкування.

Тренінгові заняття з психології міжособистісного спілкування складаються з взаємопов'язаних етапів: діагностичного, інформаційного та рефлексивного [5].

Під час діагностичного етапу тренінгу виконуються такі завдання: пізнання своїх особистісних якостей, комунікативних особливостей, інформації про сприймання кожного учасника тренінгу як особистості, його вміння спілкуватися з людьми. Зокрема студенти виконують такі методики та тести, як «Діагностика потреби у спілкуванні» (за Ю.Л. Орловим), «Методика виявлення комунікативних і організаторських здібностей», «Спийняття індивідом групи», «Наскільки я володію навичками міжособистісного спілкування?», «Чому міжособистісні вміння є важливими» (за Девідом В. Джонсоном), «Ваш стиль спілкування», «Який ви співрозмовник?», «Методика вивчення рівня комунікативного контролю», «Чи комунікабельні ви?», «Чи приємно з вами спілкуватися?», «Карта контролю стану мовлення» (за К. Мілютиною), «Чи вмієте Ви слухати?», «Чи піддаєтеся Ви навіюванню?», «Про що говорять Вам міміка і жести?», «Чи організована Ви людина?», «Чи вмієте Ви вести ділове обговорення», «Чи є у Вас здібності стати керівником», «Яку стратегію поведінки використовуємо частіше за все?», «Чи володієте Ви аудиторією», «Ставлення до людей з інших культур».

На інформаційному етапі формується теоретичний аспект теми заняття через формування знань, положень, визначень.

Під час рефлексивного етапу тренінгу відбувається рефлексія власного спілкування та поведінки; окреслюються шляхи вдосконалення психологічної компетентності, вироблення в учасників певних якостей, що закріплюють їхній статус у системі міжособистісних стосунків, сприяє професійному зростанню, розвитку психологічної і життєвої компетентності. Під час тренінгу використовуються ігрові методи, групові дискусії, аналіз конкретних ситуацій, рольові та ділові ігри, вербальні та невербальні техніки, які спрямовані на розвиток соціальної перцепції, засвоєння теоретичних знань у безпосередньому їх відпрацюванні на практиці [3].

Протягом семестру студенти виконують індивідуальну творчу роботу «Комунікативний паспорт учасника міжособистісного спілкування» [3]. Індивідуальна робота з психології міжособистісного спілкування базується на результатах самодіагностики студента: пізнанні своїх особистісних якостей, комунікативних особливостей, інформації про сприймання кожного учасника тренінгу як особистості, його вміння спілкуватися з людьми, є рефлексією власного спілкування та поведінки.

Узагальнена інформація за визначеними методиками складає перший блок індивідуальної роботи. Другий блок має на меті окреслити шляхи удосконалення психологічної компетентності, вироблення в учасників певних якостей, що закріплюють їхній статус у системі міжособистісних стосунків, сприяє професійному зростанню, розвитку комунікативної компетентності. Виконання третього блоку ґрунтується на складанні картограми особистих успіхів і невдач у міжособистісному спілкуванні: мої невдачі у спілкуванні; чим вони спричинені (відсутністю яких знань і умінь); які чинники перешкоджають спілкуванню; що залежить від мене; що від мене не залежить.

Таким чином, активна участь студентів у тренінгових заняттях «Психологія міжособистісного спілкування» є підґрунтям для подальшого особистісного розвитку, зокрема формування комунікативної компетентності як необхідної складової майбутньої професійної діяльності.

Література:

1. Горбушина О.П. Психологический тренинг. Секреты проведения / О.П. Горбушина. – СПб: Питер, 2008. – 176 с.
2. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л.: ЛГУ, 1985. – 166 с.
3. Мороз Л.В. Психологія міжособистісного спілкування: методичні рекомендації до самостійної роботи студентів / Л.В. Мороз. – К.: КУТЕП, 2013. – 150 с.
4. Мороз Л.В. Тренінг як інтерактивна технологія розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери туризму/ Л.В. Мороз // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2015. – Вип.84. – С. 86-91.

5. Пометун О. Интерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2002. – 136 с.
6. Психологический словарь значения психологических терминов. – Режим доступу: http://www.psychologist.ru/dictionary_of_terms/index.htm
7. Психологія міжособистісного спілкування: робоча програма для студентів денної форми навчання напряму підготовки 6.140103 «Туризм» / укл. Л.В. Мороз. – К.: КУТЕП, 2012. – 38 с.
8. Симоненко Т.В. Формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів: дис.... доктора педагогічних наук: 13.00.02 / Т.В. Симоненко; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. –К., 2007.
9. Ситников А.П. Акмеологический тренинг программно-целевой направленности / А.П. Ситников. – М.: РАГС, Луч, 1995.
10. Черних І. Висвітлення поняття «мовленнєва компетентність» у сучасній лінгводидактиці / І. Черних // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – №22 (209). – С. 34-39., с. 38

Асель Оразбаева
(Талдықорган, Казакстан)

ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Бүгінгі таңда, қоғамның барлық саласында, сонымен қатар білім саласында да компьютерлік технологияның қарқынды енгізілуі анық байқалып отыр. Білімді ақпараттандыру мәселесі көпжақты мәселе, оның ең негізгі бағыттарының бірі – мультимедиалық бағдарламаларды оқу процесінде қолдану. Белгілі бейненің әмбебаптылығы, бейімділігі, ауқымдылығы, дамытушылығы, қолжетерлігі сияқты қасиеттері оқу процесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беріп, оны сапалы, жаңа бір сатыға көтереді.

Дүниежүзілік тарихтың мойнағында үш ірі ағын тоғысатындай: технология ағыны, ақпарат ағыны және осының бәрін жасаған немесе олардың бәріне қызмет жасаушы адамдар ағыны. Белгілі мөлшерде ақпараттық тұрғыда бұрынғыдан жаңа анағұрлым зор өркениет туралы айтуға болады. Ондай өркениет те мыңжылдық тарихы мен дәстүрі бар кәсіптер көз алдымызда жойылып, белгісіз жаңа мамандықтар пайда бола бастайды. Адамдардың қызметі мен міндеттері де, еңбектің сипаты да өзгермейді. Адамдар қатынасында, басқару мен ұйымдастыру түрлерінде үлкен өзгерістер болады.

Ақпараттану бүгінгі күні оқу жүйесін модернизациялаудың негізгі жолдары ретінде қарастырылады. Бұл жағдай техника мен технологияның дамуымен ғана емес, ақпарат пен онымен жұмыс істей білу қабілеті басты құндылығы болып табылатын ақпараттық қоғамның дамуымен байланысты. Білім беру саласы әрқашанда қазіргі заман технологияларын енгізудің негізгі базасы ретінде қарастырылатын.

Қоғамды ақпараттандыруда көш бастап келе жатқан тенденциялардың бірі мультимедиалық технологиялардың дамуы, қоғамдық өмірдің түрлісаласынаенуі: өнеркәсіп, бизнес, ғылым, білім. Мазмұны мен формасының байлығын қамтамасыз ете отырып, түрлі мәтіндік, графикалық, музыкалық, видео, фото ақпараттардың үйлесуі мен оларды алудың түрлі әдістері әлемді мультимедиалық тұрғыдан қабылдауды қалыптастырады.

Мультимедиа технологияларын қолдану оқу процесін ұйымдастыруда жаңа мүмкіндіктерге жол ашады, сонымен қатар шығармашылық қабілеттерді дамытады. Қазіргі заманда мультимедиалық технологиялар жаңа ақпараттық технологиялар бағытында жылдам дамып келе жатқан бағыттардың бірі. Мультимедиа технологиялар информатиканың перспективалық және танымал бағыты. Мультимедианың құрылғылары қарапайым дербес компьютерді түпкілікті өзгертілген көп функционалды құрылғыға алмастырады.

Мультимедиа – жаңа бағыт. Мәліметтер әртүрлі формаларда көрсетілген мультимедиа – шынында да оқыту аясы үшін өте тиімді жұмыс бағыты болып табылады. Мультимедиа технологиясы білім беру құралы ретінде максималды түрде өзіне енгізілген мүмкіншіліктерді маңызды қондырғыларды дайындауға, барлық мүмкіншіліктерді дамытуға, дұрыс шешімдерді қабылдауға білімге және кәсіби түрде көмектесуі керек. Негізгі мүмкіншіліктерді: оқу, жазу, санау, тапсырмаларды шешу және ауызша сөйлей білу осының барлығы тағы бір жаңа ақпараттық технологияның түрі бола алды [1, 78 б]. Мәтіндік ақпаратпен, графикалық бейнемен, дыбыспен, анимациялы компьютерлік графикамен бір кешенде жұмыс істеуге мүмкіндік беретін қазіргі заманғы техникалы орталар мультимедиа ортасы деп аталады.

Мультимедия (multimedia – көп орталы) – бұл әр түрлі физикалық көрсетілімі бар (мәтін, графика, сурет, дыбыс, анимация, видео) және әр түрлі тасушыларда орналасқан (магниттік және оптикалық дискілер, аудио және видео ленталар) ақпаратты өңдеумен байланысқан компьютерлік технологиялар ауданы. Мультимедия құралдары – бұл әр түрлі орталарды қолданып (дыбысты, видео, графиканы, мәтінді, анимацияны) адамға компьютермен араласуына мүмкіндік беретін ақпаратты және программалы құралдар комплексі. Мультимедия жарнамалық бизнесте, компьютерлік ойындар жасауда кең қолданылады.

Мультимедия технологияларының қызықты мүмкіндіктері оқыту жүйесін және электрондық оқулықтарды жасауда және басқа оқып үйренуге арналған материалдар дайындауда көп пайдаланылады. Мультимедиялық технологияларды кеңінен қолдану оқытудың қазіргі компьютерлік технологияларын

дамытудың жаңа бағыттарын дамытуға зор үлес қосып келеді. Мультимедия технологияларын қолдану үйретілетін бағдарламалық қамтамассыздандыру мүмкіндіктерін көрнекті көрсетуіне мүмкіндігін береді, соның ішінде, слайд-презентациялармен көрсету оқытудың тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді [2, 23 б].

Оқу процесінде мультимедиа көрінісін компьютерлік бағдарламалардан, оқыту жүйелерінен, электрондық оқулықтардан, ғимараттарды компьютерлік модельдеу, ғылыми – танымдық оқулықтар, компьютерлік оқыту ойындары, сонымен қатар Интернет желісіндегі білім беру веб-парақшалары. Электрондық құралдардың тізімінде оқыту бағытында ерекше орын алатын оқыту-әдістемелік комплекстер (мультимедиа курс), яғни *оқыту жүйесі*. Мұндай комплекстердің негізі олардың интерактивтілігі болып табылады, ол тек компьютерде іске асады. Оның құрамына кіреді: оқыту жүйесі, электронды оқулық, электронды анқтама, жаттығуға арналған комплекс, электронды лабораторлы практикум, компьютерлік тестілеуші жүйе.

Оқыту құралдары – оқу процессінде оқыту ақпаратын тасымалдаушы ретінде және оқытушы қызметінің құралы ретінде пайдаланылатын объектілер. Оқыту құралдары оқыту мәселері мен мақсаттарына сәйкес оқу процессінің нәтижелілігін арттыруға көмектесетін түрлі құралдар, құбылыстар, фактілер, оқыту бағдарламалары. Осыған байланысты оқыту құралдарын негізгі үш түрін қарастыруға болады:

- Нақты (табиғи) объектілер және процесстер
- Белгі (сурет) нақты объектілер мен процесстерді алмастырушылар
- Сөздік немесе вербалды құралдар

Мультимедиа құралдары – адамның компьютермен әрекеттесуіне мүмкіндік беретін аппараттық және программалық құралдардың комплексі, олар: анимация, текст, графика, видео, дыбыс.

Оқытушы жүйелер барлық оқу жүйесінің тек бір бөлігі болып табылады, сәйкесінше, өзіне тән ерекше функциясын орындай отырып және одан шығатын талаптарға жауап бере отырып барлық оқу материалымен ұштастыу керек. Бағдарламалар оқытушы деп аталады, себебі оларды құру үйретуші сипатқа ие, яғни түсініктемесі, ережелері, тапсырманы орындау үлгілері және т.с.с. бар болуы керек. Олардың бағдарлама деп аталуы бағдарламалық оқытудың барлық бес принципін есепке ала отырып құрылуына байланысты:

- оқу жұмысының мақсатының бар болуы және осы мақсатқа жету алгоритмі;
- ақпараттың сәйкес мөлшерімен байланысқан оқу жұмыстарын қадамдарға бөлу, және бұл ақпарат өлшемдері қадамның орындалуын қамтамасыз етуі керек;
- әрбір қадамды өзін-өзі тексеру және мүмкін болатын жөндеу әрекеті арқылы аяқтау;
- автоматты құрылғыны пайдалану;
- оқытуды жекелендіру (қажетті және мүмкін болатын шекке дейін) [3, 41 б].

Ал А.В. Дворецкая оқыту процесінде пайдаланылатын құралдарды 8 түрін ерекшелейді:

Презентациялар – құрамына анимацияны, аудио және видео үзінділерді, интерактивтілік элементтерін енгізеалатын электронды диафильмдер. Презентация құру үшін Power Point және Open Impress сияқты бағдарламалық құралдар пайдаланылады. Бұл компьютерлік құралдардың басты артықшылықтардың бірі – дербес компьютерге қатынай алатын оқытушының пайдалана алады, уақыт үнемдеумен қатар презентация құрудағы құралдарды меңгерудің қиындығының болмауы.

Электронды энциклопедиялар – қарапайым анықтамалық – ақпараттық энциклопедиялардың, сөздіктердің аналогы болып табылады. Мұндай энциклопедияларды құру үшін гипертексттік жүйелер және гипермәтіндік ерекшелу тілдері қолданылады, мысалы, HTML. Өзінің басқа аналогтарына қарағанда қосымша қасиеттер мен мүмкіндіктерге ие:

- Кілттік сөздер арқылы іздеу жүйесін қолдайды
- Гиперсілтеме негізіндегі ыңғайлы жүйе
- Құрамына аудио және видео фрагменттерді енгізуі

Дидактикалық материалдар – есеп, диктант, тапсырма, рефераттар мен мазмұндамалар мысалдарының электронды нұсқасы. Қарапайы форматта сақталған және гипермәтін құралдарымен ортақ логикалық құрылымға біріктірілген.

Тренажер бағдарламалар – дидактикалық материалдар функциясын орындайды және жұмыс барысын қадағалап, қателік жайлы хабарлайды.

Виртуалды тәжірибе жүйелері – бұл программалық комплекс «виртуалды зертханада» тәжірибе жасауға мүмкіндік береді. Олардың басты артықшылығы – қалыпты жағдайда қауіпсіздік мақсатында мүмкін болмайтын тәжірибелерді жүзеге асырады. Ал кемшілігі – виртуалды тәжірибе шегінен шыға алмай.

Білім қадағалайтын программалық жүйелер, тест бағдарламалары. Артықшылығы – ыңғайлы, жылдам және алынған нәтежиені автоматты түрде өңдеу. Кемшілігі – шығармашылық қабілеттерді бағалауға мүмкіндік бермейтіндігі.

Электрондық оқулықтар және оқыту жүйелері – біріктіруші ортақ комплекс немесе жоғарыда айтылған бірнешеуінің бірігуі. Құрамына презентация, виртуалды тәжірибе біріктірілсе электрондық оқулық болып саналады.

Ойын бағдарламалары және дамытушы бағдарламадар – сценаріі ойынға негізделген интерактивті бағдарламалар. Ойын процессінде түрлі тапсырмаларды орындай отырып, балалар іс – қимыл ірекетін, есте сақтау қабілеттерін жақсартып арттырады, мысалы, пернетақтаны пайдалануды үйрену.

Мультимедиалық оқулықтарды құру барысында әдістемелік құралдармен қамтамасыз ету маңызды орын алады. Мультимедиа – оқытушы жүйелері оқытудың барлық негізгі кезеңдерін – пән материалын баяндаудан бастап, білімді бағалау және бағаны қоюға дейінгі процестерді автоматтандыратын тиімді құрал. Сондықтан да, барлық міндетті оқу материалы анық, ұғымды, ойынға жақын элементтерге, графиканы кең көлемдегі форматта қолдануға, мультимедиалық пішінге, анимацияға сонымен қатар, интерактивтіанимацияға, дыбыстық, бейнелік сүйемелдеулерге ауысады [4, 63 б].

Мұндай қатынасты ұйымдастыру орасан зор еңбек етуді талап етеді, бірақ тек «жан – жақты қамтылатын мультимедиалық» тұйықталған әдістемелік электрондық оқулық оқытудағы компьютерлік технология мүмкіндіктерін толықтырып, білім беру жүйесін дамытуды, сонымен қатар, қашықтан оқытудың дамуына игі әсерін тигізеді.

Жоғарыда айтылған мәселелерді қорыта келгенде, мультимедиа технологиясын оқу үрдісінде қолдану студенттің ғылыми – зерттеу жұмыстарының қалыптасуының алғашқы формасы деп қарауға болады. Әртүрлі мультимедиалық оқыту жүйелері студенттердің шығармашылық мүмкіндіктерін жүзеге асыруға, қабілеттерін дамытуға, өз бетіндік танымды белсенділігін және ғылыми – іздену іс – әрекеттерін арттыруға, сонымен қатар оқытушыларды сол технологияларды қолдана отырып, өз квалификациясын көтеруге және оқытудың жаңа деңгейін ашуға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Клемешова Н.В. Мультимедиа как дидактическое средство высшей школы: Дис. канд. пед. наук. – Калининград, 2008 – 210 с.
2. Бальцук Н.Б., Буняев М.М., Матросов В.Л. Некоторые возможности использования электронно-вычислительной техники в учебном процессе. – М.: Прометей, 2000 – 135 с.
3. Русан С. Алгоритмическое обучение и развитие интуиции // Вестник высшей школы, 2008, №11 – С. 47-50.
4. Козлов С.П. Методика: Наука? Искусство? Ремесло? // Высшее образование в России, 2001, №2 – С. 112-115.

**Тетяна Петренко
(Київ, Україна)**

ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Для забезпечення високого рівня підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах, де викладаються технічні дисципліни, необхідно розглянути професійно-педагогічну діяльність викладача в аспекті забезпечення розвитку особистості студента та збільшення його мотивації для отримання освіти.

Освітній процес набуває глибинного значення в умовах реформування та має потребу в викладачах технічних дисциплін з високим рівнем професіоналізму, які можуть творчо підходити до лекційних, практичних, лабораторних занять, здійснювати наукову діяльність студентів.

Педагогічна діяльність може бути непрофесійною і професійною. Непрофесійна – це вид педагогічної діяльності, якою займаються всі люди (батьки, керівники виробництва, установ тощо) в повсякденному житті, не маючи спеціальної педагогічної освіти і педагогічної кваліфікації. Здійснюючи виховний вплив, вони діють здебільшого інтуїтивно, не вміючи пояснити чи обґрунтувати свою позицію. Професійна педагогічна діяльність потребує спеціальної освіти і здійснюється у спеціальних навчально-виховних і освітніх закладах. Фахівець діє свідомо, спираючись на систему принципів, правил, прийомів [1, с. 12, 13].

Показниками постійної взаємодії студента і викладача є: збагачення змісту професійної підготовки спеціаліста, способів та форм взаємодії, ускладнення внутрішніх та зовнішніх зв'язків системи, підвищення її цілісності [2, с. 13].

Особливістю професійних знань викладача є їх комплексний характер: рівень педагогічної майстерності у багатьох випадках залежить від здібності синтезувати знання з різних галузей науки і практики; перетворювати їх в особисті досягнення; робити інструментом своєї професійної діяльності та самовдосконалення [3, с. 167].

Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [1, с. 30].

Викладач технічних дисциплін будуючи фундамент педагогічної діяльності шляхом вдосконалення творчих підходів до самореалізації при розробці методик викладання, способів зацікавленості студентів до навчання підвищує значущість системи освіти в цілому.

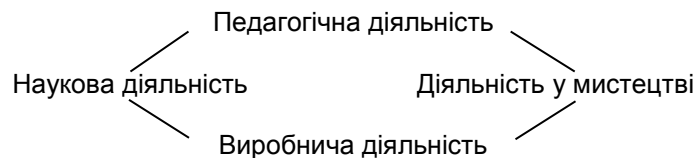
Професійна діяльність викладача технічних дисциплін формується за рахунок рівня освіти, досвіду, кваліфікації, вимогливості як до себе, так і студентів, але ключове значення має педагогічна освіта, яку отримують при підготовці інженерів – педагогів у вищих навчальних закладах. Теорія та практика

підготовки викладачів технічних дисциплін описує та реалізує різноманітні підходи і методи, які направлені на забезпечення умов для отримання кваліфікації інженера – педагога. Безперервний особистісний та професійний саморозвиток є найбільш ефективним механізмом оволодіння викладачем технічних дисциплін педагогічної майстерності у своїй діяльності.

Знання, уміння та навички викладача технічних дисциплін, які визначають його ступінь оволодіння професійною діяльністю, сприяють розумінню та продуктивності засвоєння навчального матеріалу студентами як під час аудиторних занять, так і підготовкою до практичних та самостійних робіт, написанню курсових та дипломних проектів, формуванню готовності у студентів вирішувати надскладні задачі.

Педагогічна діяльність як форма вияву активного ставлення людини до навколишньої дійсності сконцентрована в галузі залучення молодого покоління

до накопичення суспільного досвіду (в освіті). Для того щоб з'ясувати взаємозв'язок різних сфер людської діяльності і побачити місце педагогічної професії, уявімо цю систему у вигляді схеми [4, с. 11]:

Знання педагога — не сума засвоєних дисциплін, а особистісно забарвлена усвідомлена система, де є місце власним оцінкам, критичним поглядам [4, с. 32].

Враховуючи специфіку викладання технічних дисциплін, слід звернути увагу на те, що викладач формує себе не тільки як фахівець, але і як особистість, яка об'єднує знання з педагогіки, психології та інженерії. За рахунок набуття досвіду, викладач технічних дисциплін є провідником між майбутнім фахівцем та становленням його особистості в суспільстві.

Кожен викладач технічних дисциплін, на нашу думку, повинен пройти підготовку з набуття теоретичних та практичних знань, умінь та навичок з «Педагогічної майстерності»; оскільки, навіть найкращий спеціаліст, не може без кваліфікованої підготовки, знайти шлях до розуміння студента. Вимоги, яким відповідає сучасний викладач технічних дисциплін, визначаються фундаментом знань з різних галузей науки набутих під час підготовки у вищому навчальному закладі, а саме: природничих, гуманітарних, комп'ютерних, спеціальних (інженерного спрямування).

На сьогодні, у більшості випадків, інженер-педагог асоціюється лише як викладач технічних дисциплін, але під час своєї трудової діяльності він переходить від простого викладання до вміння працювати за рахунок власних розробок на науковому рівні; виявляти високий потенціал як наставник; разом зі студентами створювати нові підходи до вирішення технологічних операцій в умовах сучасного підприємства.

Педагогічна діяльність викладача технічних дисциплін, при формуванні професіонального рівня майбутнього спеціаліста, має велике соціальне, економічне, політичне та культурне значення. Педагогічна діяльність – процес постійного спілкування зі студентами, який є динамічним та емоційним.

З огляду на стосунки зі студентами виокремлюють такі типи спілкування викладачів зі студентами [5, с. 46, 47]:

1. Примітивний. Ставлення до студента ґрунтується на примітивних правилах і реакціях поведінки – амбіціях, самовдоволенні тощо. Викладач демонструє свою зверхність. Студент для нього є засобом досягнення мети.

2. Маніпулятивний. Взаємини викладача зі студентами ґрунтуються на грі, зумовленій бажанням будь-що взяти гору. Він застосовує похвалу, лестощі та ін. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції, він заляканий, інфантильний.

3. Стандартизований. У стосунках домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість; викладач дотримується стандартів етикету, але така поведінка є поверховою і, не торкаючись особистісного рівня, реалізується на рівні «масок». Студент відчуває байдужість викладача поза «маскою» і залишається об'єктом маніпуляції.

4. Діловий. Орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Він дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Значущість студента для викладача залежить від внеску в спільну діяльність. В особистісному житті студент залишається самотнім.

5. Особистісний. Спілкування ґрунтується на глибокій зацікавленості студентом, визнанні самостійності його особистості. Викладач любить студентів, вся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності; особистісне спілкування стає спілкуванням духовним. Студент довіряє викладачеві, викладач є для нього авторитетом.

Отже, професіоналізм викладача технічних дисциплін визначається не лише набутим рівнем знань зі своїх предметів, але у вмінні здійснювати педагогічну діяльність в поєднанні з навчальною, методичною, дослідницькою, виховною.

На нашу думку, тільки освічений викладач вищої школи може підготувати висококваліфікованого фахівця не лише до роботи з технікою, а й з майбутніми колегами.

Література:

1. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. - 349 с.: іл.
2. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства./Серия «Учебники, учебные пособия». – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 288 с.
3. Корепанова М.В. Основы педагогического мастерства: учеб пособие для студ. высш. учеб. Заведений / М.В. Корепанова, О.В. Гончарова, И.А. Лавринец. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 240 с.
4. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. — 2-ге вид., допов. і переробл. К.: Вища шк., 2004. — 422 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. Посіб. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с. (Альма-матер).

СЕКЦІЯ: ПРАВО

**Антоніна Чернобай, Інна Мороз
(Київ, Україна)**

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ НОРМИ ТА ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРОКУРОРА

Морально-етичні норми та правила поведінки у демократичному суспільстві ґрунтуються на загальнолюдських, загально філософських та релігійних положеннях. Це правила поведінки на роботі, поза сферою службової діяльності, у сім'ї, серед людей, друзів тощо.

Перші теоретичні концепції, пов'язані з морально-етичними нормами правил поведінки людини, сформовані філософами давнини (Біблія, Сократ, Аристотель, Конфуцій, Руссо, Монтеск'є та ін.)

Традиційно, ще від часів Аристотеля, предметом етики вважається мораль. Педагог-гуманіст Й. Песталоцці зазначав, що не правова держава не здатна забезпечити належний рівень моральності і тим самим спотворює людство, поширює зло в цілому світі. Руйнація суспільства й особистості очевидна. Писав він у часи французького просвітництва і стосувалося це взагалі вчителів. Проте така позиція актуальна і в наші часи, де ми спостерігаємо елементи не правової держави, діяльність окремих державних можновладців і громадян у не правовому полі, ігнорування норм етики і моралі, що послаблює морально-психологічний клімат у суспільстві [2].

У ст. 21 Конституції України [4] втілено положення соціально-філософських засад рівноправності всіх людей – усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Гідність – це моральна властивість людини, яка відображає її унікальність, неперевершену цінність.

Гідність кожної людини відображено у ст. 28 Основного Закону України, де зазначено, що кожен має право на повагу до його гідності [4].

Уявлення про рівну гідність усіх людей – ідеологічне джерело їхньої рівноправності з урахуванням юридичної рівноправності, заборони посягання на рівність, тобто встановлення безпідставних привілеїв чи обмежень (дискримінації людини) [3].

Відповідно до ст. 23 Конституції України [4] кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Тобто зазначені вищі обов'язки покладаються на громадянина не за якимось бажанням держави чи суспільства, а для того, що без їх об'єктивної та усвідомленої наявності людина як фактично, так і юридично не в змозі користуватися своїми правами і свободами.

Правова система передбачає нерозривний зв'язок із системою духовних норм і правил поведінки, які становлять етику людських відносин. Через різноманітність суспільних відносин юридична етика поділяється на окремі частини. Це обумовлено відмінностями між різними видами юридичної професії, до яких, зокрема, належить діяльність прокурора. Унікальність ознак цієї діяльності визначається роллю і місцем прокуратури в державному механізмі і юридичній системі, зі специфіки її функцій, особливостей правового статусу прокурора [1].

Професійну етику прокурорів можна розглядати як у широкому, так і вузькому сенсі. У широкому сенсі професійна етика прокурора – це специфічна галузь професійної етики, що стосується моральної свідомості прокурорських працівників та регламентує взаємовідносини прокурора під час здійснення останнім своїх професійних обов'язків, а у вузькому сенсі професійна етика прокурора – це сукупність професійно-етичних принципів, на яких ґрунтується прокурорська діяльність, правил, що визначають допустимо можливу поведінку прокурорських працівників як у службовій, так і позаслужбовій обстановці, професійно-етичних знань та характеристик особистості, прокурора [1].

Важливе значення професійної етики прокурора полягає в тому, що її основною функцією є регулювання моральних відносин прокурора, що виникають під час здійснення ним своїх професійних обов'язків. Сьогодні всім відомо ставлення суспільства до працівників органів прокуратури. Серйозно порушуються питання щодо формування нового типу прокурорів, суддів, правоохоронців, державних службовців та й самих народних депутатів.

Міжнародні та національні стандарти у сфері професійної етики прокурора визначено, зокрема, у наступних документах: **Конвенції** про захист прав людини та основоположних свобод (підписана урядами держав - членів Ради Європи у листопаді 1950 року) [5]; **Керівних принципах ООН** щодо ролі обвинувачів (Гаванські правила – вересень 1990 рік) [6]; **Стандартах** професійної відповідальності та виклад основних обов'язків та прав прокурорів (прийнято Міжнародною асоціацією прокурорів у квітні 1999 року) [8]; **Пояснювальній записці** до Рекомендації 2000 (19) Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи про роль державної прокуратури у системі кримінального судочинства від 6 жовтня 2000 р. [7]; **Загальній професійній поведінці Європейських настанов** з питань етики та поведінки прокурорів (Страсбург 24–26 січня 2005 року) [9], **Європейських інструкціях** з питань етики та поведінки прокурорів (Будапештські принципи), ухвалені Конференцією генеральних прокурорів країн – членів Ради Європи у 2005 році [10].

Основним документом, що стосується етики і моралі в діяльності працівників усієї прокурорської системи України, є **Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури** (далі – Кодекс),

прийнятий 28 листопада 2012 року Всеукраїнською конференцією працівників прокуратури та затверджений наказом Генерального прокурора України № 123 від 28 листопада 2012 року [11].

Зазначений нормативно-правовий документ визначає основні принципи, моральні норми та правила прокурорської поведінки, якими повинні керуватися працівники прокуратури при виконанні своїх службових обов'язків та поза службою.

Кодекс є систематизованим зведенням правил етичної поведінки при здійсненні функцій прокуратури у взаємовідносинах із органами державної влади та органами місцевого самоврядування, з правоохоронними органами, з органами судової влади, з іншими учасниками судочинства, із засобами масової інформації, з громадянами, у колективах прокуратур, у взаємовідносинах керівного складу органів прокуратури з підпорядкованими працівниками.

У Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури інтегровано положення чинного законодавства України щодо професійної етики та поведінки працівників прокуратури та положення міжнародних стандартів. У ст.4 Кодексу визначено, що професійна діяльність працівників прокуратури ґрунтується на принципах: верховенства права та законності; поваги до прав і свобод людини і громадянина; незалежності та самостійності; політичної неупередженості та нейтральності; толерантності; рівності перед законом, презумпції невинуватості; справедливості та об'єктивності; професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури; конфіденційності; прозорості службової діяльності; утримання від виконання незаконних рішень чи доручень; недопущення конфлікту інтересів; компетентності та професіоналізму; зразковості поведінки та дисциплінованості.

Взаємовідносини прокурорських працівників під час виконання посадових обов'язків та поза їх межами виписано у розділі 4 Кодексу професійної етики у ст.ст. 21–28 [11]: з органами державної влади та органами місцевого самоврядування; з правоохоронними органами; з органами судової влади; з іншими учасниками судочинства; із засобами масової інформації; у колективах прокуратур; керівного складу органів прокуратури з підпорядкованими працівниками; з громадянами.

Отже, при здійсненні професійної діяльності працівникам прокуратури постійно доводиться спілкуватися з різними за характером людьми, досягати з ними взаєморозуміння, встановлювати і підтримувати психологічний, діловий, комунікативний контакти.

Як зазначено у ч. 1 ст. 27 Кодексу [11], у відносинах з підпорядкованими працівниками керівники усіх рівнів мають поєднувати принциповість та вимогливість з повагою та доброзичливістю, не допускати грубощів та приниження людської гідності.

Керівництво органів прокуратури відведена головна роль у запровадженні високих стандартів етики серед прокурорів, яка полягає в тому, що вони самі повинні сповідувати принципи і моральні норми і своїм особистим прикладом забезпечити ефективне здійснення підлеглими їх професійних обов'язків із додержанням принципів верховенства права, законності, суспільної моралі та високої культури.

Високі стандарти поведінки передбачають у тому, що прокурор як на роботі, так і поза її межами, в повсякденному житті має демонструвати таку поведінку, щоб учасники процесу і оточуючі люди бачили в ньому еталон порядності і справедливості – високоморальну, чесну, стриману, врівноважену особу. При цьому керівник прокуратури має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати етичну поведінку серед своїх підлеглих та оточуючих, вимагати етичної поведінки від інших.

Від рівня етичного розвитку керівника прокуратури значною мірою залежить моральне здоров'я усього колективу прокуратури, підвищення авторитету органів прокуратури, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції.

Взаємовідносини керівників прокуратури з підлеглими працівниками мають ґрунтуватися насамперед, на взаємоповазі, а не на владі, якою вони наділені відповідно до Закону України „Про прокуратуру”.

Захищаючи права і законні інтереси громадян, працівник прокуратури, у межах компетенції повинен уважно розглядати їх звернення відповідно до вимог закону, принципів справедливості та людяності, уникати проявів бюрократизму, формалізму, проявляти чуйність та уважність до заявників. Неприпустимими є прояви зверхності, зневажливого ставлення до громадян.

Посилення довіри з боку суспільства до професійної діяльності й посади прокурора, враховуючи особливий характер роботи та статус прокурорських працівників, вимагає дотримання професійної етики та поведінки.

Література:

1. Билиця І.О. Професійна етика прокурора: дис... канд. Юр. наук: 12.00.10 / І.О. Билиця; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – 249 с.
2. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч.-метод. посіб. – Львів, Норма, 2005. – 344 с.
3. Рабинович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навч. посіб. – К., Атіка, 2004.– 464 с.
4. Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (підписана урядами держав – членів Ради Європи у листопаді 1950 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

6. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів (Гаванські правила – вересень 1990 рік). Професійна етика прокурора: зб. нормативно-правових актів; упоряд.: Кошинець В.В., Морозов Ю.В., Єрмак О.В. та ін., за заг. ред. О.М. Литвака. – К: Національна академія прокуратури України, 2015 – 260 с.
7. Рекомендація Рес (2000) 19 Кабінету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального судочинства [Текст]: ухвалено Кабінетом Міністрів Ради Європи на 724 засіданні міністрів 6 жовтня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2000\)%2019.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2000)%2019.pdf)
8. Стандарти професійної відповідальності та основні обов'язки і права прокурорів [Текст]: прийнято на засіданні Міжнародної асоціації прокурорів від 3 квітня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iap-association.org/getattachment/eb82f65f-0d44-4df4-a15b-53cbf779dd7a/IAPStandards_ukraine.aspx
9. Загальна професійна поведінка Європейських настанов з питань етики та поведінки прокурорів (Страсбург 24–26 січня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xreferat.com/117/93-6-etichn-zasadi-d-yal-nost-prac-vnik-v-prokuraturi.html>
10. Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів (Будапештські принципи), ухвалені Конференцією генеральних прокурорів країн – членів Ради Європи у 2005 році. Професійна етика прокурора: зб. нормативно-правових актів; упоряд.: Кошинець В.В., Морозов Ю.В., Єрмак О.В. та ін., за заг. ред. О.М. Литвака. – К: Національна академія прокуратури України, 2015, – 260 с.
11. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури від 28 листопада 2012 року. Професійна етика прокурора: зб. нормативно-правових актів; упоряд.: Кошинець В.В., Морозов Ю.В., Єрмак О.В. та ін., за заг. ред. О.М. Литвака. – К: Національна академія прокуратури України, 2015, – 260 с.

Марія Жук
(Гродно, Республіка Беларусь)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В МЕТОДАХ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Развитие рыночных отношений во многом повлияло на общественные отношения, развились новые отрасли и институты, изменились технологии экономических взаимоотношений и документооборота, учета и регистрации финансово-экономической деятельности. Кроме того, появилось множество нормативно-правовых актов, где содержится большой объем информации, который необходимо изучить и применить на практике, что представляет определенную сложность. Все это повлекло изменение природы совершения экономических преступлений. Учитывая высокую латентность этих преступлений, их выявление представляет определенную трудность для правоохранительных органов. В этих условиях нужны новые методы и методики по выявлению этих преступлений. Для расследования их необходимы специальные подходы, основывающиеся на знании бухгалтерского учета, финансов, экономики, изучении множества бухгалтерских и экономических документов [1, с. 312].

Определяющее значение для их обнаружения и раскрытия преступлений имеет полное использование возможностей экономической информации, в которой находят закономерное отражение признаки и следы преступной деятельности. При этом, под экономической информацией, понимаются различные сведения о фактах хозяйственной, коммерческой и финансовой деятельности субъектов занятых в сфере производства и распределения продукции. Экономическая информация циркулирует в экономической системе и сопровождает процессы производства, распределения, обмена и потребления материальных благ и услуг. Информацию можно рассматривать как ресурс, аналогичный материальным, трудовым и денежным ресурсам.

Экономическая информация влияет на характер и выбор способа совершения преступных действий, заставляет преступников приспосабливаться к изменениям, происходящим в ней. Выбирая способ совершения преступления, преступники должны адаптировать свои действия к существующей системе учета, использовать случайно возникшие в ней пробелы и упущения. По мнению Е.С. Лехановой и А.Н. Мамкина, в настоящее время круг противоправных деяний, выявляемых с помощью анализа экономической информации, значительно расширился: это и уклонение от уплаты налогов, легализация преступных доходов, криминальные банкротства и др. [2, с. 30-32]. Информационную базу экономического анализа составляют отчетность организаций (статистическая, финансовая, налоговая), иные доступные экономические показатели в т.ч. и натуральные. Все это требует от криминалистики разработки новых рекомендаций, отличающихся универсальностью применения при выявлении, расследовании и предупреждении экономических преступлений. В роли указанных рекомендаций могут выступить специальные методы криминалистики, решающие эти вопросы. Методы экономического анализа возникли и существуют в связи с тем, что на этапе выявления и расследования преступлений есть потребность в исследовании экономических показателей, помогающих раскрытию экономических преступлений.

Применяемые в сочетании с методами, традиционными для общего экономического анализа, они позволяют обнаружить в системах экономических показателей признаки влияния события преступления [3, с. 80].

В зависимости от цели выделяются три направления экономико-правового анализа, каждый из которых опирается на систему методов. Оперативно - экономический анализ - проводится негласно с целью выявления скрытых преступлений. Экономико-криминалистический – направлен на выявление следов преступлений. Экономико-криминологический - имеет целью выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений. В методах экономико-правового анализа выделяют следующие категории: метод документального анализа; метод бухгалтерского анализа; метод экономического анализа.

Метод документального анализа, построен на исследовании документов (бухгалтерского, статистического, оперативного учета) как носителей информации о результатах совершенных хозяйственных операций. Это получило распространение в ревизионной и контрольной практике (внешний осмотр документа, встречная проверка, инвентаризация и др.). Целью документального анализа является обнаружение деструктивных факторов хозяйственной деятельности, проявляющихся в форме специфических документальных несоответствий.

Метод бухгалтерского анализа построен на исследовании записей бухгалтерского учета (регистров аналитического и синтетического учета) и контрольных функций элементов метода бухгалтерского учета (баланс, счета и двойная запись; оценка и калькуляция, инвентаризация и документация) для выявления учетных несоответствий и отклонений в нормальном течении экономической деятельности, в нарушениях взаимосвязи между элементами метода бухгалтерского учета. Приемы бухгалтерского анализа используются в основном в процессе аудиторских, налоговых проверок, проведении экспертиз.

Метод экономического анализа построен на исследовании совокупности аналитических приемов изучения финансово-хозяйственной деятельности и соответствия определенным нормам права, направленным на выявление специфических отклонений, указывающих на признаки преступлений, установление документов, носящих следы преступлений, и круга лиц, имеющих отношение к составлению указанных документов. Метод экономического анализа основан на учете взаимосвязи и взаимообусловленности различных экономических показателей, которые в условиях нормальной экономической деятельности находятся в сопряженном состоянии. При совершении экономических преступлений взаимосвязь и взаимообусловленность показателей нарушается, и эти несоответствия являются достаточно характерными, что позволяет вскрыть причины отклонений от нормальной экономической деятельности.

Указанные методы позволяют правоохранительным органам в процессе уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности качественно выявлять, расследовать и предупреждать преступления экономической направленности. Разработка специальных методов криминалистики имеет не только теоретическое значение, но и практическое, поскольку интегрированные в науку современные и передовые знания и достижения позволяют эффективно бороться с преступностью. Как правильно отметил Р.С. Белкин, «только на практике познается реальная ценность метода, полностью открываются его возможности и недостатки, отрабатывается методика его использования и определяются перспективы трансформации его в методы собирания, исследования и оценки доказательств» [4, с. 368].

Для использования оперативного экономического анализа органами, призванными бороться с преступностью экономической направленности, необходимо обеспечить сотрудников специальным операционным, аналитическим инструментарием, способствующим решению вопросов способом экспресс-исследования финансово-экономической информации. Такой аналитический инструментарий можно будет назвать криминалистическим методом оперативно-экономического исследования с использованием экономической информации. В экономической информации находят закономерное отражение признаки и следы преступлений в сфере экономической деятельности. Такие признаки и следы содержатся в носителях этой информации, как правило, в неявном, скрытом виде. Наиболее эффективным средством их обнаружения является криминалистическая диагностика на основе использования экономической информации.

Такой характер отражения преступной деятельности в экономической информации обусловлен закономерным характером отражений событий и явлений материального мира в окружающей среде.

Отражаемые в носителях экономической информации преступные действия проявляются в форме признаков и следов преступления, а сама такая информация становится криминалистически значимой. Признаки и следы, возникающие вследствие совершения экономических преступлений, закономерно проявляются в виде документальных, учетных и экономических несоответствий в носителях экономической информации. Это объясняется тем, что сама преступная деятельность в сфере экономики закономерно вызывает различные несоответствия между ожидаемым результатом при условии эффективного использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов и реальным результатом, получаемым в связи с неправомерным использованием этих ресурсов.

Для криминалистической диагностики признаков и следов преступлений в сфере экономической деятельности на основе экономической информации необходимо знать: 1) способы преступлений; 2) состав экономической информации, в которой закономерно должны отразиться признаки и следы

преступної діяльності; 3) приєми криміналістическої діагностики, направленні на виявлення в економіческої інформації ознак і слідів злочинів.

Таким образом, к задачам, решаемым методом оперативно-экономического исследования на этапах выявления и расследования преступлений экономической направленности, можно отнести: обнаружение признаков и следов преступлений, отображенных в системе носителей финансово-экономической информации (т.е. документах, фиксирующих административную и финансово-хозяйственную деятельность юридического лица); установление лиц, причастных к совершению этих преступлений на этапе судебного разбирательства; проверку доказательств, находящихся в уголовном деле.

Учитывая высокую латентность этих преступлений, их выявление представляет определённую трудность для правоохранительных органов

Следовательно, с целью более эффективного выявления этих преступлений в сфере экономики, по нашему мнению, необходимо и дальше совершенствовать методы экономико-криминалистического анализа и создавать на их базе инновационные методики обнаружения признаков конкретных видов преступлений (налоговые преступления, криминальные банкротства, и т.д.) в определенных сферах экономики (кредитование, страхование и др.). Учитывая, что в настоящее время основу экономического анализа составляют преимущественно финансовые показатели, представляется необходимым адаптировать методы финансового анализа для обнаружения признаков преступлений в источниках финансовой информации. В этом случае можно говорить о методах финансово-криминалистического анализа. Внедрение методик экономико-криминалистического и финансово-криминалистического анализа в практику правоохранительных органов позволит ускорить процесс выявления и расследования экономических преступлений.

Совершенствование существующих и разработка новых методов с использованием экономической информации имеет важнейшее значение для криминалистической диагностики, что в свою очередь создаст объективные предпосылки для формирования качественной доказательственной базы и на этой основе будет способствовать повышению эффективности расследования этой категории преступлений.

Литература:

1. Жук М.Г. Использование экономической информации при выявлении и раскрытии преступлений // Теория и практика правотворчества и правоприменения: Республика Беларусь в условиях интеграционных процессов: тезисы докл. Междунар. науч.-практ. конф., Гродно, 13-14 апреля 2007 г. / Гродн. гос. ун-т; редкол.: И.Э. Мартыненко (отв. ред.) [и др.]. – Гродно: ГрГУ, 2007. – С. 312-314.
2. Леханова Е.С., Мамкин, А.Н. Экономико-криминалистический анализ: учеб. пособие / под. общ. ред. проф. С.П. Голубятникова. М.: ЦОКР МВД России, 2007.- 112 с.
3. Ковальев В.В. Финансовый анализ: Методы и процедуры. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 560 с.
4. Криминалистика: учеб.для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под. ред. Р.С. Белкина. М.: НОРМА, 2000. - 990 с.

**Максим Ткаченко
(Київ, Україна)**

ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛІСТІВ 2004-2010 РОКІВ

Становлення інституту договору довічного утримання в Україні проходило впродовж багатьох десятиліть. Однак, його генеза та розвиток, питання існування на сучасному етапі недостатньо вивчені в українській юридичній науці. У підручниках і навчальних посібниках із цивільного права міститься здебільшого загальна характеристика договору довічного утримання.

На дисертаційному рівні є лише одна робота (О. Великороди, 2006 р.), яка присвячена дослідженню інституту довічного утримання і розкриває питання правової характеристики цього договору, його елементів, юридичних тонкощів укладання, забезпечення виконання договору, питання відповідальності за порушення його умов, і зокрема – питання виникнення та розвитку інституту довічного утримання в Україні та зарубіжних країнах [1].

Утім, потреба досліджувати розвиток цього інституту в цивільному праві України не зникає й дотепер. Тож, у своїй статті ми проаналізуємо передовсім стан вивчення договору довічного утримання в українській цивілістиці за перше п'ятиріччя після впровадження новел сучасного Цивільного кодексу України.

Власне відколи набув чинності новий Цивільний кодекс України (1 січня 2004 р.) активізувалися й дослідники, яких так чи так цікавили основні положення та нюанси регламентації довічного утримання у запровадженому українською владою головному зводі цивільного права. Вивчати і коментувати цей правочин продовжили не тільки вже згадуваний О. Великорода [2-5], а й багато фахівців-цивілістів, спеціалістів із юридичною практикою і навіть журналістів.

В. Вінокур у 2004 р. відніс договір довічного утримання до договорів письмових, еквівалентних та алеаторних (тобто ризикових), адже "на момент укладання не можна визначити, що буде більшим – вартість житла чи кінцева вартість утримання", бо ж і "період життя відчужувача на момент укладання

договору не відомий» [6, с. 36]. Фахівець також зауважив, що «поширена думка про те, що право власності переходить після смерті відчужувача» є помилковою! [6, с. 36]. Адже це право від нього до набувача переходить відразу ж після нотаріального посвідчення договору і його державної реєстрації. Однак за життя відчужувача останній не може розпоряджатися майном (якщо це квартира, то він не може її продати, обміняти, закласти тощо). Тобто набувач може відчужити будинок (квартиру) лише після смерті відчужувача, а до тих пір – зобов'язаний утримувати його, причому навіть у випадку руйнування або пошкодження будинку останнього. В. Винокур також детально розглянув випадки припинення дії договору довічного утримання.

2006-го року Л. Драгневич у статті «Чи може приватний нотаріус посвідчувати договори довічного утримання (догляду)?» торкнулася не тільки заявленого питання, а й історії такого права. Вона доводить, що таке право формувалося поступово впродовж 1997-2004 років [7, с. 32]. Однак на середину 2000-х років залишалося проблематичним питання легітимності договорів довічного утримання, посвідчених приватними нотаріусами, починаючи з 1998 р., надто – коли сторони угоди починали звертатися до суду. І пов'язано це було передусім із недосконалістю Закону України «Про нотаріат» (від 1993 р.), який, із багатьма змінами, чинний по сьогодні.

Того ж року у рубриці «Запитайте юриста» журналу «Вісник Пенсійного фонду України» С. Бартошко роз'яснювала, що набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична, а також юридична особа, що набувачів може бути декілька, і що договір може бути укладений на користь третьої особи [8, с. 31]. Серед плюсів угоди для літніх людей вона назвала те, що в ній можна перелічити всі види матеріального забезпечення, зокрема, і помешкання, в якому вони б мали право жити, як відчужувачі. Серед мінусів – традиційно – невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків набувачем.

А. Гриняк у статті «Спірні питання договорів дарування та довічного утримання як підстав виникнення спільної власності громадян» (2007) робить акцент у тій частині інституту довічного утримання, коли наслідком цієї цивільно-правової угоди стає спільна власність громадян [9, с. 22-23]. Дослідник виступив проти імперативності норми, яка зазначена в ч. 3 ст. 746 ЦК України, згідно з якою, у випадку, коли набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності. А. Гриняк за те, щоб замінити цю норму на диспозитивну із додачею – «якщо інше не передбачено домовленістю між ними» [9, с. 23].

Кандидат юридичних наук В. Антошкіна розглянула договори довічного утримання за участю подружжя. Вона зазначила, що головна проблема полягає у встановленні тієї обставини, чи дійсно майно, що є предметом договору, належить особисто відчужувачу [10, с. 121]. Хоча, з іншого боку, один набувач може утримувати і двох відчужувачів, які є подружньою парою. Звісно ж, за умов, що обидва вони виступають відповідною стороною цього договору, з особистої згоди кожного.

Наталія Лизогуб підготувала матеріал, в якому показала, як діє інститут довічного утримання, на прикладі конкретної юридичної особи в якості сторони набувача [11]. При цьому, у ньому договір довічного утримання рекомендовано літнім людям як набагато вигідніший, ніж дарування, за яким майно вже неможливо повернути [11, с. 28].

Кандидат юридичних наук І. Пучковська наголошувала на тому, що такі новели ЦК, як «передання за договором рухомого майна, яке має значну цінність, можливість укладення договору працездатним відчужувачем та юридичною особою-набувачем є принциповими щодо усталеного погляду на мету цього договору, потребують перевірки часом та створюють підґрунтя для подальших наукових досліджень» [12, с. 56].

У статті С. Недайводи (2010) зацентровано окремі проблемні моменти інституту довічного утримання в цивільному праві України. Зокрема, дослідник вказує на, його погляд, не дуже вдале визначення переліку осіб, які можуть бути відчужувачами за новим Цивільним кодексом 2003 року. Вибір на такий статус особи будь-якого віку і стану здоров'я, на думку автора, суперечить положенням 4-ї глави кодексу «Загальні положення про фізичну особу», де в разі визнання особи недієздатною вона не може бути стороною у довірних відносинах. Крім того, С. Недайвода пропонує вдосконалити (точніше – запровадити таке положення в цивільному кодексі), коли за умов умисного неналежного виконання договору довічного утримання з боку відчужувача (погроз або наміру припинити договір із метою продати або подарувати майно третім особам тощо) набувачу було б гарантовано компенсацію за вже надане утримання [13, с. 110].

У підсумку потрібно зазначити, що дослідження договору довічного утримання перших років, після вступу в дію нового Цивільного кодексу України, були великою мірою зосереджені на розгляді його законодавчих і теоретичних основ. І лише з появою значного масиву джерел судової практики з питань укладення, припинення та розірвання договорів довічного утримання, з'являться більш розлогі наукові розвідки українських цивілістів. Деякі з них [14] будуть навіть спеціально присвячені цій практичній стороні існування правочину, який ми вивчаємо.

Література:

1. Великорода О.М. Договір довічного утримання [Текст]: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Великорода Олександр Михайлович; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Юридичний ін-т. – Івано-Франківськ, 2006. – 193 арк.

2. Великорода О.М. Змішані договори з елементами довічного утримання (догляду) // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини та громадянина в Україні: матеріали Регіон. міжвуз. наук. конф. молодих вчених та аспірантів, м. Івано-Франківськ, 16 квіт. 2004 р. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 75–78.
3. Великорода О.М. Інститут довічного утримання в законодавстві країн СНД // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 67–69.
4. Великорода О.М. Юридична кваліфікація договору довічного утримання (догляду) // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. ст. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 12. – С. 88–93.
5. Великорода О.М. Структура прав та обов'язків сторін договору довічного утримання (догляду) // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. ст. – Ів.-Франк., 2004. – Вип.14.– С. 162-169.
6. Вінокур В. «... На решту життя»: договір довічного утримання // Пенсія. – 2004. – №6. – С. 36–37.
7. Драгневич Л.Ю. Чи може приватний нотаріус посвідчувати договори довічного утримання (догляду)? // Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 2. – С. 31–33.
8. Бартошко С. Довічне утримання: плюси й мінуси // Вісн. Пенсій. фонду України. – 2006. – № 3. – С. 30–31.
9. Гриняк А. Спірні питання договорів дарування та довічного утримання як підстав виникнення спільної власності громадян // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 20–23.
10. Антошкіна В. Договори довічного утримання за участю подружжя // Право України. – 2008. – № 1. – С. 119–124.
11. Лизогуб Н. Договір довічного утримання: законно, надійно, безпечно // Пенсія. – 2008. – № 11. – С. 26–28.
12. Пучковська І. Щодо загальної характеристики договору довічного утримання (догляду) // Проблеми законності / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого; редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]; відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків, 2009. – Вип. 105. – С. 49–56.
13. Недайвода С.Ю. Договір довічного утримання: деякі проблемні питання // Право і держава в дослідженнях молодих науковців: матеріали III-ї наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців Ін-ту нац. та міжнар. права Міжнар. гуманіт. ун-ту, 26 берез. 2010 р. – Одеса, 2010. – Т. 2. – С. 108–111.
14. Коротюк О. В. Судова практика у справах про визнання недійсними договорів довічного утримання, договорів дарування. – К.: ОВК, 2015. – 200 с.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, професор. Пилипенко Світлана Анатоліївна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Камола Фармонова
(Фергана, Узбекистан)

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИНГ БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШДАГИ АҲАМИЯТИ

Билим - илм ва маънавиятнинг муҳим таркибий қисмларидан бўлиб, инсонни камолотга етаклайди, унга ҳурмат ва эътибор келтиради.

Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар фанининг онг маъно-мазмуни, мақсад ва вазифаларини аниқ тасаввур этиш, унинг қандай пайдо бўлганини билиб олиш жуда катта аҳамиятга эга. Чунки мазкур фаннинг вужудга келиши мамлакатимизнинг тарихий мустақилликка эришиши ва бу йўлда олиб борилган курашлар, жонбозликлар ҳалқимизнинг янги жамият қуриш, комил инсонни тарбиялаш йўлидаги саъй-ҳаракатлари билан чамбарчас боғлиқ.

Мустақиллик - буюк неъмат. У миллатимизга том маънода инсонийлик ҳақ-ҳуқуқини қайтариб берди, қарамлик, қуллик, тобелик ва мустамлака занжирларидан халос қилди.

Мамлакатимиз ўз мустақиллигига эришгач, халқимиз онгини эркин фуқаролик жамияти, ҳуқуқий демократик давлат барпо этишга йўналтириш учун одамларимиз маънавиятини юксалтириш лозим. Худди шу мақсадда мустақил тараққиёт низомларини тўла-тўқис акс эттирадиган, туб манфаатларимизга хос ва мос миллий ғоя зарурлиги аён бўлди.

Юртбошимиз И.А. Каримов 1993 йилдаёқ бир гуруҳ зиёлилар билан учрашув чоғида мафкура юзасидан олдимизда турган вазифаларни белгилаб, жамиятимизнинг истиқбол ҳаёти учун миллий ғоя ва мафкура ғоятда зарурлигини илгари сурган эдилар.

Инсоннинг қалби, онги, руҳи ва шури кўпдан-кўп саволларга жавоб бўладиган, доимий фаолиятга ундаб турадиган ҳаётбахш ғояга ҳамиша эҳтиёж сезиб яшайди. Табиат ва жамиятда бўшлиқ бўлмагани каби, инсон қалби ва онгида ҳам бўшлиқ бўлмаслиги лозим.

Бугунги кунда миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини тараққиётимизнинг муҳим муаммолари билан бирга ўрганиш, уни янада бойитиш, такомиллаштириш ва тушунтириш, тарғиб этиш, ниҳоят, ундаги билим ва қарашлар асосида янгича эътиқод ва дунёқараш асосларини шакллантириш ниҳоятда муҳим. Шу мақсадда Президент И.А. Каримов томонидан 2001 йил 18 январда "Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар" рисоласи тайёрланди, уни мамлакатимиз таълим тизимига жорий этиш тўғрисида фармойиши эълон қилинди.

Ушбу фаннинг асосий мақсади миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларини ёшлар онги ва қалбига сингдириш, "ғоя" ва "мафкура" тушунчалари, уларнинг турлари, шаклланиш ҳамда тараққиёт тарихи, бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси ва глобаллашуви жараёнлари, "ғоявий бўшлиқ" ва "мафкуравий иммунитет" каби тушунчаларнинг маъно-мазмуни ҳалқимиз онгига сингдириш, таълимнинг барча соҳасида уни ўрганиш ва жамиятнинг устувор тамойилларини белгилашдан иборатдир.

Миллий истиқлол ғояси фанининг асосий вазифаси эса таълим тизимида миллий истиқлол ғояси ва асосий тушунчаларини маърифий йўллар билан ўқувчилар онгига сидириш ҳамда уларда янгича дунёқараш ва мафкуравий иммунитет асосларини, мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, ёш авлод қалбида ғоявий бўшлиқ вужудга келишига йўл кўймаслик, уларни ажодларимизнинг шонли кечмиши, фидоийлиги ва кахрамонона ҳаёти руҳида тарбиялашга қаратилгандир.

Миллий истиқлол ғояси эркин фикр, демократия, фуқаролик жамияти, ҳур ва озод тафаккур ҳақидаги фандир. Бугунги кунда бу фаннинг ҳаётимиз учун зарурати ва ёш авлодни тарбиялашдаги ўрни жуда каттадир.

Миллий истиқлол ғояси билан боғлиқ билим ва тасаввурларни босқичма-босқич ўрганиб бориш ёшларда юсак дунёқараш, мустаҳкам эътиқод ва мафкуравий иммунитетни шакллантиришга хизмат қилади. Шунинг учун мамлакатимизда "Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари" фани алоҳида фан сифатида ўқитилмоқда.

Ўзбекистон ҳалқи миллий истиқлол ғояси ҳалқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги мақсад-муддаоларини ифода этадиган, уларни амалга ошириш йўлида барча юртдошларимизни уюштириб, бунёдкорлик ишларига сафарбар қиладиган миллий истиқлол мафкурасига асос бўладиган ғоя ва тушунчалар тизимидир.

Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси - озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир.

Миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғоялари қуйидагилар: Ватан равнақи, юрт тинчлиги, ҳалқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик.

Асосини ҳалқимиз асрий орзу-интилишлари ва мақсад-муддаолари ташкил этувчи миллий истиқлол мафкураси Ўзбекистон Республикаси Конституциясида бериб кўйилган фикр эркинлиги ва қарашлар ранг-баранг тамойиллари асосида амал қилинади. Асосий қонунимизнинг 12-моддасида: "Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас". Шунинг учун миллий истиқлол мафкураси Ўзбекистон ҳалқининг умумий манфаатларини ифодалайдиган қуйидаги тамойилларга асосланади:

- мамлакатнинг мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги, сарҳадлар дахлсизлиги;
- юртнинг тинчлиги, мамлакатни ва давлатни турли харбий, иқтисодий, ғоявий, экологик, информацион таҳдидлардан муҳофаза этиш;
- мамлакатда фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик, ижтимоий баркарорлик муҳитини таъминлаш;
- хар бир оила ва бутун ҳалқнинг фаровонлигини таъминлаш;
- жамиятда адолат устуворлиги, демократия, ўз-ўзини бошқариш ва ҳаказо.

Миллий истиқлол мафқураси олдиға кўйилган вазифалар куйидагилардир:

- мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш;
- журъатсизликдан ҳоли бўлган, ўз билими ва кучи билан яшайдиган, хурфикрли инсонни тарбиялаш;
- фуқаролар, айниқса, ёшларимизнинг иродасини бақувват қилишға, иймон-этикодини мустаҳкамлашға хизмат қиладиган маънавий муҳит яратиш;
- ватандошларимиз тафаккурида ўзликни англаш, тарихий хотираға садоқат, муқаддас қадриятларимизни асраб-авайлаш, ватанпарварлик туйғусини камол топтириш;
- ҳалқимизға хос бўлган иймон-этиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳру-оқибат, шарму-ҳаё каби фазилатларни янада юксалтириш.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу фанни ўрганиш ҳар биримиздан катта билим ва малака, жаҳоннинг мафқуравий манзарасидан огоҳлик, кўп миллатли мамлакатимизда яшаётган ҳалқларнинг тарихи, миллий урф-одат ва анъаналарига эҳтиром билан муносабатда бўлиш, миллий истиқлол ғоясини талқин этишда ҳолислик, бағрикенглик, комиллик, инсоф ва адолат мезонларига қатъий амал қилмоқликни талаб этади.

Адабиётлар:

1. И.А. Каримов "Юксак маънавият – енгилмас куч." – Т.: "МАЪНАВИЯТ", 2009. – 174 б.
2. И.А. Каримов "Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида." – Т.: "ЎЗБЕКИСТОН", 2015. – 440 б.
3. Ш. Қурбонов ва бошқалар. "Баркамол авлод орзуси." – Т.: "ШАРҚ", 1998. – 184 б.
4. "Ўзбекистон Республикаси Конституцияси." – Т.: "ЎЗБЕКИСТОН", 1998. – 48 б.

Сабрие Халилова, Шерзодбек Фармонов
(Фергана, Ўзбекистан)

МАЪНАВИЯТГА ТАҲДИД – ЎЗЛИГИМИЗ ВА КЕЛАЖАГИМИЗГА ТАҲДИД

Бугунги кунда глобаллашув дунё миқёсида муҳим омил сифатида намоён бўлмоқда. "Глобаллашув" атамаси дастлаб америкалик олим Г. Ливитнинг 1983 йил "Гарвард бизнес ревью" журналида чоп этилган мақоласида тилға олинган. Шундан буён "Глобаллашув" тушунчаси, унинг маъно-мазмунини ва инсоният тараққиётидаги ўрни масаласига қизиқиш ортиб бормоқда. Чунки глобаллашув жараёни ер юзидаги мамлакат ва ҳалқларни бир-бири билан узвий боғлаб кўймоқда. Бу жараён шунчалик кучайиб бормоқдаки, ҳозирданоқ дунёнинг бирон-бир ҳудуди унинг таъсиридан ҳоли қолаётгани йўқ. Глобаллашув натижасида ўтган минг йилликнинг охиридан бошлаб ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳаётнинг барча жабҳаларида сифат ўзгаришлари юз бермоқда. Файласуфлар учун глобаллашувнинг моҳияти инсоний қадриятлар универсаллашувида, социологлар фикрича, глобаллашув деганда турли минтақада яшовчи ҳалқлар турмуш тарзининг бир хиллашуви назарда тутилади.

Қандай таъриф берилишидан қатъий назар глобаллашув жараёнлари дунё киёфасини тубдан ўзгартирмоқда: геосиёсий таъсир доиралар қайта тақсимланмоқда, ғарб маданияти намуна сифатида талқин қилиниб, зимдан ғарблаштириш сиёсати олиб борилмоқда, кишилар онгини эгаллаш учун ҳаракат қилинмоқда.

Таъкидлаш жоизки, айни вақтда глобаллашув жараёни ахборот майдонида ҳам яққол намоён бўлмоқда. Бунинг ўзига хос ижобий томонлари ҳам бор, албатта. Бу ҳолат ҳалқаро бирликни мустаҳкамлашда, қолаверса, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига янада жадалроқ интеграциялашувида муҳим аҳамият касб этади. Масалан, глобаллашув туфайли ҳалқлар ва мамлакатлараро коммуникация ўта такомиллашади. Шунингдек, мустақил оммавий ахборот воситаларининг танқидий нигоҳидан дунёнинг ҳеч қайси бир қисми ўзини четға ололмаслигини таъминлаш орқали глобаллашув озодлик ва инсон ҳуқуқлари тамойилларини кенг тарғиб этади. Афсуски, айни пайтда ҳаёт ҳақиқати шуни кўрсатадики, ҳар қандай тараққиёт маҳсулидан икки хил мақсад - эзгулик ва ёвузлик мақсадида фойдаланиш мумкин.

Ахборотлаштириш жараёнининг ижобий жиҳати билан бир қаторда ахборот соҳасидаги ютуқлардан ғаразли мақсадларда фойдаланиш ҳавфи ҳам кузатилмоқда. Бунга яққол мисол сифатида ижтимоий тармоқлардаги айрим номаълум шахсларнинг ёшларимиз онгига салбий таъсир кўрсатаётгани ачинарли албатта. Хийла ривожланган мамлакатлар ахборот тарқатишда устуворликка эришиб, бундай устуворликдан сиёсий, ғоявий, маданий, маънавий тажовуз мақсадида фойдаланишға уринмоқда.

Ахборот соҳасидаги глобаллашув жараёни жаҳонда етакчилик қилиш учун курашда ҳам намоён бўлмоқда. Бугунги ривожланган давлатларнинг геосиёсий таъсирини белгиловчи омиллардан бири уларда ахборот технологияларининг ривожланганлигидир.

Маълумки, харбий куч ишлатиш, оммавий қирғин куролларидан фойдаланиш инсонийлик нуқтаи назаридан ҳам, ҳалқаро қонун ҳужжатларида ҳам қораланади ва унга қарши курашилади. Аммо, ахборот орқали ғоявий таъсир этишга ҳамда бу орқали маълум бир ҳалқнинг онгини эгаллашга интилувчиларнинг кимлигини билиш, уларнинг мудхиш мақсадларини англаб олиш мураккаб масала. Бундай таҳдидга оммавий равишда қаршилиқ қилишнинг имкони йўқлиги унинг муваффақиятини таъминлайди. Забт этиш ва ҳукмронлик қилишнинг бундай кўриниши "маданий гегемония" дейилади.

"Маданий гегемония"га эришишда кураш зимдан, аста-секинлик билан кечиши боис, ҳатто юз йиллаб вақтни талаб қилади. Кишилар фикри, онги, кайфиятида ўзгаришлар амалга оширилади. Бунда баъзан беозоргина бўлиб туюлган мусиқа, оддий мультфильм ёки қискагина реклама лавҳаси ҳам маълум бир мақсадларни кўзлаб яратилади ва намойиш этилади. Унинг таъсири натижасида онга етказилган зарарни эса тузатиш қийин кечади.

Мана шундай мураккаб вазиятда жамиятнинг мустақил фикри, собит эътиқоди, миллий кадриятлари, иродаси заиф бўлса, ёт мафкуралар таъсирига берилади, маънавий асосидан махрум бўлади.

Бугунги кунда ғояни, фикрни таъқиқ билан, маъмурий чоралар билан енгиб бўлмади. Ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, курашиш мумкин.

Шўро даври мафкураси дунёқараш мазмун-моҳиятига кўра ҳалқимизнинг турмуш тарзи, табиатига тамоман бегона эди. Коммунистик мафкура ва унинг ахлоқ нормаларидан воз кечилганидан сўнг жамиятда пайдо бўлган ғоявий бўшлиқдан фойдаланиб, четдан биз учун мутлақо ёт бўлган, маънавий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган "оммавий маданият" ёпирилиб кириб келиши мумкинлигини унутмаслик лозим.

Ҳозирги вақтда ахлоқсизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий кадриятларни менсимасдан, эскилик сарқити деб қараш билан боғлиқ ҳолатлар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта ҳавф солиши мумкин. Кўпчилик ҳалқлар, жумладан, ўзбек ҳалқи ҳам бутун жаҳонда бамисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай ҳуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканлигини англаб олмақда.

Шунинг учун ҳам ёш авлодни турли маънавий тажовужлардан ҳимоя қилишда нафақат ҳалқимизни улуғлайдиган ҳусусиятлар, айни пайтда унинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатган, эски замонлардан қолиб келаётган номаъқул одатларни ҳам таълим-тарбия ишлари, хусусан, ижтимоий- гуманитар фанларни ўқитиш жараёнида муҳокама қилиб бориш зарур. Бу ишда кенг жамоатчилик, айниқса, зиёлилар, адиблар, санъат ва маданият аҳлининг хизмати катта бўлади.

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, глобаллашув жараёнида миллий тил, миллий кадрият ва курашлар гуёки эгаси йўқ нарсасдек четга чиқиб қолиши мумкин эмас. Агарда вақтида бунинг олди олинмаса, миллий ўзига хосликнинг барбод бўлиш ҳавфи кучайиб бораверади. Бу эса бутун инсоният учун катта фожиадир. Миллий туйғу миллат олдида катта масъулият билан яшаш, меҳнат қилиш, фидойи бўлишга ундайди. Биз миллий ўзлгимизга қарши таҳликани англашимиз, унинг олдини олиш учун амалий фаолиятни кучайтиришимиз зарур. Миллий тикланиш жараёни кетаётган ҳозирги даврда келажак авлодни иймонли, эътиқодли қилиб тарбиялаш энг асосий вазифамиздан эканлигини англаб олиш ҳам, бу масалани чуқур таҳлил этиш, келгусида амалий тавсияларни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш жамиятшунос олимларимизнинг асосий вазифаларидир. Бундан ташқари оила-маҳалла-жамият учлигини ташкил этиб, ёшларимизда ёт мафкураларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантиришга астойдил бел боғлашимиз зарур. Зеро, энг буюк ва долзарб вазифамиз - ёшларни фаол бунёдкорларга айланттиришдан иборат.

Адабиётлар:

1. И.А. Каримов "Юксак маънавият – енгилмас куч." – Т.: "МАЪНАВИЯТ", 2009. – 174 б.
2. И.А. Каримов "Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида." – Т.: "ЎЗБЕКИСТОН", 2015. – 440 б.
3. Ф. Холсаидов, Ў. Бобоёров, Ф.Хасанова. "Маънавият – қалб қуёши" – Т.: "Ўқитувчи", 2013. – 110 б.
4. Ш. Қурбонов ва бошқалар. "Баркамол авлод орзуси." – Т.: "ШАРҚ", 1998. – 184 б.

Нуршат Жуматова
(Астана, Қазақстан)

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ЛИЧНОСТИ С РЕЗУЛЬТАТАМИ ПОЛИГРАФОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

У каждого человека в жизни должна быть «цель». Жизнь - без «цели» она бессмысленна. Каждая «цель» вытекает из потребностей человека, которая в первую же очередь связано с «ценностями» человека. Ценности выступают критериями оценки окружающего мира: через систему ценностей человек анализирует окружающий мир и принимает ту информацию, которая совпадает с его системой ценностей. Важным и первым источником формирования ценностей для каждого человека являются родители, а далее социальные: большие и/или малые группы (школа, университет, место работы и т.д.); в крайнем случае, телевидение, книги, фильмы, СМИ и другие активные распространители информации.

«Ценностные ориентации - важный компонент мировоззрения личности или групповой идеологии, выражающий (представляющий) предпочтения и стремления личности или группы в отношении тех или иных обобщенных человеческих ценностей (благополучие, здоровье, комфорт, познание, гражданские свободы, творчество, труд и т.д.). В социологических концепциях «ценностные ориентации» нередко трактуются как социологические ценности, которые «вкладываются» в личность в процессе ее социализации и служат главным фактором, «регулирующим, детерминирующим» ее мотивацию и, следовательно, поведение. С другой стороны, именно формирование ценностных ориентации нередко рассматривается как основная цель и сущность воспитания, в отличие от обучения» [1, с. 729].

Анализируя литературы посвященной изучению системы ценностей можно отследить позицию многих ученых о том что: ценности связаны с сознанием личности, которые связаны с помыслами и чувствами человека и с точки зрения которого принимаются многие решения. Личностные ценности являются критериями оценки жизненного пути каждого человека. Они проявляются при принятии важных решений, в отдельных поступках человека и в действиях. Ценностные ориентации личности выступают в роли системы установок, предпочтений, убеждений, выражении, как в сознании, так и в поведении человека.

Исследованием проблемы ценностей занимался Милтон Рокич, который выделил терминальные и инструментальные ценности. И на основе своей теории создал самую распространенную на данный момент методику по изучению ценностных ориентации личностей. По его мнению: ценностные ориентации определяют содержание направленности личности, составляют ядро ее мотивации, жизненной концепции и отражают отношение человека к себе, окружающему миру и другим людям [2, с. 416].

В последнее время в Казахстане активно развивается направление полиграфологического исследование личности при отборе кадров на работу или же на новую должность. Как указано в Правилах прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан утвержденный постановлением Правительство РК от 19 июня 2014 года №683: «полиграфологическое исследование (далее ПИ) – это процедура опроса, заключающийся в регистрации с помощью специальных медицинских датчиков отдельных физиологических реакции человека, возникающих при психофизиологическом освидетельствовании» [3, с. 5].

Во время полиграфологического исследования выявляются сотрудники со следующими факторами риска: негативные зависимости, употребление наркотиков, злоупотребление алкоголем; вопросы о правонарушениях коррупционного характера, передача секретной (служебной) информации; контакты с запрещенными организациями, контакты с коммерческими и религиозными организациями; скрывание заболеваний, препятствующие прохождению службы; вопросы о суицидальных наклонностях; о злоупотреблении служебных полномочий. Задается вопрос, влияет ли ценностные ориентации личности на полученные результаты полиграфологического исследования? И для выявления взаимосвязи между результатами полиграфологического исследования и ценностными ориентациями личностей было проведено психодиагностическое исследование.

В полиграфологическом исследовании использовался прибор – полиграф российского производства «Диана – 04». Состоящий из датчиков: кожно-гальванических реакции, датчиков верхнего (грудного) и нижнего (диафрагмального) дыхания, датчика двигательной активности, датчика плетизмограммы и датчика артериального давления. Весь процесс полиграфологического исследования записывался на видео и аудиозапись.

Для изучения ценностных ориентации испытуемых была взята методика изучения индивидуальных ценностей Ш.Шварца. На основе данной методики лежит концепция о существовании терминальных и инструментальных ценностей и главной особенностью данной методики является концепция Шварца о мотивационной цели ценностных ориентации и универсальности базовых человеческих ценностей [4, с. 27]. Данная методик состоит из двух субтестов: 1) список ценностей (руководящий принцип жизни) и 2) профиль личности. Ш. Шварц выделил 10 основных типов ценностей: конформность, традиции, доброта, универсализм, самостоятельность, стимуляция, гедонизм, достижения, власть и безопасность. В исследовании участвовали 48 испытуемых: 27 мужчин и 21 женщин разных возрастов (от 24 до 44 лет).

После полиграфологического исследования и проведения методики Шварца были получены следующие результаты. Из 48 испытуемых у 19 не были обнаружены, а у 29 испытуемых были обнаружены факторы риска. По результатам исследования была выявлена тенденция между результатами ПИ и ценностными ориентациями личности. Если разделить по типам ценностей, то были получены следующие результаты: у испытуемых с типом ценности «конформность» были выявлен фактор риска как: контакты с запрещенными общественными, коммерческими и террористическими организациями. У испытуемых с типом ценности «традиции» были выявлены факторы риска как: контакты с запрещенными общественными, коммерческими и террористическими организациями. У испытуемых с типом ценности «самостоятельность» были выявлены фактор риска как скрытые отрицательные мотивы нахождения на службе. У испытуемых с типом ценности «стимуляция» был выявлен фактор риска как суицидальные наклонности (намерение). Тип ценности «гедонизм» связан с фактором риска как скрытые расстройства поведения, негативные зависимости. Тип ценностей «достижения» связан с фактором риска как скрывание заболевания, препятствующие полноценному прохождению службы в правоохранительных

органах. У испытуемых с типом ценности «власть» был выявлен фактор риска как злоупотребление должностными полномочиями; факты совершения правонарушений, в т.ч. коррупционные, передача секретной или служебной информации. У испытуемых с типом ценности «безопасность» был выявлен фактор риска как сокрытие или искажение анкетных данных, сведений о доходах.

По результатам полученных данных можно сделать вывод о том, что ценностные ориентации личности взаимосвязаны с результатами полиграфологического исследования. В данном случае ценностные ориентации испытуемых выступают в роли мотива их действия и поступков. На ценностях строятся их жизненные планы, пути их реализации, достижения, положительные или негативные последствия. Изучив ценностные ориентации личности можно прогнозировать результаты полиграфологического исследования и, наоборот, по результатам полиграфологического исследования можно сделать психологический анализ ценностных ориентации личности. Хочется сказать, что очень важно уметь выбирать себе ценности и расставлять жизненные приоритеты, так как ценности играют важную роль в жизненном пути человека и за каждым выбором стоят положительные или же отрицательные последствия.

Источники:

1. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. – Большой психологический словарь; 4 изд. «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2008.-729 стр.
2. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. - М.: Эксмо, 2007. - 416 стр.
3. Правила прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан утвержденный постановлением Правительство РК от 19 июня 2014 года №683.- 5 стр.
4. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценности личности: концепция и методическое руководство. – Спб.: Речь, 2004.- 27 стр.

Научный руководитель:

доктор социологических наук, кандидат психологических наук,
профессор Тынышбаева Ане Арзиевна.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Жибек Купеева
(Актобе, Казахстан)

БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖӘНЕ АППАРАТТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ТАҢДАУ

«Компьютер» сөзі ағылшын тілінен аударғанда есептеуіш, емептеуге арналған құрылғы дегенді білдіреді. Компьютерлер есептеу операцияларының қатарларын адамның қатысуынсыз, алдын ала көрсетілген нұсқаулық – бағдарлама бойынша жүргізуге мүмкіндік береді. Есептеуіш техниканың қазіргі тарихының негізі 1943 жылы «Марк-1» машинасының дүниеге келуінен бастап қаланды [1, 8 б.]. Компьютерлердің алдыңғы буындары шамдық есептеуіш машиналар болатын, олардың орнын транзисторлы электронды есептеуіш машиналар (ЭЕМ), содан кейін – интегралды сызбалар пайдаланылатын электронды есептеуіш машиналар және ең ақырында, қазіргі таңда аса үлкен интеграциялық деңгейлі сызбалар пайдаланылатын ЭЕМ басты.

Негізгі принциптері: Өзінің алдына қойылған тапсырманы орындау үшін компьютер механикалық бөліктердің орын ауыстырылуын, электрондардың, фотондардың, кванттық бөлшектердің ағынын немесе басқа да жақсы зерттелген физикалық құбылыс әсерлерін қолданады. Көбімізге компьютерлердің ең көп таралған түрі — дербес компьютер жақсы таныс [1, 35 б.]. Компьютер архитектурасы алға қойылған мәселені, зерттеліп отырған физикалық құбылысты максималды айқын көрсетіп, модельдеуге мүмкіндік береді.

Компьютер – жай ғана машина, ол өзі көрсетіп тұрған сөздерді «түсінбейді» және өз бетінше «ойламайды». [4, 23 б.]. Компьютер тек қана бағдарламада көрсетілген сызықтар мен түстерді енгізу-шығару құрылғыларының көмегімен механикалық түрде көрсетеді. Адам миы экрандағы көріністі қабылдап, оған белгілі бір мән береді.

Бағдарламаларды өңдеу, олардың таралуы компьютердің барлық құрылғыларының дұрыс пайдалануы - өте күрделі процесс. Сондықтан компьютерлер операциялық жүйе деп аталатын бағдарламалық қамтамасыз ету деңгейінде жабдықталған. Операциялық жүйелер жәй интерфейс пайдаланылған бағдарламаларды қамтамсыз етеді. Және барлық құрылғыларды басқару жұмысын атқарады. Операциялық жүйелер компьютердің аппаратты жабдықтарымен қолданылатындар арасындағы интерфейс есебінде сипатталуы мүмкін [1, 47 б.]. Сонда операциялық жүйе дегеніміз – компьютер құрылғыларының үздіксіз жұмыс істеуін ұйымдастырушы және түрлі командаларды орындауы арқылы пайдаланушының машина жұмысын басқаруына жеңілдік келтіруші жүйелік программалар. Операциялық жүйе – адам мен компьютер арасындағы байланысты жүзеге асыратын ең басты және ең алғаш программа балық саналады [2, 106 б.]. Ол басқа бір программалар жіберетін сигналдарды қабылдап, оны машина тіліне түсінікті тілге «аударарды».

ЭВМ-нің операциялық жүйесі:

- қандай да бір бағдарламалау тілдерімен байланыссыз автономды ортаны бейнелейді;
- нақты аппараттық платформада жұмыс істейді, мысалы IBM PC (бір платформа үшін бірнеше операциялық жүйелер бар болуы мүмкін);
- қосымшалар деп аталатын нақты қолданбалы бағдарламалардың жұмысын басқарады.

Операциялық жүйе файлдары жүйелік дискіде сақталып, компьютерді іске қосқанда оперативті жадқа дискіден автоматты түрде жүктеледі.

Оның негізгі қызметі – программалардың бірі-бірімен және сыртқы құрылғылармен өзара әрекеттестігін ұйымдастыру, жылдам жадты бөлу, компьютердің жұмыс істеуі кезінде қате жіберілу сияқты оқиғаларды анықтау, дискіні жұмыс істеуге дайындау, монитор мен принтердің жұмыс істеу режимдерін орнату, пайдаланушының программасын іске қосып, оны орындау, т.б. Яғни операциялық жүйе – машина жұмысын басқаруға толық жеңілдік беретін жүйе. Ол осы үшін арналған иілгіш не қатты дискіде сақталып қойылады. Сондықтан операциялық жүйені дискілік операциялық жүйе (DOS) деп те атайды [4, 336 б.].

Мәліметтер қоры (МҚ) – белгілі бір пәндік аймаққа жататын объектілерді (процестерді, құбылыстарды, оқиғаларды), олардың қасиеттерін және өзара қатынастарын бейнелейтін, өзіндік аты бар мәліметтер жиыны. Пәндік аймақ дегеніміз мәліметтер қорын қамтуға тиісті нақты дүниенің бар бөлігі болып табылады.

Мәліметтер қорын басқару жүйесі (СУБД) – мәліметтермен жан – жақты қатынас құра отырып, олардың өңделуін қамтамасыз ететін база құру мен сүйемелдеуге арналған бағдарламалық кешен (комплекс).

Microsoft Access 97/ 2000 СУБД – сы Windows 98/ 2000 ортасында жұмыс істейтін, жаңа буынға жататын реляциялық мәліметтер қорының 32 – разрядты басқару жүйесі болып табылады [1, 46 б.]. Оның Windows – технологиясының барлық жақсы қасиеттерін сақтай отырып, тұтынушының жайлы жұмыс істеуіне бағытталған, өте қолайлы графикалық интерфейсі бар. Access кестелер, формалар, сұраныстар, басылымдар макростар және модульдер сияқты мәліметтер қорының объектілерімен жұмыс істейді.

Кестелер – мәліметтерді сақату үшін жасалған, өрістерден (бағаналардан) және жазбалардан (қатарлардан) тұратын мәліметтер.

Кесте (Tables) – мәліметтер қорымен жұмыс істеуге арналған негізгі объект, мәліметтер жиыны. Ол өрістер(поля) мен жазбалардан (записи) тұрады.

Жазба (Record) – кестенің бір қатары, яғни жолы. Ол СУБД мәліметтерін сақтайтын негізгі блок болып табылады. Жазба сипатталатын бір объект туралы толық мәлімет береді [3, 513 б.].

Өріс (Field) – кестедегі бағана немесе тік жол. Access – те өріс мәліметтерін сипаттайтын оның бірсыпыра қасиеттері болады. Енгізу өрісі деп басқару элементі ретінде мәлімет енгізілетін бір бағандағы жолды айтады, оған пернелер арқылы мәндер енгізіледі.

Объектінің әрбір сипаты (қасиеті) белгілі бір өріс мәні болып табылады. Әрбір кесте үшін бастапқы түйінді мәнді, яғни негізгі (кілтті) өрісті анықтауға болады, ол әрбір жазбаны басқаларын бөліп идентификациялау үшін пайдаланады (әрбір жазба үшін бірегей мағынаны білдіреді) және ол бір немесе бірнеше өрістен тұруы мүмкін [1, 63 б.].

Түйінді өріс (ключевое поле) – кестедегі жазбаларды таңдап алу үшін мәндері қолданылатын негізгі өріс.

Кілт (ключ) немесе түін – кесте жазбаларын анықтайтын немесе кестелер арасындағы байланыстарды ұйымдастыратын бір немесе бірнеше түйінді өріс.

Санауыш – кестедегі жазбалардың реттік нөмерлері орналасатын өріс.

Сұраныс – бұл деректерді таңдауда және өзгертуде талдау құралы. Сұраныстардың көмегімен бірнеше кестелердегі деректерді көруге, талдауға және өзгертуге болады [3, 603 б.]. Сұраныстар сонымен қатар форма және есеп үшін деректердің көздері болып табылады.

Сұраныстарды берудің бірнеше түрлері болады:

- Конструктор сұраныстың кез келген түрін құруға мүмкіндік береді;
- Жай сұраныс Мастер көмегімен сұранысты өз қалауыңызша құруға мүмкіндік береді;
- Қиылыс сұраныстары деректерді талдауды оңайлататын есептеулер және көрсетілімдер жасау үшін қолданады. Қиылыс сұранысы статикалық есептеулер жүргізеді, бұдан кейін қорытындылар екі жинақталған деректер ретінде топтастырылады, оның біреуі бағандардың тақырыптарын анықтайды, ал екіншісі жолдардың тақырыбын анықтайды;
- Қайталанатын сұраныстар жай кестеде немесе сұраныста қайталанатын жазбаларды іздеу үшін құрылады, Записи без подчиненных пунктін таңдағаннан — байланыстырылған сұраныста ешбір жазба сәйкес келмейтін жазбаларға сұраныс жасайды. Мұндай сұраныс көп кестелі деректер базасында қолданылады.

Форма әр түрлі мақсаттарда қолданатын өздігіне экранның арнайы форматын көрсетеді, көбінесе кестеге деректерді еңгізу үшін және бір жазбаның көрсетілуі үшін формалар деректерге жазбалар еңгізу, түзетуге, қосуға және өшіруге мүмкіндік береді [4, 346 б.].

Форманы бірнеше әдістермен құруға болады:

- ❖ Конструктор сізге форманы өз бетіңізше құруға көмектеседі.
- ❖ Форма шебері таңдалған өрістер негізінде автоматты түрде форманы құруға мүмкіндік береді. Access бұл режимде қолданушының қандай форма алғысы келетіндігін анықтап, оны автоматты түрде құрастырады. Егер сізге бұл формадан бір нәрсе ұнамаса, сіз оны Конструктор режимінде түзетуге болады.
- ❖ Автоформалар форма шеберлерінің жиілік іс-әрекеті болып табылады, сонымен қатар олар қолданушының қатысуынсыз берілген форма түрін автоматты түрде құрайды.
- ❖ Диаграмма құрылған диаграммалы форманы құрайды.
- ❖ Құрама кесте Excel құрама кестесімен форма құралады.

Есеп – бұл баспаға шығарар алдында деректер топтамасын үшін эффективті және гибкий әдісі және қолданушыға қажетті түрінде деректер базасы баспаға шығарылады, Мысалы, оқу жөніндегі справка түрінде, емтиханның ведомостер, қандай да бір түрде біріктірілген кестелер және т.б. Конструктор көмегімен есепті өз бетіңізше құрауға болады. Көркемдеудің дайын нұсқауларын дайындауға немесе Шебер көмегімен есеп құрауға мүмкіндік береді.

Есеп құрудың 6 әдісі бар:

- 1) Конструктор сізге өз бетіңізбен есеп құруға мүмкіндік береді, бірақ бұл ең дәрежелі қолданушы үшін де оңай болмайды;
- 2) Есеп шебері сізбен таңдалған кестелер өрісінен есеп макеттері негізінде автоматты түрде есеп құрайды. Есеп құрудың бұл әдісі ең тиімді болып табылады;
- 3) Бағанға автоотчет және жолдық автоотчет есеп құрудың ең қарапайым әдістері: есеп құрылатын (сұраныс) кесте атын ғана көрсетсе болды, қалғандарын есеп шебері жасайды;
- 4) Диаграмма шебері есепті диаграмма түрінде құруға мүмкіндік береді;
- 5) Пошталық жапсырмалар – пошталық тапсырмалар басуға арналған форматталған есеп құруға мүмкіндік береді [1, 173 б.].

Access-те тұтынушыға өз есептерін ойдағыдай шығаруға мүмкіндік беретін әртүрлі диалогтық құралдар бар, оларға меню командалары, сайманшдар тақтасындағы батырмалар, суырылып шығатын түсініктемелік сөздер, Конструктор (Design), Шебер (Wizards) бағдарламасы жатады.

Access-ті іске қосу Пуск — Программалар — Microsoft Access командаларымен орындалатын немесе жұмыс үстеліндегі Access белгішесін екі рет шерту қажет. 1 – суретте мәліметтер қорын ашуға мүмкіндік беретін терезе көрсетілген [2, 166 б.]. Осы терезедегі «Жаңа мәліметтер қоры» (Новая база

данных) жолы немесе мәліметтер қорында бұрын құрылған болса, онда «Мәліметтер қорын ашу» (Открыть базу данных) пунктін таңдау қажет.

Негізгі меню ағымдағы жұмыс режимінде өзгеріп отырады, оның құрамында келесі пункттер болуы мүмкін: Файл (File), Түзету (Правка), Түр (Вид), Кірістіру (Вставка), Терезе (Окно), Пішім (Формат), Жазбалар (Записи), Сұраныс (Запрос), Іске қосу (Запуск), Байланыстар (Связи), Сүзгі (Фильтр), Анықтама (Справка). Меню пунктін Alt пернесімен бірге команда атында асты сызылған әріпті бір мезетте қатар басу жолымен немесе тышқанның сол жақ батырмасын шерту арқылы таңдауға болады.

Word мәтіндік редакторы. WORD – та жұмыс істеу принциптері WINDOWS жүйесіндегі жұмыс принциптерімен бірдей болып келеді [3, 176 б.]. Атап айтқанда: бір мезгілде ашулы тұрған бірнеше терезелермен және файлдармен жұмыс атқару, жүйелік менюді белсенді қолдану және т.б.

WORD редакторы қазіргі заманғы мәтіндік процессорға қажетті барлық сапалық қасиеттерге ие [1, 83б.]. Яғни, құжатты жасау және оны пішімдеу, қаріптермен безендіру, кестелерді, мәтіндік эффектілерді, кескіндерді, математикалық формулаларды және т.б. пайдалану. Сонымен қатар, әрине, мәтінді басып шығаруға қажетті безендіру мүмкіндіктері де бар: колонтитулды енгізу, парақтарды нөмерлеу және т.б.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тұрым А.Ш., Мұстафина Б.М., Ақпарат қорғау және қауіпсіздендіру негіздері. – Алматы: Алматы энергетика және байланыс институты, 2002ж.
2. Корт С.С. Теоретические основы защиты информации: Учебное пособие. – М.: Гелиос АРВ, 2004. – 240 с.
3. Горев А., Ахаян Р., Макашарипов С. «Эффективная работа с СУБД» - СПб.: Питер, 1997 г. – 704 с.
4. Белов Е.Б., Лось В.П., Мещеряков Р.В., Шелупанов А.А. Основы информационной безопасности. – М.: Горячая линия – Телеком, 2006. 544 с.

Олександра Маковець
(Київ, Україна)

КОМПЛЕКС ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ НА ОСНОВІ WEB APPLICATION FIREWALL

Атаки на веб-застосунки на сьогоднішній день є найбільш поширеним різновидом атак. Використання веб-технологій з одного боку дає можливість надання додаткових сервісів та свобод, а з другого – потребує прийняття відповідних рішень з забезпечення безпеки. Виникає потреба в системі, яка б могла працювати подібно до фільтра: слідкувати за трафіком, виокремлювати усі підозрілі дії, як ззовні так і зсередини, а також впливати на такі дії – забороняючи чи урізуючи їх.

Для побудови комплексу захисту веб-застосунків треба оглянути найпопулярніші атаки на веб-ресурси, які в собі містять інформацію, що підлягає захисту. Необхідно оглянути статистичні дані, щоб зробити висновки, які вектори атак є найбільш критичними для сучасних інтернет-ресурсів.

Розгляд атак у вибірці починаючи з 2010 року: більша частина атак використовує: SQL-ін'єкції – 17.9%, XSS – 13.7%, DDoS – 6.2%, розкриття інформації – 4.6%, передбачуваність інформаційного ресурсу – 4.4%, Brute force – 3.9%, вгадування сесій – 3.2%. Інші – CSRF, фішинг, шкідливе ПЗ, викрадення DNS, викрадення облікових записів і т. д. [1].

На лютий 2016 р. лідируючим стало викрадення даних(12%), а ін'єкції досягли аж 10,7%. Збільшилась кількість спрямованих атак (9,3%) і шкідливе програмне забезпечення (6,7%). Атаки типу DDoS значно менше використовуються, як і спотворення веб-сайтів(4%) [2].

На березень 2016 р. викрадення даних стало номером один серед відомих векторів атак з 20,7% (було 12%). Ін'єкції продовжують лідирувати з 9,8% (у лютому було 10,7%), такий же відсоток спрямованих атак (було 9,3%). DDoS трохи більше використовувалось(7,6%), поширення шкідливого ПЗ через рекламу (5,4%). Спотворення сайтів та шкідливе ПЗ 3,3%.

З перерахованого можна зробити висновок, що сучасні вектори атак використовують багато категорій вразливостей веб-застосунків і основними атаками є:

1. Викрадення даних (реалізуються часто через XSS, незахищеність критичних даних, небезпечні прямі посилання на об'єкт та небезпечну конфігурацію).
2. Ін'єкції
3. Спрямована атака(в залежності від мотиву використовуються різні вразливості, удосконалюються способи ведення атаки, тому спрямовані атаки часто довгострокові і вони глибоко занурюються в мережу своєї довгострокової цілі, маючи на меті велику вигоду)
4. DDoS
5. Шкідливе ПЗ, а також його поширення через рекламу, шкідливі скрипти
6. Спотворення веб-сайтів
7. Неавторизований доступ
8. Brute force
9. Атаки на компоненти з відомими вразливостями

10. Інші вузькоспеціалізовані атаки на веб

Для захисту від веб-атак класичним пристроєм є Web Application Firewall. Міжмережний екран веб-застосунків (Web Application Firewall) є вузькоспеціалізованим пристроєм, який застосовує набір правил захисту до протоколів високого(прикладного) рівня HTTP/HTTPS, FTP/FTPS. Класичне розміщення WAF в мережі - в режимі зворотнього проксі-сервера перед захищеними веб-серверами.

В набір функцій WAF зазвичай входять такі типові механізми захисту:

- валідація протоколу;
- сигнатурний аналіз;
- захист сесій та cookie;
- блокування витоку даних;
- розпізнавання атак (з негативної моделі, атаки на застосунки, мережу, веб-сервер і атаки на ОС);
- можливість створення власних правил захисту;
- машинне навчання.

Загальні вимоги до сучасного Web Application Firewall:

- системні компоненти WAF повинні відповідати вимогам PCI DSS;
- можливість реагування на загрози, описані в OWASP Top 10;
- інспектування запитів і відповідей відповідно до політики безпеки;
- журнал роботи подій;
- запобігання витоку даних - інспекція відповідей сервера на наявність критичних даних;
- інспектування всього вмісту веб-сторінок, включаючи HTML, DHTML і CSS, а також нижчих протоколів доставки вмісту (HTTP / HTTPS);
- інспектування будь-якого протоколу або конструкції даних, що використовуються для передачі даних веб-застосунків;
- захист від загроз, спрямованих безпосередньо на WAF;
- підтримка SSL/TLS-термінації з'єднання;
- запобігання або виявлення підробки ідентифікатора сесії;
- автоматичне оновлення сигнатур атак і застосування їх;
- підтримка пристроєм клієнтських SSL-сертифікатів;
- підтримка апаратного зберігання ключів (FIPS).

З наведеного (Таблиця 1) зроблено висновок про недоліки системи, а саме про нездатність WAF протистояти деяким видам атак.

Даних загальних функцій WAF недостатньо для повного захисту інтернет-ресурсів, так, як WAF не захищає від атак низького рівня, таких, як, наприклад DDoS, SYN-flood, TCP-flood, UDP-flood. Таким чином виникає потреба в додатковому захисті, а саме в створенні комплексу для покращення системи безпеки захисту веб-ресурсів.

Типи атак	Чи блокує такі атаки WAF
Атаки направлені на викрадання даних	Блокує
Ін'єкції	Блокує
Цілеспрямована атака	Може блокувати, а може і ні, в залежності від атаки
DDoS	Може бачити активність в мережі і зменшувати кількість запитів до ресурсу за певний час, але фактично не блокує
Ураження шкідливим ПЗ	Може блокувати, а може і ні, в залежності від атаки
Атаки на компоненти з відомими вразливостями	Може блокувати, а може і ні, в залежності від атаки
XSS	Блокує
SYN-flood	Не блокує
Атаки, спрямовані на викрадання сесії користувача	Блокує
TCP-flood	Не блокує
UDP-flood	Не блокує
CSRF	Блокує

Таблиця 1 – Типи атак і можливість їх блокування WAF

Для покращення роботи системи безпеки веб-ресурсів необхідно створити захист від атак низького рівня. Для цього можна використати системи IPS та Firewall. Firewall буде формувати доступ до портів та забезпечувати мінімальний захист, IPS буде відстежувати атаки низького рівня та реагувати на зміни потоків трафіку.

Intrusion Prevention System(система протидії вторгнень) – система, яка розпізнає ознаки вторгнення, виявляє атаки і запобігає їм. Під час аналізу використовуються різні методи виявлення атак – сигнатурний, поведінковий і ідентифікація аномалій в протоколах [3].

Також, всі види IPS технологій, як правило, виконують наступні функції:

- IPS зупиняє саму атаку.
- Блокує зловмисну частину, дозволяючи неураженій частині проникати до системи.
- Повідомляють адміністраторів безпеки у разі важливих подій, що спостерігаються у системі
- Реагують на інциденти, змінюючи середу безпеки для зривання атаки.
- Створюють звіти.

Загальні вимоги до IPS та типи подій, які найбільш часто виявляються:

- Дослідження і атаки прикладного рівня (наприклад, переповнення буфера, підбір пароля, передача шкідливих програм). Більшість мережевих IPS аналізують протоколи застосунків.
- Дослідження і атаки транспортного рівня (наприклад, сканування портів, незвичайна фрагментація пакетів, SYN floods). Найбільш часто аналізуються протоколи транспортного рівня - TCP і UDP.
- Дослідження і атаки мережевого рівня (наприклад, підміна IP-адресу, ненормальні значення заголовка IP).
- Неочікувана робота застосунків (наприклад, хости виконують несанкціоновані застосунки).
- Порушення політики (наприклад, використання заборонених протоколів застосунків).

Firewall (міжмережний екран) - система мережної безпеки, яка відстежує і контролює вхідний і вихідний трафік на основі заздалегідь визначених правил безпеки. Міжмережний екран зазвичай встановлює бар'єр між захищеною внутрішньою мережею і зовнішньою незахищеною мережею. Основною його метою є захист внутрішньої мережі або окремих її вузлів від несанкціонованого доступу. Міжмережний екран контролює доступ до ресурсів мережі за допомогою позитивної моделі управління (у внутрішню мережу потрапляє тільки дозволений правилами трафік, весь інший трафік заборонений).

Загалом міжмережні екрани діляться на дві категорії [4]:

- Міжмережні екрани мережного рівня дозволяють чи забороняють трафік, базуючись на адресах джерела IP і адресах чи портах призначення IP.
- Міжмережні екрани прикладного рівня аналізують протоколи прикладного рівня, спостерігаючи за активністю протоколу по відношенню до визначеного профілю і дозволяють чи забороняють трафік, базуючись на відхиленнях від профілю.

Типові функції Firewall:

- Контроль доступу до вузлів в мережі
- Фільтрація доступу до незахищених служб
- Контроль порядку доступу до мережі
- Запобігає спробам доступу з зовнішньої і з внутрішньої мережі
- Перешкоджання отримання закритої інформації із внутрішньої захищеної мережі

Рівень моделі OSI	Firewall	Intrusion Prevention System	Web Application Firewall
2	+		
3	+	+	
4	+	+	
5		+	+
6		+	+
7			+

Таблиця 2 - Робота систем комплексу на моделі OSI

Таблиця 2 зображує на якому рівні моделі OSI працює кожна з систем. Таким чином, в комплексі, системи будуть захищати інтернет-ресурси на всіх рівнях моделі OSI.

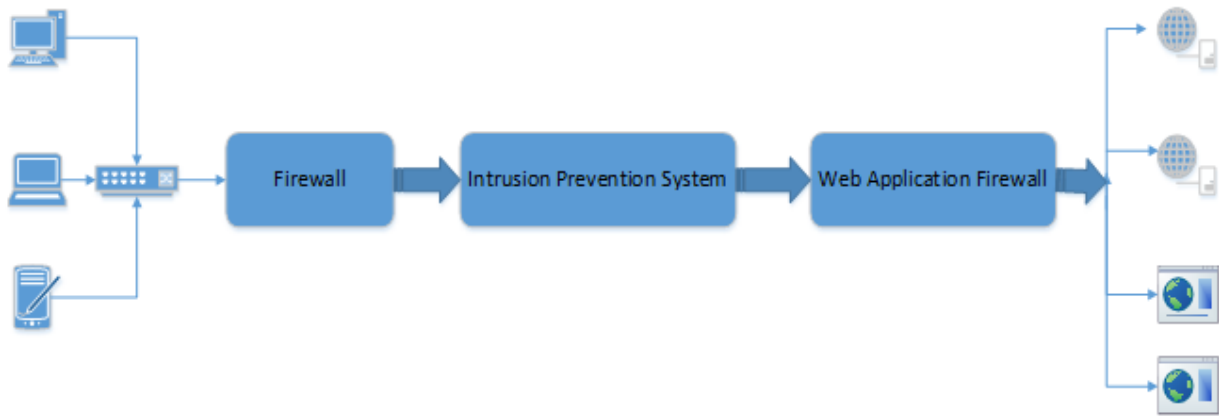

Рисунок 1 – Схема інтеграції систем з Web Application Firewall

На рисунку 1 зображена схема запропонованої інтеграції систем. WAF впроваджується в систему в режимі зворотнього проксі-сервера перед захищеними веб-серверами. IPS впроваджується в комплекс в режимі Transparent. Отримуючи запити, допущені Firewall, IPS аналізує протоколи і зупиняє певні види атак, надалі дані передаються до WAF, де обробляються і також блокуються атаки функціоналу WAF. Відповіді веб-сервера знову повертаються до WAF, де перевіряються на наявність витоків даних. Після перевірки, дані ідуть до користувача.

Використання даної комплексної системи захисту інтернет-ресурсів у складі Firewall, IPS та WAF забезпечує на 30% більшу ефективність ніж використання звичайного WAF. Використання сучасних високопродуктивних Firewall та IPS дозволить блокувати потрапляння шкідливих файлів у внутрішню захищену мережу, забезпечить додаткову безпеку і зменшить ризики цілеспрямованих атак на ІТ-ресурси.

Цей комплекс дозволить збільшити захищеність будь-якого інтернет-ресурсу, зменшити навантаження на адміністраторів ІТ-систем, та забезпечити більш ефективну обробку легітимних користувачів інтернет-ресурсів.

Література:

1. Web Application Security Statistics [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://projects.webappsec.org/f/wasc-wafec-v1.0.pdf>
2. HACKMAGEDDON – статистика інформаційної безпеки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.hackmageddon.com>
3. NIST – Guide to Intrusion Detection and Prevention Systems (IDPS). February 2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-94/SP800-94.pdf>
4. Official (ISC)² Guide to the CISSP CBK Fourth Edition

Науковий керівник:

кандидат фізико-математичних наук, доцент Грайворонський Микола Владленович.

**Мукаддас Джуманиязова, Элёр Хужаназаров, Сироч Сайфиев
(Ташкент, Узбекистан)**

РОЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Цель информатизации общества - создание гибридного интегрального интеллекта всей цивилизации, способного предвидеть и управлять развитием человечества. Образовательная система в таком обществе должна быть системой опережающей. Переход от консервативной образовательной системы к опережающей должен базироваться на опережающем формировании информационного пространства нашего образования и широком использовании информационных технологий.

Развитие информационных технологий в Узбекистане ставит серьезные проблемы перед нашим образованием. Начиная с 1991 года, сумма знаний в обществе возрастает вдвое каждые 2 года. Изменится и структура знаний: доля традиционных знаний уменьшится с 70 до 40%, прагматических - с 15 до 10%, но возрастет доля новых знаний - с 5 до 15% и знаний, направленных на развитие творческих способностей личности - с 3 до 25%.

Современное образование является поддерживающим, перспективное образование должно стать в информационном обществе опережающим. Такое развитие информационного пространства требует обеспечения как психологической, так и профессиональной подготовленности всех участников образовательного процесса. В условиях радикального усложнения жизни общества, его технической и

соціальної інфраструктури решаючим оказується змінення відношення людей к інформації, котра стає найважливішим стратегічним ресурсом общества. Успішність переходу к інформаційному общества суттєвим образом залежить от готовності системи образования в кратчайшіе сроки осуществити реформи, необхідніе для її пристосування к потребам інформаційного общества.

По суттєвому, річ ідеєт о рішенні проблеми якісного змінення стану всієї інформаційної середь нашого образования в співряженні с наукою і общественной практикою, а також в співряженні с мировой высшей школою і мировой наукою. Рішення цієї задачі откриває новіе возможности для ускоренного прогрессивного індивідуального розвитку кожного человека в системі образования і для роста качества совокупного общественного интеллекта, что в перспективі окажеєт свое положительное влияние на все стороны общественной жизни Узбекистана.

Ефективність процесу інформатизації непосредственно залежить от ефективності процесу створення і використання інформаційного ресурсу, т.е. всієї інформаційного потенціалу общества. Інформаційний ресурс фактично є сукупність інформації о прошлом і настоящем опыте человечества, база для воспроизводства новой информации.

По розвитку інформаційного общества Узбекистан отстаєт от многих западных стран. Это можно легко пронаблюдать на примере общего индекса зрелости інформаційного общества (Information Imperative Index). Он состоит из 20 четко сформулированных показателей из трех областей: соціальной, інформаційной і компьютерной. Соціальные показатели состоят из законодательной базы, регулирующих норм і политических факторов. Інформаційний показател состоит в основном из сектора информатики і інформаційного бизнеса (программное обеспечение, мультимедиа і т.д.). Компьютерный показател отражает объем і насыщенность рынка оборудования, такого как PC, Интернет, мобильные телефоны і пр. Узбекистан находится на 36 месте из 54 стран, т.е. в группе III. Найлучшие показатели в Узбекистане достигнуты в інформаційной сфере 22 место, затем ідеєт соціальная сфера 37 место, і найхудший уровень наблюдается в компьютерной сфере 46 место.

Основным средством інформаційно-коммуникационных технологий (ИКТ) для інформаційной средь любой системы образования является персональный компьютер, возможности которого определяются установленным на нем программным обеспечением. Основными категориями программных средств являются системные программы, прикладные программы і инструментальные средства для разработки программного обеспечения. В современных системах образования широкое распространение получили универсальные офисные прикладные программы і средства ИКТ: текстовые процессоры, электронные таблицы, программы подготовки презентаций, системы управления базами данных, органайзеры, графические пакеты і т.п.

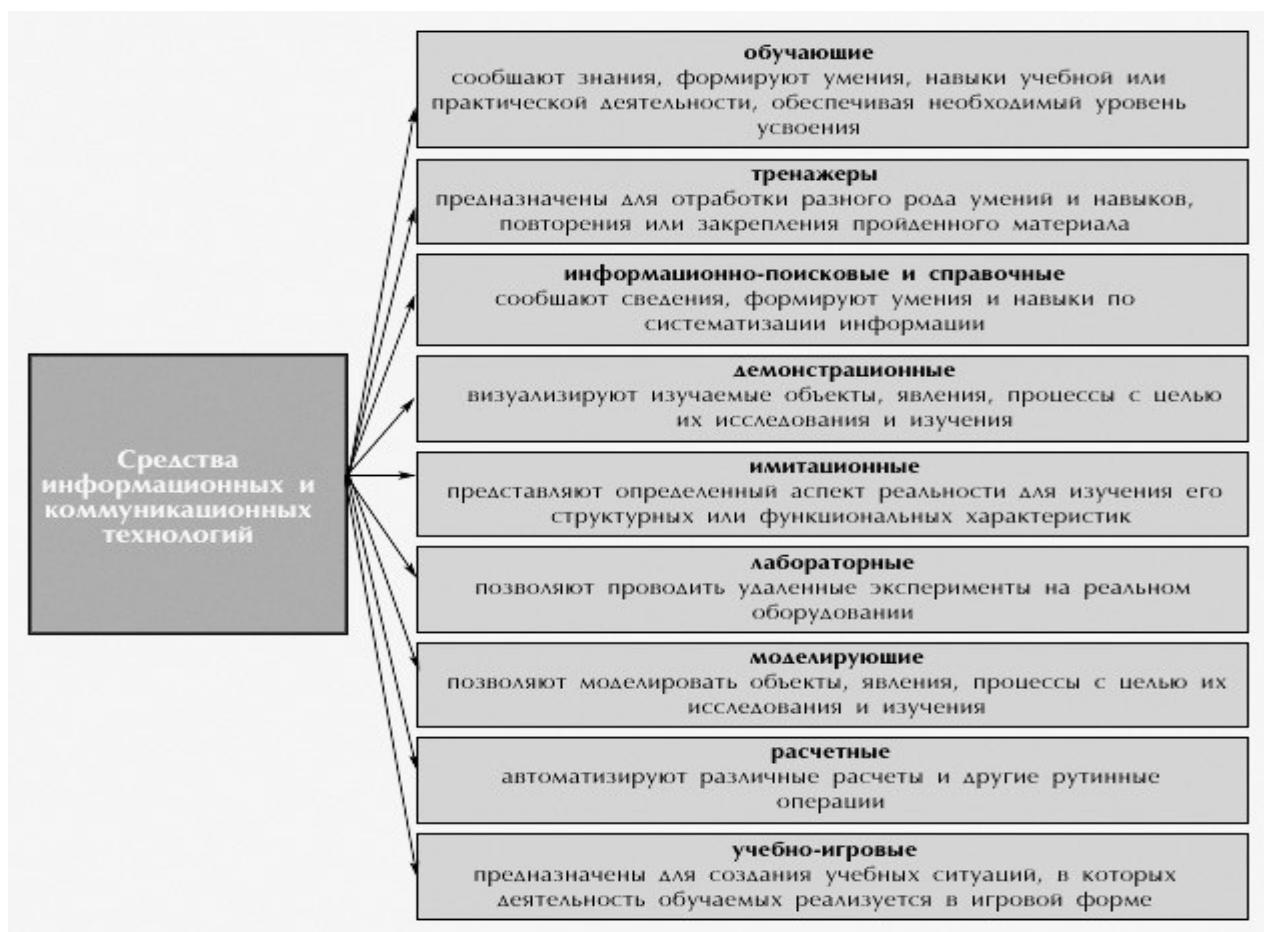
С появлением компьютерных сетей і других, аналогичных им средств ИКТ образование приобрело новое качество, связанное в первую очередь с возможностью оперативно получать информацию из любой точки земного шара. Через глобальную компьютерную сеть Интернет возможен мгновенный доступ к мировым інформаційным ресурсам (электронным библиотекам, базам данных, хранилищам файлов, і т.д.). В самом популярном ресурсе Интернет – всемирной паутине WWW опубликовано порядка двух миллиардов мультимедийных документов.

С появлением новых алгоритмов сжатия данных доступное для передачи по компьютерной сети качество звука существенно повысилось і стало приближаться к качеству звука в обычных телефонных сетях. Как следствие, весьма активно стало развиваться относительно новое средство ИКТ – Интернет-телефония. С помощью специального оборудования і программного обеспечения через Интернет можно проводить аудио і видеоконференции.

С помощью сетевых средств ИКТ становится возможным широкий доступ к учебно-методической і научной информации, организация оперативной консультационной помощи, моделирование научно-исследовательской деятельности, проведение виртуальных учебных занятий (семинаров, лекций) в реальном режиме времени.

Существует несколько основных классов інформаційных і телекоммуникационных технологий, значимых с точки зрения систем открытого і дистанционного образования. Одними из таких технологий являются видеозаписи і телевидение. Видеоленки і соответствующие средства ИКТ позволяют огромному числу студентов прослушивать лекции лучших преподавателей. Видеокассеты с лекциями могут быть использованы как в специальных видеоклассах, так і в домашних условиях. Примечательно, что в американских і европейских курсах обучения основной материал излагается в печатных изданиях і на видеокассетах.

Мощной технологией, позволяющей хранить і передавать основной объем изучаемого материала, являются образовательные электронные издания, как распространяемые в компьютерных сетях, так і записанные на CD-ROM. Индивидуальная работа с ними дает глубокое усвоение і понимание материала. Эти технологии позволяют, при соответствующей доработке, приспособить существующие курсы к индивидуальному пользованию, предоставляют возможности для самообучения і самопроверки полученных знаний. В отличие от традиционной книги, образовательные электронные издания позволяют подавать материал в динамичной графической форме.

Классификация средств ИКТ по области методического назначения:**Дидактические задачи, решаемые с помощью ИКТ**

- Совершенствование организации преподавания, повышение индивидуализации обучения;
- Повышение продуктивности самоподготовки учащихся;
- Индивидуализация работы самого учителя;
- Ускорение тиражирования и доступа к достижениям педагогической практики;
- Усиление мотивации к обучению;
- Активизация процесса обучения, возможность привлечения учащихся к исследовательской деятельности;
- Обеспечение гибкости процесса обучения.

Использование современных средств ИКТ во всех формах обучения может привести и к ряду негативных последствий, в числе которых можно отметить ряд негативных факторов психолого-педагогического характера и спектр факторов негативного влияния средств ИКТ на физиологическое состояние и здоровье обучаемого.

В частности, чаще всего одним из преимуществ обучения с использованием средств ИКТ называют индивидуализацию обучения. Однако, наряду с преимуществами здесь есть и крупные недостатки, связанные с тотальной индивидуализацией. Индивидуализация свертывает и так дефицитное в учебном процессе живое диалогическое общение участников образовательного процесса - преподавателей и студентов, студентов между собой - и предлагает им суррогат общения в виде "диалога с компьютером".

Использование информационных ресурсов, опубликованных в сети Интернет, часто приводит к отрицательным последствиям. Чаще всего при использовании таких средств ИКТ срывается свойственный всему живому принцип экономии сил: заимствованные из сети Интернет готовые проекты, рефераты, доклады и решения задач стали сегодня уже привычным фактом, не способствующим повышению эффективности обучения и воспитания.

Из этого следует, что в нашей республике нужно уделять внимание на большое развитие информационной телекоммуникационной инфраструктуры и аппаратное обеспечение. Это требует значительных финансовых средств и пока не окупается на коммерческой основе, необходимы существенные бюджетные ассигнования в эту область. Реализация такой программы позволит по-новому организовать учебный процесс, увеличив нагрузку на самостоятельную работу обучаемого, на основе которого сейчас идет работа в нашей республике.

Современные инструментальные средства позволяют реализовать всю гамму компьютерных обучающих средств. Однако их использование требует достаточно высокой квалификации пользователя.

Наряду с этим мы не должны забывать негативное влияния ИКТ во всех сферах обучения и направлять студентов в правильное использование. Этот процесс может дать наилучшее развитие использования ИКТ в преподавание.

Литература:

1. Джуманиязова М.Ю., Эркинова Н.Ф. Использование информационных технологий в образовании. Сборник статей. Республиканская научно-практическая конференция. Стр.91-94.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТІрина Бурлакова
(Київ, Україна)**ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТЬОГО СПЕЦІАЛІСТА ЯК ВАГОМА ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
МОТИВАЦІЇ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я**

Фізична культура у вищій школі є вагомою складовою загального процесу формування загальної і професійної культури майбутнього спеціаліста. Як академічна дисципліна, фізична культура призначена сприяти розвитку особистості, укріплювати та зберігати здоров'я молоді, оптимізувати фізичний і психофізіологічний стан студентів. Відтак, стан фізичної культури у вищому навчальному закладі відбиває специфіку ставлень адміністрації, педагогічного і студентського колективу до здоров'я й культури майбутньої інтелігенції. Тобто, фізична культура у межах загальної і професійної культури віддзеркалює особливості особистісного розвитку, ціннісні орієнтування, що опосередковують стиль буття, реалізацію студента. Водночас, фізична культура окремого індивіда є наслідком особистісного осягнення, уявлень, ставлень, переконань, стереотипів поведінки, характеру вчинків. Позаяк фізична культура інтегрована у структуру самосвідомості особистості, то вона є аспектом саморегуляції, самоставлення. Таким чином, саме це підґрунтя робить можливим утворення "Я-концепції" індивіда, забезпечує адаптивність й поведінку в цілому в різних умовах і ситуаціях.

Водночас, як зауважує В. О. Щербина, культура здоров'я студента – інтегративна особистісна властивість, що формується в процесі систематичного, цілеспрямованого виховання і навчання на основі емоційно-ціннісного ставлення до власного здоров'я, до організації здорового образу життя, накопичення досвіду застосування знань, умінь, навичок у практиці організації здорового образу життя [5, с. 205]. Окрім цього, науковець виокремлює найсуттєвіші компоненти культури здоров'я, серед яких:

- інтелектуальний, тобто сукупність знань у сфері і організації здорового способу життя, забезпечення професійного здоров'я;
- емоційно-ціннісний або активне позитивне ставлення до власного здоров'я і організації здорового способу життя;
- дієво-практичний, що визначає застосування знань, умінь і навичок у практиці здорового способу життя.

Процес саморозвитку культури здоров'я багаторівневий і, на думку вчених, повинен залучати певні підходи. Так Г.С. Нікіфоров зазначає, що необхідні інформаційний і практичний підходи до формування здорового образу життя [4], а саме – ознайомлення людей із різними традиційними і нетрадиційними засобами збереження і укріплення здоров'я, виховання потреби у здоровому стилі життя. Втім на думку автора, на 50 % здоров'я індивіда залежить від образу життя, який сприяє покращенню здоров'я і, водночас, удосконаленню умов життєдіяльності, відповідального ставлення до власних вчинків і поведінки в цілому.

Відтак, метою нашої статті є висвітлення досвіду створення здоров'язберігаючої технології у межах вищого навчального закладу, що сприяє забезпеченню професійного здоров'я здорових й реабілітації порушень здоров'я, а також виявленню і профілактики захворювань серед студентів.

Програма, спрямована на створення здоров'язберігаючого освітнього простору в університеті, а діяльність педагогічного колективу спрямовується на створення адаптаційно-освітнього простору через формування механізму досягнення високих показників фізичного, психічного і соціального здоров'я студентів і співробітників. Модель, що ми розробили і запропонували, утворюється з трьох етапів.

Висхідними для вирішення завдань першого етапу стали результати анкетування, в якому взяли участь 450 студентів університету, виявлення факторів ризику, що й визначають здоров'я.

За результатами анкетування визначено, що лише 7 % респондентів вважають власне здоров'я відмінним, 62 % – добрим, 25 % – задовільним, 5 % – поганим. Тобто, 69 % студентів достатньо високо оцінюють стан здоров'я й 20 % респондентів визначають здоров'я найважливішою цінністю.

Задля реалізації програми створення здоров'язберігаючого освітнього простору ми визначили пріоритетні напрямки за рівнями ризику у студентській популяції:

- профілактика захворювань органів травлення;
- профілактика захворювань органів зору;
- профілактика серцево-судинних захворювань;
- профілактика факторів ризику (куріння, низької рухової активності, стресів і вживання алкоголю).

Реалізація завдань кожного з напрямків відбувалася завдяки спеціальним організаційно-профілактичним заходам. Окрім цього, в межах другого етапу реалізації програми створення здоров'язберігаючого освітнього простору ми розробили освітні технології, спрямовані на розвиток у студентів умінь і навичок оцінювання стану власного здоров'я, профілактики захворювань і факторів ризику.

На підґрунті аналізу базових технологій ми дійшли до висновку, що технологія фізичного виховання і оздоровлення студентів має на увазі:

- 1) підвищення уваги до формування потреби у здоровому стилі життя;

- 2) забезпечення посильності необхідного мінімуму спортивно-оздоровчих послуг;
- 3) здійснення диференціації фізичного навантаження у залежності від рівня підготовки студента;
- 4) акцентування уваги на психологічне забезпечення і набуття навичок здійснення процесу фізичного самоудосконалення і самооздоровлення [2, 3].

Ми розробили технологію фізичного виховання і оздоровлення студентів, що розбудовується на базі таких підходів:

- діяльнісного підходу, що орієнтує на засвоєння знань і на засобах цього засвоєння; спрямованості на усвідомлене використання засобів спортивної і рухової діяльності й умінь застосовувати їх у самоорганізації здорового стилю життя;

- підходу до засвоєння фізичної культури на підґрунті індивідуалізації і диференціації фізичного виховання; вибору індивідом форм і засобів власної фізичної активності;

- підходу до засвоєння фізичної культури на основі фізичного самовиховання, саморозвитку, самореалізації у відповідності із задатками й здібностями до певного виду діяльності.

Реалізація технології фізичного виховання студентів передбачає:

1. Вивчення стану проблеми в умовах освітнього закладу:

- створення системи взаємодії підрозділів задля вивчення зазначеної проблеми;

- визначення критеріїв оцінки стану здоров'я, фізичного розвитку, фізичної і функціональної підготовленості студентів;

- здійснення соціологічних досліджень щодо з'ясування ставлення студентів, їх батьків і викладачів до проблеми;

- проведення комплексних досліджень і аналізу стану здоров'я, рухової і функціональної підготовки студентів.

2. Розробка і обґрунтування ефективних форм, засобів і методів роботи із студентами з різним рівнем підготовки, а також з педагогами:

- втілення і оцінка ефективності тренажерів, спортивного обладнання і інвентарю;

- розробка індивідуальних програм задля оздоровлення і підвищення фізичних можливостей студентів.

3. Оцінка ефективності поширення інтегративної педагогічної системи формування потреби збереження здоров'я і фізичного самоудосконалення студентів.

4. Проведення конференцій, семінарів, тренінгів, майстер-класів з актуальних питань і технологій збереження здоров'я студентів засобами фізичного виховання, підвищення кваліфікації педагогічного колективу [1].

Впровадження реалізації третього етапу програми нами було створено систему моніторингу. В межах моніторингу з'ясовуються стан параметрів індивідуального здоров'я студентів, оцінка набутих знань, умінь і навичок щодо укріплення і збереження здоров'я, визначення ціннісних орієнтувань у напрямку власного здоров'я.

Оцінка стану здоров'я здійснюється за результатами антропометричних вимірювань і резервних можливостей організму, а також за результатами психологічного тестування.

За результатами моніторингу показників фізичного розвитку у студентів відмічається тенденція щодо його зростання, при цьому кількість студентів із ожирінням достовірно знижується. Тобто, у молоді відбувається зміна у орієнтуванні щодо нових стандартів. Окрім цього, в межах формувальних заходів щодо поширення ідеї ціннісного ставлення до здоров'я, ми запровадили курс тренінгів з метою формування уявлень студентів щодо здорового способу життя, відповідального ставлення до здоров'я. Комплексний підхід щодо формування здорового способу життя також визначається певним змістом, а саме – поширенням індивідуального і групового стилю поведінки, спілкування, організації життєдіяльності.

Підсумовуючи сказане зазначимо, що реалізація програми здоров'язберігаючого освітнього простору дозволяє знизити захворюваність, зменшити чисельність студентів із шкідливими звичками, підвищити показники працездатності, творчої активності, підготувати спеціалістів, які володіють прийомами самодіагностики, самооцінки і самокорекції відхилень у стані власного здоров'я.

Окрім цього, технологія фізичного виховання і оздоровлення студентів завважає ціннісний підхід до здорового способу життя й збереження здоров'я, дозволяє покращити фізичну підготовку, підвищує функціональні можливості організму, здійснює оздоровчий ефект, формує мотивацію щодо здорового образу життя у студентів.

Література:

1. Бурлакова І.А. Тренінгові технології у формуванні навичок управління професійним здоров'ям як інноваційний компонент освіти фахівців економічних спеціальностей. Інтеграція України у європейський та світовий фінансовий простір: IX Міжнародна науково-практична конференція 11-13 червня 2014. – Львів.
2. Быков В. С. Технология формирования потребности в сохранении здоровья и физическом совершенствовании среди студенческой молодежи / С. А. Никифорова, В. Ю. Кокин, О. В. Киекпаева, О. М. Ольмезова // Вестник ОГУ, 2005. – № 11.
3. Крыжановская Л. Г. Здоровьесберегающие аспекты образовательного пространства / Л. Г. Крыжановская // Вестник ОГУ, 2005. – № 11.

4. Психология здоровья: уч. для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. – СПб: Питер, 2006. – 607 с.
5. Щербина В. А. Применение инновационных технологий физического воспитания для формирования здорового образа и стиля жизни студентов технического вуза / В. А. Щербина. – М.: «МПА-ПРЕСС», 2007. – 319 с.

Надія Кот
(Бердянськ, Україна)

АКУЛЬТУРАЦІЯ ФІТНЕСУ В ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Сучасна система дошкільної освіти орієнтована на здоров'язберігаюче навчання та виховання. З огляду на це особливої актуальності набуває пошук нових засобів і методів підвищення ефективності фізкультурно-оздоровчої роботи в дошкільних установах, створення оптимальних умов для всебічного фізичного розвитку дитини, збереження її здоров'я. Останнім часом набуло популярності використання в дошкільних навчальних закладах різноманітних здоров'язберігаючих технологій. Але дійсно оздоровчим будуть такі технології, які задовольняють біологічну потребу дитини у рухах. Таким вимогам найбільше відповідає фітнес, елементи якого все частіше використовуються в фізкультурно-оздоровчій роботі з дітьми дошкільного віку.

Акультурація фітнесу в освітнє середовище ДНЗ обумовлена такими причинами: змінилася освітня парадигма (в дошкільній освіті переважають тенденції загальногуманного, гуманітарного, оздоровчого характеру); гостро повстало завдання залучення дітей до культурних цінностей суспільства (фітнес є феноменом сучасної фізичної культури); поступово відбувається відхід від жорсткої регламентації змісту навчально-виховного процесу (з'явилися варіативні освітні програми фізичного розвитку дітей, а батьки мають змогу обирати додаткові освітні послуги, заняття фітнесом зокрема); зовнішня привабливість занять для дітей (вони докорінно різняться з традиційними заняттями з фізичної культури невимушеністю, свободою, руховою творчістю).

Концептуальною базою застосування фітнесу є вчення про єдність свідомості і діяльності (М. Бернштейн, Є. Ільїн, О. Леонтьєв, В. Озеров, С. Рубінштейн та ін.). Доводячи взаємодетермінацію психіки і моторики, вітчизняні вчені підкреслюють, що наявність між ними причинно-наслідкового зв'язку дозволяє визнати фізичну активність як засіб збереження психофізичного здоров'я людини та визначити технологічні шляхи (методи) впливу фізичних вправ на психіку людини.

На думку педагогів-практиків, які активно запроваджують фітнес у роботу з дошкільниками, дитячий фітнес - це щось середнє між фітнесом взагалі, ЛФК та ігровими вправами [1, 3, 4]. Дійсно, у комплексах з фітнесу нині використовується більш ніж 30 різновидів оздоровчої гімнастики. Вони виникли на основі традиційних видів в результаті модернізації або стилізації останніх. Проте найбільш широкого застосування набули стретчинг, степ-аеробіка, елементи каланетики, пілатесу, фітбол-гімнастика.

Впродовж декількох років у дошкільному закладі № 39 м. Бердянська ми запроваджували систему оздоровчих занять з використанням степ-платформ. Перевагу такому типу занять було віддано тому, що їх основу складають вправи степ-аеробіки. Загальновідомо, що степ-аеробіка є комплексом різноманітних засобів, що позитивно впливають як на стан організму дитини, так і на фізичну підготовленість. Розпочинаючи дану роботу, ми розробили програму занять, яка передбачала реалізацію завдань навчання як на звичайних фізкультурних заняттях, так і на заняттях гуртка зі степ-аеробіки. Вправи добиралися так, щоб вони відбивали специфічні особливості дитячої степ-аеробіки, відповідали віковим і психологічним особливостям, а також фізичним можливостям дітей. Зміст програми мав гнучкий варіативний характер, щоб її можна було використовувати залежно від умов матеріально-технічної бази, рівня підготовленості та фізичного розвитку дошкільників.

Щоби забезпечити оздоровчу спрямованість занять добиралися вправи переважно аеробного характеру (із збільшенням частоти серцевих скорочень в межах 130-150 уд./хв). Тоді разом з поліпшенням функцій опорно-рухового апарату (збільшенням сили м'язів, рухливості в суглобах, гнучкості) можливо і підвищення рівня загальної витривалості. Кожен з видів вправ, що входять до змісту занять, має свій переважний вплив на психофізичний розвиток дитини, на функції органів та систем. Так, серії бігових і стрибкових вправ впливають переважно на серцево-судинну систему; нахили і присідання – на руховий апарат, методи релаксації і навіювання – на центральну нервову систему. Вправи в партері розвивають силу м'язів і рухливість суглобів, бігові серії – витривалість, танцювальні – ритмічність та пластичність рухів. Отже, в залежності від переважання вживаних засобів заняття степ-аеробікою можуть носити переважно атлетичний, танцювальний, психорегулюючий або змішаний характер, що відбивається у завданнях, які вирішуються на заняттях. Умовно їх можна об'єднати у декілька груп.

1. *Завдання зміцнення здоров'я:* сприяти оптимізації росту і розвитку опорно-рухового апарату, вдосконаленню функціональних систем організму; підвищувати працездатність і рухову активність; формувати правильну поставу та склепіння стопи.

2. *Завдання корекції фізичного розвитку:* здійснювати корекцію порушень постави, склепіння стопи та неправильних рухових стереотипів; сприяти усуненню функціональних порушень з боку багатьох

органів і систем (запальні захворювання верхніх дихальних шляхів, дискінезія жовчовивідних шляхів, вегетоневрози, послаблення механізмів імунного захисту та ін.).

3. *Завдання удосконалення психомоторних здібностей*: розвивати рухові якості: м'язову силу, витривалість, гнучкість, швидкість реакції, координаційні здібності, здатність застосувати дозовані зусилля; розвивати почуття ритму, музичний слух, вміння узгоджувати рухи з музикою, синхронність рухів; формувати виразність, пластичність та граціозність рухів.

4. *Завдання психорегуляції та підвищення емоційного рівня*: розвивати здатність до різноманітних емоційних проявів, розкутість і творчість у рухах, рухову пам'ять, увагу; формувати потребу в систематичних заняттях спортом; виховувати морально-вольові якості: наполегливість, ініціативність, почуття впевненості в собі, здатність до колективної взаємодії; сприяти покращенню психічного стану, зменшенню психологічної напруги.

В результаті пошукової роботи ми дійшли висновку, що елементи степ-аеробіки можна використовувати в різних варіантах: у формі занять оздоровчо-тренувального характеру (гурткові заняття) та як частину традиційного фізкультурного заняття; у формі ранкової гімнастики та як фізкультурну паузу; як показові виступи дітей на святах та як степ-розвагу.

Виконання вправ на степах може бути змістом індивідуальної роботи, а наявність степ-платформ в спортивних куточках груп сприяє їх застосуванню у самостійній руховій діяльності дітей протягом дня. Крім того, степ-платформи можна використати як звичайне знаряддя під час навчання основних рухів та в рухливих іграх, починаючи з раннього віку. Роль степ-платформи на кожному з етапів фізкультурного заняття може бути різноманітною: у підготовчій частині вони виступають в якості орієнтирів, які спрямовують рух дітей під час ходьби, бігу та стрибків з просуванням вперед. В основній частині степ-платформи використовуються під час виконання загальнорозвивальних вправ, основних рухів, а також у рухливих іграх та естафетах. Загальнорозвивальні вправи доцільніше виконувати у вигляді степ-аеробіки. Але це можуть бути й програмові вправи, які виконуються з різних вихідних положень (стоячи, сидячи, лежачі) на степі. В заключній частині вправи на степах поєднуються з дихальними вправами, елементами психогімнастики.

Нами було виділено певні особливості проведення занять оздоровчо-тренувального характеру з використанням степ-платформ.

Зміст занять складають різні фізичні вправи, послідовність яких відповідає загальноприйнятій трьохчасній структурі. При цьому вправи підготовчої і заключної частини заняття, а також основні рухи, ігри, етюди психогімнастики, танці можна міняти через 2-3 заняття, варіюючи їх відповідно до мети заняття, його сюжету. Комплекси степ-аеробіки доцільно виконувати упродовж 15-16 занять, поступово ускладнюючи вправи і збільшуючи навантаження. Ускладнення відбувається за рахунок зміни вихідних положень, рухів рук та темпу музичного супроводу. При дозуванні вправ необхідно враховувати рівень підготовленості і індивідуальні можливості дітей, що вимагає чергування більш складних вправ з менш складними. Зазвичай, крок однією ногою повторюється 2-3 рази.

Розучування вправ степ-аеробіки може відбуватися як на гурткових заняттях (якщо в дошкільному закладі діє відповідний гурток), так і безпосередньо на фізкультурному занятті. Тоді поєднуються звичайні загальнорозвивальні вправи на степах з однієї-двома вправами степ-аеробіки, що приводить до поступової заміни комплексу загальнорозвивальних вправ на комплекс степ-аеробіки.

Кожен крок степ-аеробіки має свою назву, досить складну для розуміння дітьми, тому їм треба давати нову імітаційну назву, адже значно легше діти засвоюють і запам'ятовують ті вправи, які відображають конкретний образ. Крім того, ігрова форма проведення підвищує інтерес до занять. Так, крок *step touch* отримав назву «Ніжки разом», *basic step* – «Солдатик», *V-step* – «Галочка» та ін.

Ефективність занять у багатьох випадках обумовлюється темпом рухів і інтенсивністю виконання вправ, що залежить від музичного супроводу. Музика для занять степ-аеробікою має бути яскравою, ритмічною, життєрадісною, емоційною. Бажано використовувати знайомі дітям, улюблені мелодії, тому що навіть на підсвідомому рівні людина мимоволі наслідує музичний ритм. Це можуть бути як дитячі пісні, так і сучасні естрадні або інструментальні твори.

Для степ-аеробіки підходить музика, що включає три мелодійні фрази з 32 тактів. Такий ритм є оптимальним для танцювальної аеробіки. Кількість тактів в хвилину синхронізовано з ударами серця. Темп супроводу для аеробіки не має бути занадто швидким. Так, підготовчі і відновні вправи на початку і у кінці заняття повинні виконуватися під музику, кількість тактів в хвилину в якій не перевищує 140. Під час самого тренування супровід уповільнюється, щоб діти встигали підніматися та опуститися з платформ. Кожному етапові заняття повинен відповідати власний музичний ритм. Ритмічна організація заняття сприяє синхронізації рухів, знімає емоційну напругу.

Проведення занять з елементами степ-аеробіки вимагає дотримання основних правил техніки безпеки: виконувати крок в центр степ-платформи; піднімаючись, ставити на степ-платформу усю ступню, а, спускаючись, ставити ногу з носочка на п'ятку; опускаючись із степ-платформи, ставити ногу близько до неї, не відступати більше, ніж на довжину ступні; не починати навчання рухам рук, поки діти досконало не оволодіють рухами ніг; не підніматися і не опускатися із степ-платформи, стоячи до неї спиною; при перенесенні степ-платформи, тримати її близько до тіла.

Наведемо приклад заняття з використанням степ-платформ для дітей старшої групи.

Завдання заняття: повторити комплекс степ-аеробіки, добиваючись синхронності у виконанні; закріпити вміння ходити по обмеженій поверхні на носках; підлазити під дугу лівим і правим боком з плавним перенесенням ваги з ноги на ногу; перестрибувати через степ-платформи, відштовхуючись двома ногами; робити перекид вперед; передавати м'яч один одному способом від грудей знизу та зверху, стоячи на степ-платформі. Розвивати м'язову силу, витривалість, гнучкість, координацію рухів, почуття ритму. Виховувати інтерес до занять аеробікою, бажання займатися власним спортивним удосконаленням.

Обладнання: степ-платформи та м'ячі за кількістю дітей, 2 дуги (висота – 80 см), гімнастичний мат.

Хід заняття (стеги розташовані у дві колонки):

Підготовча частина: ходьба звичайна; з високим підніманням стегна (переступаючи через стеги); біг зигзагом між степами, за сигналом перехід на біг змієюю; ходьба, перешикування в дві колонки шляхом заходу двійками.

Загальнорозвивальні вправи (степ-аеробіка): 1. Ніжки разом (step touch). 2. Галочка (V-step). 3. Олов'яний солдатик (Basic step). 4. Буква А (Straddle). 5. Поворот (basic-over). 6. Ластівка (step-back).

Основна частина: 1) ходьба по степах на носках, руки вгору; підлізання під дугою лівим і правим боком; перестрибування через стеги, відштовхуючись двома ногами; перекид вперед (спосіб організації – коловий);

2) кидання м'яча один одному різними способами (спосіб змінюється з кожним новим повторенням руху), стоячи на степах (спосіб організації – фронтальний);

3) рухлива гра «Бездомний заєць» (стеги розташовані довільно по залу, їх кількість на один менше, ніж кількість учасників гри).

Заключна частина: ходьба звичайна; вправа на релаксацію з зосередженням на диханні «Снігова баба».

Проведена впродовж двох років експериментальна робота підтвердила ефективність занять зі степ-аеробіки: зросли показники (за результатами річних підсумкових обстежень) витривалості, фізичної працездатності, значно підвищився інтерес дітей до рухів, що отримало підтримку з боку батьків (більш ніж третина дітей стала відвідувати секції дитячої спортивної школи та гуртки з естрадного танцю).

Література:

1. Левченко Т.В. Технология проведения занятий по программе «Детский фитнес» с детьми раннего возраста / Т.В. Левченко // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2013. – №3. – 123-148.
2. Назарова А.Г. Игровой стретчинг: методика работы с детьми дошкольного и младшего школьного возраста / А.Г. Назарова. – СПб.: РОСТ, 2005. – 63 с.
3. Фирилёва Ж.Е. «СА-ФИ-ДАНСЕ». Танцевально-игровая гимнастика для детей / Ж.Е. Фирилёва, Е.Г. Сайкина. – СПб.: Детство-пресс, 2001. – 352с.
4. Эйдельман Л.Н. Фитнесс-технологии в оздоровлении дошкольников / Л.Н. Эйдельман, Ж.Е. Фирилёва // [Практико-ориентированная подготовка специалистов физической культуры в системе профессионального педагогического образования]. – СПб.: РОСТ, 2006. – С. 150-153.

**Сидорова Р.В., Имангаликова И.Б., Еремеев Д.М.
(Астана, Қазақстан)**

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҚЫЛАУ СЫНАҒЫ

Екі деңгейлі білім жүйесіне студенттердің дене шынығу тәрбиесіне сілтеме жасауы олардың денесінің шымыр болуына, өз денсаулығына күтім жасап, дене жаттығулары арқылы күтіміне негізделген. Өмірдегі алатын орны, оның денсаулығының деңгейі мен өзін-өзі күту қамқорлығы, күнделікті жаттығуға дағдылануы денсаулығы төмен студенттер үшін ең маңызды компонент. Сол мақсатты көздей отырып, біздің ықпалымызбен арнайы медициналық топтарға арналған бағдарлама жасалынды.

Біздің жасалған бағдарламамыздың ең басты мақсаты – студенттердің денсаулығын күту мен өзін-өзі бақылауы, функционалдық және тағы басқа психологиялық аспектілеріне сүйеніп арнайы медициналық топтарға дағдыландыру.

Практикалық сабақтың мазмұны мен мәні:

Тақырып 1. Физикалық дамудың ең маңызды дереккөзін анықтау (соматоскопия, соматометрия).
Мақсаты: физикалық өң-бітіміңнің қыр-сырын жекелеп білу. Тапсырма: 1. Соматоскопия және соматометриялық әдістер арқылы студенттердің денсаулық деңгейін ең алғашқы уақытта біліп, тексеру. 2. Студенттің физикалық дамуын жеке тұрғыдан, алдын ала жоспарлау. Орындау тәртібі: 1. Анықтау: дененің ауырлық массасын, болуы тиіс бойыңның ұзындығы мен салмағын, қозғалмалы аппараттар жағдайымен (арқа, омыртқа), аяқ қалпы мен пішінін, дененің даму, өсу, оның салмағымен арақатынасын жасау, дене дамуының барабарлық индексін есептеу.

Тақырып 2. Адам денесінің негізгі жүйелерінің функционалдық жағдайын тексеру. Мақсаты: дене ерекшеліктерін өз бетімен тану. Тапсырма: 1. Цикл басында студенттің органның негізгі жүйелерінің

функціоналдық жай-күйін анықтау. 2. Студент органының функционалдық жағдайының даму перспективаларын жоспарын жасау. Орындалу тізбегі: 1.10, 15с, 1 мин, жүрек ырғағының соғысын анықтау. 2. Дене шынықтыру пәні кезіндегі ең ұысымы жоғары жүрек қағысын есептеу. 3. Қан қысымын өлшеу.Тексерімдер: 1. Бірмезгілдік функционалдық тексеру сынағы, Рюффье, Амосов сынағы, Серкин сынағы (үш фазадан тұрады), Штанг сынағы (дем шығару кезінде тынысты ұстау), Генч сынағы (дем алу кезінде тынысты ұстау), Ромберг сынағы, ортостатикалық сынақ, теппинг-тест (жүйке жүйесінің моторлы облыстардың ұтқырлығын сипаттайды), В.С. Язловец, В.А. Иванченко «Здоровье» өзгертілген тесті, бейімделу қабілеті, физикалық жай-күйін индексі, жеке максималды - рұқсат етілген импульс болып саналады [1].

Тақырып 3. Жеке психологиялық сипаттамалар.Мақсаты:жеке психологиялық сипаттамаларды жекелеп білу. Тапсырма: 1. Анықтау:темперамент түрін,тұлғаның мінез-құлқын,жады деңгейін. 2. Психикалық деңгейлермен танысу және өзіңнің “қазір және осында” жағдайын анықтау. 3. Психологиялық тұрғыдан өз-қзінді қолға алу және шешім жолдарымен танысу. Орындалу тізбегі: 1. Темперамент, сипаты, жады, психикалық жай-күйін тексеру. 2. Тестік нәтиженің жақсы деңгейде болуын қадағалау.

Тақырып 4. Негізгі зат алмасу процесін анықтау. Тамақтану рационы.Өнімдері тұтынудағы қауіпсіздік. Мақсаты: дұрыс тамақтануды қалыптастыру. Тапсырма: 1. Өнімдердің қауіпсіз тұтыну шараларымен танысу. 2. Жеке базальды метаболизмді анықтаңыз. 3. Рационалды тамақтанудың алдын алу. Орындалу тізбегі: 1.Қорректік заттардың энергетикалық құндылықтарын анықтау. 2.

Базальды метаболизм, салмағы мен дене бетінің ауданының өзара байланысын анықтау.Азық-түлік құрамын анықтау.Тамақтану режимі. 3. Тағам қуаттылығы мен тұтыну тәсілін анықтау. “Өмір дәмі” тесті. “Студенттердің денсаулығынсақтаудағы тағамдардың орны” конференциясы.

Тақырып 5. Балама емдік әдістері.Мақсаты: Жетілдіруге көп деңгейлі жүйелі көзқарасты қалыптастыру. Тапсырма: 1. Дәстүрлі емес емдік әдістерімен танысу. 2. Студенттің бейімдік сипаттамаларының әдістері анықтау. Орындалу тізбегі: 1. П. Иванова, П. Брегга, Н. Амосова, В. Полякова, А. Стрельниковой, С. Бубновского, О. Панковалардың денсаулықты қалпына келтіру презентациясы. 2. Студенттердің жеке ерекшеліктеріне сәйкес жүйелерін қалыптастыру және жетілдіру.

Тақырып 6. Адамның жасы мен қызмет ету мерзімдері.Мақсаты: Адамның жас ерекшеліктеріне сәйкес сипаттамаларды білуі. Тапсырма:1.Адамның қызмет ету циклдары мен жолдарын анықтау. 2. Студенттің биологиялық, психологиялық және күнтізбелік (әлеуметтік) жасын анықтау. 3.Студенттің жас кезеңінің жеке мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау. Орындалу тізбегі: 1. Жас циклдары, мақсаттары мен адам өмірінің құндылықтары туралы әңгімелеу. Биологиялық, психологиялық және күнтізбелік (әлеуметтік) жасы. 2. Биологиялық жасын есептеу (В. Сухов бойынша).

3. Психологиялық жасын анықтау (“Өмірлік ұстаным”, “Құндылықтар жүйесі” тесттері).

Тақырып 7. Алғашқы медициналық көмек көрсетудің негізгі әдістері. Мақсаты: Адам өмірі үшін жауапкершілік сезімін қалыптастыру. Тапсырма: 1. Алғашқы көмек көрсету әдістерімен танысу. 2. Практикалық тұрғыдан тексеру (жүппен немесе топпен). Орындалу тізбегі: 1. Алғашқы көмек жөніндегі іс-шараларды ұйымдастыруға төрт топ. 2. Әдістерді алдын-алу: жарақат, күйік, қан, суға батып бара жатқандағы көмек, улану, күй,күн өту, естен тану, үсу, тау және теңіз ауруларымен. 3. Жоғарыда көрсетілген шаралармен жұмыс жасауды қолға алып,бағыи-бағдар ұсыну.

Қорытындылай келедене шынықтыру кезіндегі білім алу процесін нығайтады және оның жолдарының тиімділігін жүзеге асыруға ықпал етудеғдыларын қалыптастыру. Біздің ықпалымызбен жүзеге асқан практикалық сабақтар,студенттердің өз өмірі мен денсаулығына қараудағы жауапкершілікті нығайтты,дене шынықтыру сабағындағы белсенділік арттырылды, денсаулығының жақсаруына ұмтылыс арттырылды және денсаулығының жақсаруына ниеті ұлғайтырылды,студенттердің өмірге көзқарасын өзгертті.

Әдебиеттер:

1. Дубровский, В.И. Спортивная медицина: учеб.для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., доп. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – С.512
2. Лукьяненко, В.П. Физическая культура: основы знаний учебное пособие. – 2-е изд.стереот. – М.: Советский спорт, 2005. – С.224
3. Синяков, А.Ф. Самоконтроль физкультурника. – М.: Издательство «Знание», 1987. – С. 96

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Hafiza Qo'chqorova, Furqat Soatov
(Tashkent, Uzbekistan)

BUGUNGI KUN NEMIS ADABIYOTI

Nemis tili va ma'daniyati, umuman olganda nemis adabiyoti haqida so'z ketsa, Haynrih Hayne, Fridrix Schiller, Yohann Volfgang Gyote, Lessing kabi shoir va adiblar kishi xotirasida namoyon bo'lishi tabiiy, albatta. Boisi bu kabi nemis mumtoz adabiyoti vakillari ijodi nafaqat pur ma'noligi, gumanitar, insonparvarligi, mehr-muhabbatga limmo-lim ekani, tabiat latofatining kuylanishi, o'z davrining ilg'or kishilari bo'lganliklari ularni to bugungi kunga qadar nafaqat nemis adabiyotida, balki jahon adabiyotida ham o'chmas iz qoldirgan va ularning asarlari jahon mumtoz adabiyoti durdonalariga aylangan.

Ushbu adiblar asarlarini o'qigan kitobxon nafaqat ijodkorlarning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari, dunyoqarashi va yoki uning adabiy mahoratining emas, balki o'z davri ruhiyati, o'tmish va kelajak haqidagi o'ylari haqida ham ma'lumotga ega bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda ijodkor o'z zamonasi kuychisidir.

Bugungi zamonaviy nemis adabiyoti ruhi kayfiyati, o'ylari, his tuyg'ulari mumtoz nemis adabiyotidan tubdan farq qiladi, nazarimda. Bunga zamon va insonlar dunyoqarashi sabab desak adashmagan bo'lamiz. Vaholanki vaqt adabiy oqimga va uning ruhiyatiga ham ta'sirini o'tkazmay qo'ymadi.

Quyida nemis va nemis zabon bugungi zamonaviy adiblar ijodi va ularning dunyoqarashlari, ijodidagi yangi adabiy mulohaza, zamonaviy jamiyatning og'riqli yangi muammolarini yoritishlari haqida misollar keltirmoqchimiz.

Elke Haydenrayh, germaniyalik yozuvchi ijodiga bir nazar soladigan bo'lsak, u g'arb jamiyati, insonlarni bir-birlariga bo'lgan befarq, sovuq munosabati haqida yozadi. "Erika yoki umrning sirli mazmuni" nomli hikoyasida Betti ismli qiz butun bir katta rivojlangan, insonlar bilan gavjum bir shaharchada yashasada, o'zini yolg'iz his qilgan, yaqinlari yo'qday, yoqtirgan kishisi ham uni tashlab boshqa yerga ketgan, qizga yolg'iz o'zi sotib olgan puxli o'yinchoq cho'chqasi Erika sirdosh va eng yaqin kimsasi bo'lib qolaveradi.

"Ba'zan jamiyatdagi o'rning haqida o'ylab qolasan kishi"¹

Germaniyalik yana bir yozuvchi ayol Jenny Erpenbeck ijodi kitobxonga umrning qadriga yetish kerakligini uqtiradi.

Misol tariqasida ijodkorning "O'tmishga aylanadigan narsalar"² nomli kitobida ana shunday mazmundagi hikoyalari yoritiladi. Asar nomi ham bejiz shunday tanlanmagan deb o'ylab qoladi kishi. Boisi biz ko'rib turgan narsalar, bugun va erta albatta o'tmishga aylanadi, qanday bunchalar tez ulg'ayib qolganimizni payqamay qolamiz. Axir vaqt kutib turmaydi, u hamma narsaga o'z hukmini o'tkadi.

"Endilikda qo'llarim menga bo'ysunmay qo'ydi", - deya so'z boshlarkan, ayol go'yo o'zga olamga tushib qolgandek atrofga alanglaydi. "Kelasi hafta yetmish yoshga to'laman", - deya so'zida davom etarkan, uning jozibali ovozi hali o'ttizga to'lmagan ayollarning mayin ohangidek jaranglaydi. "Kelayotgan hafta umrimda birinchi bor davolanish uchun Sharqiy dengiz bo'yiga boraman. Hayotimning unitilmas damlari bo'lib qoladi o'sha damlar". "Sharqiy dengiz sohillariga", - dedi-yu, so'zdan to'xtadi butkul. (to'plamning "Keksalik o'yi" hikoyasidan).

Zamonaviy nemis adabiyotida o'z ijodi bilan ajralib turadigan yana bir ijodkor Daniel Keelmann hisoblanadi. Yosh bo'lishiga qaramay juda ko'p mahalliy va xalqaro adabiy mukofotlar sovrindori asosan ilmiy-psixologik roman va hikoyalar yozadi. Asarlarida bugungi g'arb jamiyati ruhiyatini, ba'zan tushkun kayfiyatni oq qog'ozga qoralaydi. Inson o'zi istamasa, o'zi harakat qilmasa olam ham unga qarshi bo'lishi, inson o'z kelajagini o'zi barpo etishi, gar hayotini taqdir izmiga butunlay topshirib qo'ysa u jaholat tomon g'arq bo'lishini, inson istasa yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkinligi, taqdiri o'z qo'lida ekanini takidlab o'tadi.

Uning "Zarrin quyosh ostida"³ kitobida "Achchiq qismat" hikoyasi aynan shu haqida. Har ishda ishlab biroq ko'nglidagi kasbning egasi bo'lmagan, yaqinlaridan, insoniyatdan, jamiyatdan ajralgani sabab hayoti besamar ketgan bir kimsaning achchiq qismati haqida.

U jamiyatda avvallari uchratgan, ular bilan juda oz ko'rishgani uchun ular orasida bor-yo'qligi ham bilinmay ketgan do'stlari bilan ora-sirada muloqotda bo'lar, yangi do'stlari esa umuman yo'q edi.

Avvallari o'z taqdirini oppoq qog'ozga solarkan, unda, albatta, bokira ayol va biroz anglab olish qiyin bo'lsa-da, bolajonlar ham o'z aksini topardi. biroq bular o'z-o'zidan bo'lmaydi, astoydil harakat qilish kerak.

Olam insonlar, bolajonlar kulgusi bilan go'zal bo'lishiga qaramay hikoya qahramoni o'ziga noto'g'ri yo'l tanladi va u yo'ldan afsus qaytmadi. Bu esa uning halokati bo'ldi. Tez o'tmay u ruhiy kasallar davolanadigan yerga tushib qoldi va keyinchalik bu olamni tark etdi.

Adib insonning besamar o'tgan umriga achinib qoladi.

Shveysariyalik nemiszabon hikoyanavisi Frans Hooler ijodi boshqa adiblardan tubdan farq qiladi. Uning ijodida turli bo'r'ttirishlar, mubolag'alar va yoki o'ylab topishlar yo'q. U kundalik hayotimizda uchratadigan, biroq ko'pam e'tibor beravermaydigan voqea-hodisalarimizni oq qog'ozga tushuradi qo'yadi. Ijodkorning hikoyalari qo'lma-qol bo'lib, keng ommaga manzur bo'lgani sabab uning hikoyalari qariyb o'ttiz yildan biyon faqat Luchterhand nashriyatida nashr qilinadi.

¹ "Erika yoki umrning yashirin mazmuni". Elke Haydenrah. Hamburg, 1982. Rowohlt Verlag

² "O'tmishga aylanadigan narsalar". Jenny Erpenbeck. Berlin. 2009. Verlag Galiani Berlin

³ "Zarrin quyosh ostida". Daniel Kehlmann. Hamburg. 2008. Rowohlt Verlag

Ijodining qiziq tomoni ham jamiyatda insonlar bir-birlariga befar ekanliklari, faqatgi o'z MENlarini barcha narsadan ustun qo'yishalari haqida yozadi.

Masalan adibning "Odatiy kunning yakuni"⁴ kitobi "Kunning ikkinchi yarmi" nomli hikoyasida insonlarni jamiyatga, yon-atrofga, dunyoda yuz berayotgan voqealikalarga, INSONIYATga befarqligi, inson "MEN"ining har narsadan ustun bo'lib qolayotgani haqida yozadi.

"Tushlik uchun dasturxon tuzarkanman, radioni yoqaman, unda italiyalik qo'shiqchi ballada kuylardi", - deya boshlanadi hikoya.

Radiodan Fransiyada parranda grippiga chalingani uchun yuzlab tovuqlar so'yilgani, O'lik dengizida ham huddi shunday gripp tarqagani, Bog'dodda bosqinchilar masjidilarni vayron qilayotgani, tinch aholini o'ldirayotgani, Bangladeshdagi yengil sanoat fabrikasiga o't ketgani, oynalari panjaralar bilan o'ralib, ish soati davomida eshik qulf bo'lgani bois o'n oltita ayol halok bo'lgani, ellikta og'ir jarohatlanganlar borligi haqida xabar berarkan hikoya qahramoni bunday ayanchli xabaralarga sovuqqonlarcha munosabatda bo'lib, tushlik haqida, o'zi tayyorlagan yeguliklar mazali yoki yo'qligi haqida o'ylar, bemalol ovqatlanishda davom etardi. Xabarlar yakunida ob-havo malumoti beriladi:

"Bugun va ertaga havo bulutli, tumanli bo'ladi, ko'chalar hali ham tirband. Xabardan xursand bo'lgancha ko'chaga otlanaman". Franz Hooler hikoya qahramonni dunyo sadhida sodir bo'layotgan ayanchli voqealae emas, balki kundalik ob-havo va ko'chadagi tirbandlik ko'proq qiziqirishini yozadi.

Yana bir "Bog'dagi olov"⁵ kitobidagi "Baliq" hikoyasi nafs balosi kishi boshiga faqat va faqat kulfat keltirishi haqida boradi. Daryodagi bir baliq: "Men shu yerda, suvda dunyoga keldim, bu yer mening uyim, vatanim, suv menga hayot in'om etdi, boshpana berdi, boqdi. Biroq suvdan tashqarida, qirg'oqda ajal menga qarmoq tashlagan. Suvda yegulik ko'p, lekin nafsim bois shu ajal qarmog'iga ilinaman", - deya hikoya tugaydi.

Vaholanki Vatan bizga boshpana, panoh beradi, boqadi, biroq ba'zi kimsalar nafi tufayli xuddi shu baliq kabi achchiq qismatni tanlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Erika yoki umrning yashirin mazmuni". Elke Haydenrah. Hamburg, 1982. Rowohlt Verlag;
2. "O'tmishga aylanadigan narsalar". Jenny Erpenbeck. Berlin. 2009. Verlag Galiani Berlin;
3. "Zarrin quyosh ostida". Daniel Kehlmann. Hamburg. 2008. Rowohlt Verlag;
4. "Odatiy kunning yakuni". Franz Hohler. Munchen. 2008. Luchterhand Literaturverlag

Hafiza Qo'chqorova
(Tasshkent, Uzbekistan)

Y.V. GYOTE IJODIDA TABIAT VA TUYG'ULAR HAMOHANGLIGI

Tabiat – inson tasvirini badiiyashtirish uchun yozuvchilarga qo'l keluvchi vosita hamdir. Mahoratli yozuvchi kishilar xarakteri va taqdirini ta'sirchan ko'rsatishda tabiat manzaralaridan ustalik bilan foydalanadi. Ana shunday mualliflar sarasiga buyuk nemis shoiri Yohann Wolfgang Gyote nomini kirgizmaslikning iloji yo'q. Uning "Wanderers Nachtlied" ya'ni "Tungi sayohat qo'shig'i" nomli she'rida tabiat manzarasi quyidagicha tasvirlanadi;

"Sukunat qariga cho'mgan cho'qqilar

Daraxtlar uchidan yengil sas kelar.

Qushlar ham churq etmas shu on o'rmonda

Shoshma, sabr qil faqat

Sukunat qariga cho'kasan abad".⁶

Mazkur tabiat manzarasi sof holda emas, balki inson hayoti bilan bog'liqlikda yuzaga chiqqan. Lekin tabiat manzarasi har doim ham yordamchi vazifanigina o'tayvermaydi. Masalan, peyzajda tabiat hodisalari asosiy tasvir manbai bo'lib xizmat qiladi. Peyzaj asli fransuzcha so'z bo'lib "mamlakat", "joy" degan ma'noni bildiradi.

Badiiy asarda aks ettirilgan joy va tabiat tasviri peyzaj hisoblanadi va u turlicha vazifalarni o'taydi. Lekin bunda ham tabiat hodisalari sof holda emas, balki inson hayoti bilan bog'liqlikda yuzaga chiqadi.

"Shoirilar tabiat manzaralarini ko'rsatar ekanlar, ularni har doim inson manfaatlarini, o'ylari, orzu-umidlari, intilishlari bilan bog'laydilar".⁷

Tabiat bag'riga intilish, undan ilhom olish, tevarak-atrofdan kechayotgan voqea-hodisalarni kuzatib, ularga munosabat bildirish, bir so'z bilan ifodalaganda, tabiatning roli asar bosh qahramoni Verterning Lottaga oshiq bo'lib qolishidan oldin ham muhabbatga oshuftaligi bilan yonma-yon qo'yilgandi. Masalan quyidagi misolda buni ko'rishimiz mumkin: "Umuman, bu erda kayfiyatim ko'ngildagidek. Tanholik – bu jannatmisol o'lkada yuragimga bebaho darmon, ko'pincha ma'yuslik cho'lg'agan qalbimni bahor saxiylik bilan intiladi. Har bir daraxt, har bir butoq bamisoli guldastadek tuyuladi va xushbo'y hidlar dengizida suzish hamda ulardan lazzatlanish uchun kapalak bo'lib qolging keladi."

⁴ "Odatiy kunning yakuni". Franz Hohler. Munchen. 2008. Luchterhand Literaturverlag

⁵ "Bog'dagi olov". Franz Hooler. Munchen. 2015. Luchterhand Literaturverlag

⁶ Y.V. Gyote-Imyaminova Sh.Olmon she'riyatidan namunalari. - Toshkent, Mumtoz so'z, 2012.6-bet.

⁷ Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikga kirish. - Toshkent, 2003. 93-b

Darhaqiqat, bu jumalalarda tasvirlangan har bir tabiat hodisasi yoki bo'lagi muhabbatni tarannum etuvchi betakror, go'zal tasviriy bo'yoqlar bilan yo'g'rilgan.

Shuningdek, Verter o'zi uchun hech narsa so'ramas, u o'zini tabiat og'ushida kichkina narsalardan ham o'zini baxtli his etar edi. Buni quyidagi jumladan bilish mumkin: "Mening biror jimjitgina xilvat joyga o'r'nashib olib, o'sha yerda ozgina narsaga ham shukur qilib yashayverish odatim senga ilgaridan ma'lum."

Mazkur romanda tabiat tasviri shaharga qarama-qarshi qo'yiladi: "Shaharning o'zi unchalik diqqatni tortmaydi, biroq uning go'zal tabiatini tasvirlashga so'z topilmaydi. Mana shu go'zallik marhum graf M.ni bir-biriga g'aroyib tarzda tutashib ketgan hamda xushmanzara vodiya kasb etgan tepaliklardan biri ustida bog' barpo etishga undagan. Bog' juda oddiy ko'rinsada, unga kirishish hamano bu sohibkor mehnatining mahsuli emas, balki tuyg'ularga boy, o'ziga orom istagan bir inson orzusining ro'yobi ekanligiga ishonch hosil qilasan..." (8.bet)

Bu misolda shahar o'z navbatida taraqqiyot va jamiyatni shuningdek, Verter o'zini erkin fikr yuritishidan cheklovchi qonunlar hamda konvensiyalar hukmronligini ifodalaydi. Tabiat esa Verterning o'z talab va ehtiyojlariga ko'ra borliqni idrok etishi ya'ni u yashagan jamiyat dunyosida sarob bo'lgan shirin orzularda o'z aksini topadi. Qolaversa, asarda tabiat odatiylikka qarama-qarshi qo'yiladi. Verter ham o'tmish hamda kelajak haqida tinchlik bermaydigan o'y-xayollardan holi bugungi kun hayoti bilan yashashni istaydi.

Roman boshlanishida tabiat tasviri har qanday nomutanosib o'xshatishlardan holi, umum bir uyg'unlikda o'z ifodasini topadi. Agar Verter tabiat bag'rida bo'lsa, ana shu uyg'unlikni tuyadi va ilohiy iste'dod hamda qudratga, ya'ni yangi nimadir yarata olishlikka moyil bo'ladi. Verter tabiatga hech qachon e'tiborsiz kishi sifatida yondoshmaydi, balki u tabiatga qalbining mahsuli deb qaraydi. Bir vaqtda o'zi ham ana shu tabiatning bir bo'lagi bo'lishni istaydi hamda u bilan tabiatni ayro etishlarini inkor etadi. Tabiat mavjudlikni gavdalaniradi. Ayni shu o'rinda ta'bir joiz bo'lsa aytish mumkinki, Verterning tabiatga munosabati ilohiy-animistikdir.

Asarda tabiat mavzusini tahlil qilarkanman, shuni aytishim mumkinki, roman ibtidosiga yorqin, betakror bahor ya'ni bir insonning umr bahoriga oid go'zal tasvirlarga boy bo'lsa, asar nihoyasida quyuk bulutlar va qora tun ifodasi mavjuddir. Buni qahramonning o'n sakkizinchi avgust sanasida do'sti Vil'gelmga yozgan xatida ham ko'rishimiz mumkin: "... Menga shu qadar rohat bag'shlagan, ko'zimga yorug' dunyoni ko'rsatgan tabiatga bo'lgan ulkan va ehtirosli muhabbatim endi benihoya azobga aylangan, u xuddi berahm sharpadek, hamma joyda menga ergashib yuradi. Avvallari men cho'qqiga chiqib, daryodan tortib uzoq tepaliklargacha, butun gullayotgan vodiyni kuzatardim va tevarak-atrofdagi hamma narsa o'sayotganini ko'rardim. ... O'shanda hamma narsa mening jo'shqin qalbidan joy olardi. ..." (53.bet)

Verterning tabiatga bo'lgan muhabbati cheksiz edi. U o'zini tabiatning bir bo'lagi deb bilar edi: "Tabiatning bu to'kin-sochinligi ichida o'zimni go'yo ko'kda his etardim, bepoyon olamning jozibali manzaralari borlig'imni tug'yonga solardi. Ulkan tog'lar meni qurshab turar, jarliklar oldimda yastanib yotar, shiddatli oqim pastga yugurar, daryolar oyog'im ostida oqib o'tardi, o'rmon va tog'larning tovushi eshitilib turardi."

Bu jumalardan Verterning chuqur iztirobdaligini, bir vaqtlar cheksiz va yorug' kenglikdek tuyilgan borliq, u uchun endi go'yo tubsiz, zim-zimiston jarlikdek tuyulardi. U yana ushbu xatida, dunyoni o'tkinchi ekanidan, hammasi yashin tezligida o'tib, u o'z hayotidagi imkoniyatlarni ishga solib ulgurmasdan to'lqinga g'arq bo'lishini afsus-nadomatlar ila ta'kidlaydi. ...

Mazkur qismga xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, tabiat o'zaro insoniy munosabatlar doirasida haqiqiy hamda so'nmas tuyg'ular demakdir. Tabiat qonun tili doirasida, biror bir qonunni qattiqqo'llik bilan emas, aksincha o'ziga xos me'zon va asoslar bilan joriy etishi hamdir.

Adabiyotlar:

1. Y.V. Gyote-Imyaminova Sh.Olmon she'riyatidan namunalar. - Toshkent, Mumtoz so'z, 2012. 6-bet.
2. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikga kirish. - Toshkent, 2003. 93-b
3. Gyote I.V. Yosh Verterning iztiroblari. - Toshkent, Yangi asr avlodi, 2006.
4. Gyote I.V. Yosh Verterning iztiroblari. - Toshkent, Yangi asr avlodi, 2006.

Juletta Ruziyeva
(Karshi, Uzbekistan)

NEMIS TILIDA MODALLIKNING TURLARI

Modallikning turlari haqida juda ko'p tortishuvlar mavjud bo'lib, biron aniq bir klassifikatsiyaga to'xtalinmagan. Modallikning turlari bo'yicha eng sodda birinchi klassifikatsiya quyidagichadir:

Modallik obyektiv kategoriyasi gapning subyektivi va infinitivda ifodalangan harakat o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadi. (Er muss den Aufsatz schreiben). Shu o'rinda mos modal fe'l layoqat, imkoniyat, xohish, zaruriyat yoki ruxsatni ifodalaydi va epistemik bo'lmagan modallik nomlanadi. Modallikning subyektiv kategoriyasi esa modallik so'zlovchining voqeaga bo'lgan munosabatini ko'rsatadi va bu epistemik modallikda so'zlovchi va fikr o'rtasida aniq vaziyat vujudga keladi. Ya'ni bunda so'zlovchi shaxsiy fikrini bildirishi, vaziyatni baholashi, gumonini ifoda qilishi mumkin. (Er muss krank gewesen sein). Ba'zi adabiyotlarda bu ikki turni turli nomlarda: subyektiv va obyektiv (Hentschel/Weydt 1994; Helbig/Buscha 2001; Mahmudov/ Nurmonov 1995), deontik va epistemik, mantiqiy- grammatik va kommunikativ, xulosaga asoslangan (inferentiell) va xulosaga asoslanmagan (nicht inferentiell) (Calbert 1975), ehtimollikka yo'naltirilgan (wahrscheinlichkeitsorientiert) va harakatga yo'naltirilgan

(handlungsorientiert) (Nehls 1986) epistemik va noepistemik (Duden-Grammatik 2005), sharoitga bog'langan (zirkumstanziell) va epistemik (Reis 2001) kabilarni uchratish mumkin:

Tushuncha		Mualliflar
nichtepistemisch	epistemisch	Diesch (1988) Öhlschläger (1989) Fritz (2000) Weidner
deontisch	epistemisch	Diewald (1999)
objektiv	subjektiv	Dreyer/ Schmitt (1991)
objektiv	subjektiv/ subjektiv modal	Helbig/ Buscha (2001)
nichtinferentiell	inferentiell	Eisenberg (1994) Calbert (1975)
subjektbezogen	sprecherbezogen	Buscha/ Linthout (2000)
logisch- grammatisch	kommunikativ- grammatisch	Admoni (1982) Meier (1977)
nichtreferierend	referierend	Letnes (2002)
handlungsorientiert	wahrscheinlichkeitorientiert	Nehls (1986)
zirkumstanziell	epistemisch	Reis (2001)

Milan

(1977:

87)

modallikkagapsemantikasiningso'zlovchivasuhbatvaziyatigabog'liqbolganbirkomponentinisifatidaqaraydi.

Umodallikninguchturiniajratadi:

1. Obyektivmodallik.

Buyerdaso'zlovchiningnuqtainazaridanfirkmazmuniningvoqelikkabolganmunosabatihqidagapboradi. Subyekt xabarni real fakt sifatida qabul qiladi.

2. Subyektiviyoki kommunikativ – grammatikmodallik. Bu modallikningturidaso'zlovchiningfirkmazmunigabo'lganmunosabatitushuniladi.

Buyerdafirkmazmuniobyektivvoqelikkamoskelmaydi. U o'ziningishonch, gumon, ikkilanish, taxmininiifodalaydi. Meier shuqatorga talab vaxohishnikirishiniaytibotadi.

3. (Mantiqiy- agarterminbo'lsalogik – grammatiksifatidama'lumbo'lganbo'lsa uni ishlataverishkerak, bo'lmasamantiqiy – grammatik) – grammatikmodallik. Bumodallikturi modal fe'llarorqaliifodalanadivovoqeasubyektivningvoqeagabo'lganmunosabatiniibelgilaydi.

Bundanko'rinibturibdiki, modalliknimantiqdanajratishilojsiz.

Von Wright modalliknibeshturiniajratadi:

- Aletikmodallik (haqiqatmodalligi) (Alethische)
- Epistemikmodallik (bilimmodalligi) (Epistemische)
- Deontikmodallik (majburiyatmodalligi) (Deontische)
- Mavjudmodallik (mavjudbolishmodallik) (Existenzielle).
- Dinamikmodallik (Dynamische)

Alethisch	Epistemisch	Deontisch	Existentiell	Dynamisch
notwendig (zarur)	verifiziert (sinalgan)	geboten (zarur)	universal (universal)	-
möglich (imkonibor)	-	erlaubt (ruxsatgaega)	existierend (mavjudlik)	-
kontingent (tasodifiy)	unentschieden (ikkilanuvchi)	indifferent (loqayd)	-	-
unmöglich (imkonsiz)	falsifiziert (soxtalashtirilgan)	verboten (ta'qiqlangan)	leer (bo'sh)	-

Von Wright danfarqliravishda:

Aletikmodallik (Alethische): bumodallikvoqelikhaqidagimantiqiyxulosalargatayanadi.

Tashqisharoitbironbirharakatningamalgaoshishibilanva u amalgaoshuvni talab yokishartgabog'laganholdachegaralanadi.

Wenn du zum Bahnhof willst, kannst du Bus Nr. 11 nehmen. – Agar vokzalgabormoqchibo'lsang, 11 raqamliavtobusgachiqasan.

Aletikvadeontikmodallikbiralikdadinamikmodalliknidinamikmodalliknitashkiletadi.

Epistemikmodallik (Epistemische): Epistemeso'zigreklidanolinganbo'lib „bilim“ deganma'nonianglatadi. U so'zlovchiorqalifikrningsubyektivbaholanishigaaloqadir.

So wie es aussieht, muß Hannelore alle Aufgaben gelöst haben. – Ko'riniburgandek, Hannelore barchavazifalarnibajarganbo'lishikerak.

Epistemikmodalliknisubyektivmodallikdebhamatasakbo'ladi.

Deontikmodallik (deontische): grektilidadeon „majburiyat“ tashqianiqlovchibosqich (inson, kodeks, etiknormalar) bironbirharakatningimkoniyatiniyokizarurliginianiqlaydi.

Du kannst / darfst jetzt gehen. – Sen ketishingmumkin / Sengaruxsat.

Du mußt jetzt dein Geständnis ablegen. – Sen hoziriqrorto'lishingkerak.

Buletikmodallik (buletische): imkoniyatyokizaruriyatinsonningxohishiganisbatan:

Fizikmodallik (physische): imkoniyatyokizaruriyatinsonningfizikqobiliyatiganisbatan: ⁸

Palmer esa modal sistemada modallikni quyidagicha klassifikatsiya qiladi:

- Epistemikmodallik (epistemic)
- Oshkoramodallik (evidential)
- Fikrmodallik (propositional)
- Voqeaviymodallik (event):
 1. Deontik
 2. Dinamik

Bulardantashqariboshqamodallikturlariniajratiladi:

- Gumonmodalligi (presupposed)
- Inkormodalligi (negative)
- So'roqmodalligi (interrogative)
- Istakmodalligi (wishes).⁹

O'zbektilshunosMirsoatov (1980) hozirginemisvao'zbektillaridagapdagimodallikniikkiturgaajratadi:

1) Fikrninganiqligini (realligini) anglatuvchimodallik.

Modallikningbuxilidagapdatasviretilganfikrning real, aniqliginitasdiqlashyokiinkoretishnianglatadi.

Hermine hatte mit Teilnahme zugehört. (Der Steppenwolf, S.128)

Herminemenixayrixohlikbilantingladi. (Cho'lbo'risi, 120b)

1. Real modallik, ya'nigapdagifikrninganiqliginiifodalovchimodallik. (realeModalität – Realität, Wirklichkeit)
2. Buyruqmodalligi (imperative Modalität- Befehl, Aufforderung)
3. Potensial – norealmodallik (Potential – irreale Modalitätbedingte Möglichkeit, Irrealität, Wahrscheinlichkeit, Annahme)¹⁰

MirsoatovsingariSaidov ham modallikniuchturgabo'linadi:

1. Gapdagifikrninganiqliginiifodalovchimodallik.
2. Gapdagifikrningnoaniqliginiifodalovchimodallik.
3. Harakatgabajarishgaundashmodalligi.¹¹

Bu ikkitilshunos ham modalliknife'lmayllaribo'yichaturlargaajratilgan.

Modallikningturlarinianiqlashda ham birto'xtamgakelinganigaguvohibo'libturibmiz. Mantiqnimodallikdan, modalliknimantiqdanajratolmaymiz.

Shusababdantilshunoslikdafaqatmodallikningikkiya'nisubektivvaobyektivturiniqoldirib,

vashuikkiturostidayanakichikguruhlarigaajratilishinemistilio'rgatuvchilargaqiyinchiliktug'dirmaganbo'laredi.

Foydalanilganadabiyotlar

1. Engel, U. Deutsche Grammatik. IUDICIUM Verl. München, 2004
2. BenyaminovYa. Nemisvao'zbektillariningqiyosiytipologiyasi. Toshkent, 1982, 37 b
3. Saidov S. Zikrillayev G'. Nemistiligrammatikasi. Toshkent, 1973, 170 b
4. Dölling, Johannes: Formale Semantik. Institut für Linguistik. Universität Leipzig. 1f.
5. Palmer F.R. Mood and modality. Cambridge University Press. 2001, 4 – 13 betlar

Ігор Аблицов, Людмила Пишна
(Запоріжжя, Україна)

РОЗВИТОК КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ. ІІ ПЕРЕКЛАД

Комп'ютерна лексика знаходиться у безперервному розвитку, тому що галузь комп'ютерних технологій є новою і перспективною. Крім того нею користуються не лише фахівці, але й майже кожен, хто в тій чи іншій мірі знайомий з персональним комп'ютером, ноутбуком чи смартфоном.

Комп'ютерна термінологія є предметом широкого вивчення як серед конструкторів комп'ютерів і програмістів, так і мовознавців. Саме вони своїми дослідженнями допомагають фахівцям з інформаційних технологій систематизувати, перекласти та пристосувати до норм рідної мови запозичення з різних мов, в основному з англійської.

⁸Dölling, Johannes: Formale Semantik. Institut für Linguistik. Universität Leipzig. 1f.

⁹Palmer F.R. Mood and modality. Cambridge University Press. 2001, 4 – 13 betlar

¹⁰BenyaminovYa. Nemisvao'zbektillariningqiyosiytipologiyasi. Toshkent, 1982, 37b

¹¹Saidov S. Zikrillayev G'. Nemistiligrammatikasi. Toshkent, 1973, 170b

Багато лінгвістів досліджують термінологію. Серед них можна назвати М.В. Лейчика, Б.Л. Головіна, С.В. Гриньова та інших.

Термінологія різних галузей науки має свої особливості. Одні науки виникли вже давно і мало що в них змінюється, а тому і лексика поповнюється повільно, а інші науки безперервно насичуються неологізмами.

У випадку з комп'ютерною термінологією доречно звернутись до класифікації термінів, запропонованої С.В. Гриньовим, який вважає, що основу термінології складають: терміни (лексичні одиниці для точного позначення спеціальних понять), а крім них є ще терміноіди (слова для позначення невизначених понять, що ще формуються) та передтерміни, які є моделями термінів, що характеризуються розповсюдженістю в усній мові серед представників відповідної сфери спілкування, але не повністю відповідають вимогам до терміну [1, с. 56].

Усі перераховані види термінів можна зустріти у сфері роботи з комп'ютерами. При цьому маються на увазі як науковці, для яких типовою є спеціальна термінологія, так і всі можливі користувачі, для яких комп'ютерна лексика необхідна у побуті. Тому в комп'ютерній лексиці існує, як чисто наукова термінологія, знайома вузькому колу фахівців, так і комп'ютерний жаргон, який складається як з терміноідів, так і з передтермінів.

Такий забарвленості комп'ютерної палітри сприяє походження лексики та шляхи її становлення. Найактивнішим слід вважати семантичний спосіб поповнення комп'ютерної лексики. Цей спосіб не утворює нових слів, а шляхом метафоричного переносу додає вже існуючим словам нові значення.

В комп'ютерній галузі терміни часто виникають на основі їхньої близькості з людськими атрибутами, тобто, використовуючи схожість функцій людини і комп'ютера, на що у свій час вказував розробник архітектури ЕОМ Джон фон Нейман [2].

Дійсно, якщо проаналізувати дії людини та комп'ютера при введенні, переробці та виведенні даних, то можна знайти багато спільного.

Для отримання інформації, тобто введення даних, людині потрібні: *очі* (читати), *вуха* (слухати), *пальці/шкіра* (відчувати); а комп'ютеру - *клавіатура*, *мишка*, *сканер*, *мікрофон*.

Для обробки інформації людині потрібна *пам'ять*, тобто *мозок*, а комп'ютеру в цьому слугує *оперативна пам'ять*, тобто *процесор*.

При виведенні даних людина використовує *руки* (писати), *вуста* (говорити), *обличчя і тіло* (жести, невербальна комунікація), а комп'ютеру для виконання цієї роботи потрібні: *монітор*, *принтер*, *гучномовець*.

Багато слів комп'ютерної лексики або виникають за допомогою метафоричного переносу від назви частини тіла людини, або утворюють словосполучення з антропонімами. Для порівняння: англ. *memory* і укр. *пам'ять* в обох мовах виникли у результаті метафоричного переносу від пам'яті людини. Англійське *loop body* та українське *тіло циклу (програми)* утворили словосполучення шляхом метафоричного копіювання моделі.

Якщо в першому з наведених прикладів процес метафоризації міг відбуватись в українській мові незалежно від англійської, то в другому, як і в багатьох інших випадках в українській мові, які будуть розглянуті далі, при перекладі відбулося копіювання словотворчої моделі.

Лінгвістам добре відомо, що дуже часто відбуваються запозичення слів з англійської мови як прямі, шляхом транслітерації та транскрипції, або за допомогою кальки. Це стосується як окремих слів, так і словосполучень, бо останні нерідко переносяться в українську мову також або у формі англословного виразу, асимільованого до української мови, або у формі калькованої словотворчої моделі.

Не підлягає сумніву, що більшість термінів виникла від американського варіанту англійської мови, тому що майже всі починання в розробці комп'ютерів та програм походять від американських розробників. Крім вже названого Джона фон Неймана, який своєю теорією архітектури комп'ютера ввів багато термінів, слід назвати більш сучасну лексику з апаратного та програмного забезпечення, тобто *hardware* і *software*, також лексику, яка виникла у процесі користування Інтернетом та фейсбуком.

Поповнення англословної лексики програмного забезпечення в значній мірі відбулося за рахунок виникнення різних операційних систем: *Microsoft*, *Linux*, а в останні часі до них додалися ще й так звані *хмарні операційні системи* англ. *cloud operating systems*. Операційна система зазвичай складається з ядра та базового набору прикладних програм. Основними поняттями її є файл, файлова система, програма, що містить набір інструкцій для виконання. Виконавцями інструкції можуть бути центральний процесор та інтерпретатор. До операційної системи також входять задачі, команди та командний інтерпретатор. Більшість сучасних операційних систем мають *графічний інтерфейс користувача*, англійською *Graphical User Interfaces*, *GUIs*. Слід зазначити, що в комп'ютерному професійному жаргоні українською мовою вживається замість повного перекладу слово «*гайз*». В операційних системах *Linux*, а також і в деяких сучасних системах *Microsoft* ця підсистема відділена від ядра. Крім того більш сучасні операційні системи мають *тачпад* англ. *touchpad*. Хмарні операційні системи мають додатково ще таку термінологію, як: *пул* англ. *pool* (ресурс з динамічним розподілом), *об'єднання ресурсів* англ. *resource pooling*, *приватна хмара* англ. *private cloud*, *публічна хмара* англ. *public cloud* та ін.

Слід зауважити, що запозичення з англійської мови можуть підлягати в українській мові повній асиміляції, частковій, а інколи українське слово приймає незвичну для своєї мови морфологічну та фонологічну структуру.

Наприклад, у словах *modem* (англ.) і *модем* (укр.), *icon* (англ.) та *іконка* (укр.), *web* (англ.) і *веб* (укр.), *server* (англ.) та *сервер* (укр.) однаковими є орфографічне та звукове оформлення в обох мовах. Якщо взяти слова *browser* (англ.) та *браузер* (укр.), *frame* (англ.) і *фрейм* (укр.), *chat* (англ.) та *чат* (укр.), *chip* (англ.) і *чіп* (укр.), то звучання є однаковим, а написання різним. А слова *брандмауер*, *картридж*, *чіп-сет* (*chip-set* – набір мікросхем) – отримують незвичну для української мови структуру.

Цікавими є випадки, коли англомова аббревіатура не перекладається, а залишається такою, якою вона є в мові, з якої робиться переклад. Найвживанішими серед них можна назвати наступні слова комп'ютерного професійного жаргону, які, очевидно, також можна віднести до передтермінів, в українській мові: «ю с бі» - *USB*(англ.) та «ейч ті ем ел» - *HTML Hyper Text Markup Language* (англ.) – мова для гіпертекстової розмітки документів, яка використовується для створення веб-сторінок.

У деяких випадках англійські слова перекладаються на українську мову як словосполучення українського слова з англійським словом або аббревіатурою, наприклад: *web-server*, *SMS-повідомлення*. Такого роду переклад може здійснюватися і з морфолого-синтаксичним зв'язком, який не є типовим для української мови, наприклад: *ZIP-файл*, тобто файл у форматі ZIP.

У перекладі на українську мову збереглися і не типові для неї найменування, які складаються з цифр, букв і символів, до яких можна віднести *3D-формат*, *MP3-плеєр* та інші.

За допомогою калькування перекладаються з англійської мови на українську цілий ряд термінів та словосполучень. Причиною такого перекладу можна розглядати з одного боку, наявність подібних слів у побутових значеннях в обох мовах, а з іншого боку легкий підбір у мові перекладу слова, подібного за значенням.

До термінологізації не термінів можна віднести такі слова, як *миша* англ. *mouse*, *вставка* англ. *insert*, *сіть* (*мережа*, *паутина*) англ. *net* (частіше *network*), *але корзина* англ. *recycle bin*, тобто в англійській комп'ютерній лексиці не відбулося термінологізації побутового *basket*.

Серед словосполучень, які перекладаються за допомогою калькування можна назвати такі часто вживані терміни, як *home page* - *домашня сторінка*, *social network* – *соціальна мережа*, натомість *робочий стіл* англійською мовою називається *desktop*, оперативна пам'ять - Random Access Memory (RAM).

Таким чином можна зробити висновок, що розвиток комп'ютерної лексики, термінології у широкому смислі цього слова відбувається в основному за рахунок розширення семантики слова, тобто метафоризації та шляхом запозичення з англійської мови. Серед запозичень в основному відбувається транскрипція з транслітерацією або калькування. Як показало дослідження шляхи розвитку комп'ютерної лексики та її переклад однаково важливі як фахівцям у галузі інформаційних технологій та розробників комп'ютерів і комп'ютерних мереж, так і для філологів-перекладачів.

Література:

1. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М.: Изд-во МГУ, 1993. –309 с.
2. Черняк Л. Архитектура фон Неймана, реконфигурируемые компьютерные системы и антимашина // Открытые системы. – 2008. – №6 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.osp.ru/os/2008/06/5340894>

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Пишна Людмила Михайлівна.

Асель Айтекова
(Актобе, Казахстан)

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЖЕТІСТІГІ

Елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, күннен - күнге үдеп келе жатқан ақпараттар ағымдары, еңбек нарығындағы бәсекелестіктің артуы жоғары оқу орнын бітірушілерге қойылатын талаптарды күшейтуде. Қазіргі кездегі білім берудегі мақсат – жан-жақты, білімді, болашаққа жаңа көзқараспен қарай білетін және өзгерістерге, өмір сүруге бейім, өзіндік ой-толғамы бар, қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру. Оқытушының билік жүргізу әдісінен арылуы, оқыту кезінде білім беретін оқытушы емес, осы білімді қызыға қабылдауға дайын студент екендігі, студенттердің оқуға деген ынтасын күшейту, өз дербестігін дамыту.

Осыған байланысты студенттердің шығармашылық әрекетін, білімді өздігінен ізденіс арқылы табудың жолын, жалпы педагогикалық принциптерді басшылыққа алу біліктіліктерін көтеру мәселесі қойылып отырғандықтан, білім беруді ұйымдастырушы-оқытушы мен білім алушы-студенттер арасындағы қарым-қатынас дәрежесі мүлдем басқаша жаңа деңгейге көтерілуі тиіс. Осының негізінде оқыту әдістері мен оқу әрекеттері түрленіп, жұмыстың құрылымы да, мазмұны да, оны ұйымдастырудың педагогикалық-психологиялық мақсаты да кешенді түрде өзгеріске ұшырады.

Осындай өзгерістерден кейін көп жылдардан бері қалыптасқан сабақ беру әдістері, оның ішінде, студенттерге дайын білімді бере салу, ұсынылған тапсырманы орындату, бір сарынды тапсырмалар жүйесі сияқты жұмыс түрлері өз актуалдығын жоғалтты.

Қазақ тілі сабағы әрі тартымды, әрі қызықты, әрі сапалы болуы әр оқытушының өзіне, білім деңгейіне, кәсіби шеберлігіне байланысты. Оқу-тәрбие негізі – сабақ. Сондықтан сабақ тартымды, әсерлі, мақсаты айқын, қызықты және толық мәнді болуы тиіс. Ол – сонымен бірге басқа ұлт студенттеріне қазақтың әдебиеті мен мәдениетін, ғылымын, өнерін насихаттайтын пән.

Оқытушы сабақты дұрыс жоспарлап, мақсатын нақты белгілеп алмайынша көздегеніне жете алмайды. Сабақтың мазмұнын, құрылысын, дәлдігін, жұмыс жүргізу тәсілін мұқият ойластыруы қажет. Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалануда өткізілетін сабақтарды жоспарлаудың негізгі талаптары:

- жағымды психологиялық орта жасау;
- студенттердің тіл үйренуге деген қызығушылығын (уәж, ынта, ұмтылыс) тудыру;
- ақпараттық-коммуникативтік технологиялармен жұмыс істей білуге үйрету;
- ақпараттық-коммуникативтік технологиялармен орындалатын жұмыстардың проблемалық болуы;
- проблеманы шешуге және шешім қабылдай білуге үйрету;
- кез келген проблеманы шығармашылық тұрғыдан шешуге бейімдеу;
- өзіндік пікір, идеялар, тұжырым, түсінік келтіру;
- пікірін, тұжырымын, идеясын дәлелдей және қорғай білуге дағдыландыру;
- өз бетінше орындауға берілген жұмыстарға үлкен жауапкершілікпен қарауға, шығармашылықпен орындауға үйрету;
- студенттердің бірлескен таным үдерісіне белсенді араласуына мүмкіндік жасау;
- студенттердің өзінің үйренгені мен өз білімі туралы түсініктерін ортаға салып, бірлесе талқылап, олар туралы пікір алысуға мүмкіндік жасау;
- студенттерге өздік жұмыстарын ұйымдастыру үшін орта құру;

Жоғарыда айтылған мақсатқа жету үшін оқытушының әрекеті:

- ✓ сабақтың тақырыбына сай мақсаттың айқын болуы;
- ✓ негізгі мәселені бөле көрсетуі;
- ✓ материалдардың өмірмен байланыстылығы әрі тәрбиелік мәнінің маңызды болуы;
- ✓ студенттермен тең құқылы түрде қарым-қатынас жасай білу;
- ✓ өз талаптарын бұйрық түрінде емес, кеңес түрінде ұсыну;
- ✓ әр пікірді, идеяны тыңдай білу, оны сыйлау және онымен санасу;
- ✓ ерекше идеяларға қолдау жасап отыру;
- ✓ жағымды (позитивті) және конструктивті көзқарас ұстану;
- ✓ сабақта ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдану арқылы үнемі жаңалықтар енгізіп отыру;
- ✓ студенттермен жеке жұмыстар жүргізу үйге берілетін тапсырманың уақтылы және нақтылы берілуі;
- ✓ бағалау нормалары сақталып, әділ бағалануы;
- ✓ осы нәтижеге жеткізетін -сабақтың жүйелігі.

Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық технологияны пайдалану сабақтың тиімділігі мен уәжін арттырып, білім берудің табысты болуына оң ықпалын тигізеді сөзсіз [1, 41 б.]. Ақпараттық-коммуникативтік технологияны барлық деңгейлерде жүйелі пайдалану арқылы сабақтарда алынған ақпаратқа талдау жасай білуге, ақпаратты дұрыс таңдау жауапкершілігін қалыптастыруға және өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландырады. Ақпараттық-коммуникативтік технология негізінде – оқytудың жаңа моделін құруға жол ашып отыр [1, 11 б.].

Ақпараттық технология сабақты түрлендірудің, ерекшелендірудің, дараландырудың тәсілі ғана емес, сонымен қатар сабақты жаңаша ұйымдастырудың мүмкіндігі. Ақпараттық технологияның көмегімен жүргізілетін сабақтарда студент өзін белсенді және еркін, оқытушымен тең дәрежеде ұстай алады. Қазақ тілі сабағында ақпараттық технологияны енгізу арқылы сабақтың белсенділігін арттыруға, дамыта оқыту идеясын жүзеге асыруға, сабақты шапшаң жүргізуге, студенттің өздік жұмысының көлемін көбейтуге болады. Педагогикалық технология жалпы компьютерлендіру үрдісінен тысқары қалған жоқ.

Сондықтан сабақта ақпараттық және коммуникативтік технологияны кеңінен пайдалану үйреншікті, қалыпты жағдай ретінде қарастырылғаны жөн. Бүгінгі күні кез келген оқытушы қазақ тілі пәні болсын, басқа пәндер болсын ақпараттық және коммуникативтік технологияны пайдалану арқылы әртүрлі сабақтарға өзіндік мәселелер дайындап және оны жоғары деңгейде өткізе білсе, сабақтың тартымды әрі қызық болатыны анық [2, 17 б.] Мұндай сабақтар студенттерді басқа әлемге, ақпараттар әлеміне, тарту арқылы сол әлемді өз көзімен көруге, көргенін курстастарына жеткізу барысында тіл дамыту мүмкіндігіне ие болады.

Сабақты ғаламтор желісіне қосылған компьютер арқылы басқару - қазақша сөйлеуге үйренудің тиімділігін арттырып, студенттің ойлау қызметін белсендіреді. Компьютерді қазақ тілі сабағында пайдаланудың негізгі мақсатының бірі – қазақ радиосы, бағдарламалар мен теледидар материалдарын сабақта тиімді пайдалануды ұйымдастыру арқылы, дәстүрлі оқытушы→дәрісхана→студент жүйесінің орнына студент→компьютер→компьютерлік оқыту бағдарламалары→оқытушы жүйесін енгізу, оқыту үрдісін,

оқытушы мен студент рөлінің сипатын түбегейлі өзгертеді [1, 16 б.]. Компьютердің иллюстративтік және диалогтік мүмкіндіктері оқу үрдісінің уәждеме саласы мен әрекеттік құрылымына үлкен әсерін тигізеді.

Тіл үйрену қабілеті төмен студенттердің өзі де компьютерден берілген тапсырмалар арқылы сөйлеуге, ойын қазақша жеткізуге тырысады [3, 23 б.]. Қазақ тілін үйретуде ғаламтордың мүмкіндігіне тоқтайтын болсақ, сөйлеу әрекетінің төрт түрінде (оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым) де пайдалануға болатыны белгілі [1, 49 б.]. Яғни, ақпараттық технология – оқу орындарында білім жетілдіруші құрал.

Мысалы: бастауыш топтарда – ғаламтордан алынған суреттерді иллюстративті материал ретінде пайдаланып, әр түрлі жаттығулар құрастыру арқылы студенттердің сөйлеу дағдысын қалыптастыруға; шағын ертегілер мен әңгімелерді тыңдату және оқыту арқылы тіл дамытуға, сонымен қатар материалды таңдау мүмкіндігін студенттердің өзіне беруге болады. Студент материалды іздеу барысында әртүрлі мәтіндерді оқып, оны түсінуге тырысады. Жалғастырушы топтарда – жаңалықтарды көріп, тыңдату, тыңдаған жаңалықтары бойынша пікір алмасу және Қазақ радиосынан: «Бала тілі – бал», «Атадан қалған асыл сөз», «Інжу-маржан», «Даланың дана арулары», Кешкі ертегі айдарларымен берілген материалдарды тіл дамыту жұмыстарына пайдаланамыз т.б. [1, 31 б.]. Осы материалдар көмегімен төмендегідей жұмыс түрлерін ұйымдастыруға болады.

Атап айтсақ, **1. «Ассоциация және болжам».** Студенттер топпен, жұппен немесе жеке тапсырма алады. Мәтіннің тақырыбын естігеннен кейін қандай ассоциация пайда болды? Мәтін не туралы болады деп ойлайсыз?

2. «Сұрақ-жауап». Мәтінді тыңдатып, бір біріне сұрақ қояды. өздерінің жауаптарынан мәтін құрады. Құрастырған мәтіндері мен аудиомәтінді қайта тыңдап, салыстырады.

3. «Мәтінді тыңдап, аяқта». Келесі мәтіннің басын тыңдап, аяғын өзі құрастырып, аяқтайды.

4. «Мен диктормын». Аудиомәтінді бірнеше рет тыңдап, диктор рөліне еніп, (мүмкіндігінше жаттап алады) сөйлейді.

5. «Мен музыкамен көркемдеушімін». Мәтінді тыңдап, мәтін мазмұнына сай әуен таңдайды. Бұл әуенді неге таңдағанын түсіндіреді.

6. «Мен көркемдік жетекшімін». Мәтіннің мазмұны мен әуеніне сай әр түрлі слайдтар дайындайды және бұл слайдтарды неге таңдағанын түсіндіреді.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында жаңа технологияларды қолдану арқылы оқушылардың таным белсенділігін арттыру, қазіргі қоғам талабына сай ой-өрісін дамыту, шығармашылығын кеңейту, дамыту, терең білімді, бәсекеге қабілетті тұлғаны жасау, заман сұранысына сай ізденімпаз тұлғаны қалыптастыру.

Қорыта айтқанда, оқыту процесінің нәтижелі болуы оқытушының сабақ беру шеберлігіне, сабағын қызғылықты жүргізіп, зейін қойдыра білуіне, оқушылардың өздігінен білім алуға үйренуіне байланысты. Қандай да болмасын жаңа әдіс-тәсілдер әрбір оқушының өз бетімен оқып үйренуіне сенімін ұялатып, шығармашылықпен жұмыс істеуіне, қорытынды жасай алуына, сөйлеу мәдениетінің өсуіне ықпал етеді, білім сапасын арттырады. Оқыту технологияларын сабақта қолдану студенттердің білім сапасын арттырып қана қоймайды, олардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына әсерін тигізеді. Жаңа әдіс-тәсілдерді мән-мағыналарына, ерекшеліктеріне қарай таңдап қолдана білсек, балаға білім беруде ұтарымыз анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлметова Ә.С. «Қазақ тілі сабағында студенттердің сұхбаттық тілдесім мәдениетін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері» пед.ғыл.доктор.дисс.автореф. Алматы, 2007. – 48 б.
2. Фазылова Р.Л. Проект на уроках немецкого языка \Иностранный язык в школе. - 1999. - №.3
3. Гин А.А. Приёмы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: Пособие для учителя. - 5-е изд. - М.: Вита - Пресс, 2003.

Олександра Гашибаязова
(Одеса, Україна)

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОЛЬОРОНАЗВ У МОВІ РОМАНУ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ЧОРНЕ ЯБЛУКО»

Лексика на позначення кольору є активно вживаною в мові художньої літератури. Вона демонструє багатство семантичної наповненості та виконуваних функцій, великі естетичні можливості, здатність створювати різноманітні образи в контексті твору.

Наукові спостереження засвідчують зацікавленість письменників назвами кольорів. Колірна гама як важливе мовно-естетичне явище слугує одним із показників індивідуального стилю автора, а її аналіз має принципове значення для розуміння специфіки національної мовної картини світу. Проблема семантики кольоративів постійно перебуває в полі зору науковців (І. Бабій [1], Л. Довбня [4], А. Іншаков [5], А. Критенко [6], Н. Кухар [7] та ін.). Семантику кольороназв, їхню художню та символічну функційність у художніх творах В. Барки, М. Хвильового та І. Франка досліджували Н. Адах [1], З. Годунок [3], А. Швець [8]. Вивчення специфіки кольоративів у проекції на індивідуальний стиль сучасних письменників є доцільним та перспективним.

У запропонованому дослідженні йдеться про кольороназви в мові Степана Процюка, чий ідіостиль ще не був об'єктом дослідження в цьому аспекті. Вивчення кольоропозначень з погляду семантики та функціонування в мові творів письменника зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати функційно-семантичний потенціал кольороназв у біографічному романі Степана Процюка «Чорне яблуко», де зображено складну панораму короткого, драматичного життя Архипа Тесленка.

Колірна характеристика предметів та явищ дійсності вможливлена через розгалужену, якісно і кількісно розвинену лексико-семантичну групу – систему кольоропозначень, що є відкритою системою, для якої характерна історична стійкість, різноманітність словотвірної структури лексем, містка семантична структура, зумовлена, з одного боку, багатством хроматичної гами об'єктивної дійсності, а з іншого – соціокультурною сутністю кольору, утіленою в його експресивній, асоціативній та символічній значущості.

У формально-граматичному плані ядро всієї категорії назв кольорів становлять якісні прикметники, семантика яких відображає зорові відчуття, виражаючи безпосередні, прямі ознаки, що в різних предметах можуть мати неоднаковий ступінь вияву. Проте назви кольорів не обмежені лише прикметниками. Загалом колірні ознаки предметів і явищ об'єктивної дійсності в їхніх різноманітних виявах здатні оформлювати в мові різні лексико-граматичні класи: іменники, напр.:...*інша – чорніла до грозової синяви* (с. 9); складні прикметники, напр.:...*така краса навколо, квіти пахнуть, небо синє-синє, все цвіте* (с. 44);...*прекрасні поляни з фіолетовими квітами і вродливі діви в білосніжних сукнях* (с. 41); *Зчорніле листя з криваво-чорними судинами й капілярами жужмом спочивало під її кроною*» (с. 49); дієслова, напр.: *Сіріло. Зорі почали лезенько бліднути* (с. 32); ...*одна половина його лиця відбілювалася словом «милий», інша – чорніла до грозової синяви* (с. 9); відмінювані форми дієслів – дієприкметники, напр.: *Оленчин чоловік прокляв би її й Архипа, пішов світ за очі, розчинившись у пожевклій цвинтарній травичці* (с. 6);...*болісно посміхався, ховаючи зчорнілого язика, материн улюбленець Дениско* (с. 16); прислівники, напр.: *Так біло-біло стало в хаті, немовби у передпришестну годину* (с. 155).

Словесні образи, що пояснюють зорові, колірні асоціації, переважають у художньому мовленні С. Процюка й становлять одну з ключових рис стилю. Великі фрагменти побудовані на активному використанні кольорономінацій, та й сама назва роману «Чорне яблуко» містить кольороназву. Численні речення з перших слів апелюють до зорової пам'яті читача, напр.: *Врешті, ні червоне, ні чорне з білим ні в чому не винні. Той, хто був винен, знаходився десь поза межами синього неба, де повтикали сірі грати.* <...> *Біль був безколірним. Біль не хотів конфліктів ні з червоним, ні з іншими ілюзіями кольорів.* <...> *Біла пустеля поволі ставала жертovníком для розп'яття* (с. 135); *Білу пустелю не могли зачорнити наукавники. Зате над білою душею безперестанку намагалися збиткуватися червоні рукавички. Вони ненавиділи стоїчність білих пов'язок смертників* (с. 134).

Прикметники *білий / чорний* належать до класу базових кольоративів – якісних, поліфункційних прикметників, що є семантичними домінантами протиставлення, напр.:...*або святощі й урочистість білого або неприязнь чорного, пречорного до тошноти, до відчаю* (с. 38); *Він пам'ятає ще з дитинства, що йому часто хотілося і чорного, і білого водночас* (с. 93); *Одна половина його обличчя – чорна, а інша – біла* (с. 94).

Ядро колористики С. Процюка становлять назви чорного кольору, який ужито в прямому значенні, напр.: *Мама лежали, пов'язані чорною хусткою, зодягнені в дівочу сорочку... керсетку... запаску* (с. 156);...*перев'язала розкішним рушником, розшитим червоними і чорними* (с. 46); *Школа зустрічала великою чорною дошкою, де ще нічого не було написано* (с. 23). Зафіксовано випадки, коли сполучення з прикметником *чорний* позитивно характеризують людську зовнішність: *чорні брови, чорна кісонька* тощо, а також є компонентом складних прикметників, напр.:...*а наші чорноброві україночки, рідні такі, ти мій милий, чорнобривий, присунься ще ближче, ніжні і лагідні...* (с. 144).

Переважно цей кольоратив, пов'язаний із традиційно-символічною семантикою – утіленням темноти, ночі, порожнечі, смерті, біди, виражає негативні емоції, напр.:...*уже нещасна Галю, дав знак енергетичний розпорядник, уже, ридальнице й голосільнице, підступаються до твоєї душі чотири виконавці в чорних балахонах...* (с. 11);...*слід було заглянути в чорне провалля родинної історії, відшукуючи подібні випадки навіть через сім поколінь...* (с. 124);...*у нескінченній пустелі, куди його вчергове етапували, було забагато доглядачів у чорних наукавниках і занадто мало віри* (с. 133).

Таємничим образом-символом є яблуна з чорним яблуком. За християнською традицією, це заборонений плід, спокуса, гріхопадіння. Проте яблуко не звичайне, а чорне, що вказує на небезпеку та отруйність, напр.: *Інший голос, з іншої сторони безконечного саду, прокричав, що чорне яблуко знайшло свою білу жертву. Потім додав, що кожне чорне яблуко викликає напад пропасниці* (с. 49); *Архип підняв очі догори. На яблуні висіло тільки одне яблуко. Воно було чорним* (с. 49); *Ноги несли його до дерева, всипаного чорними яблуками* (с. 48). Воно було призначене Архипові й нікому іншому. С. Процюк у такий спосіб наголошує на запрограмованості долі письменника: – *Чорне яблуко – це невідворотність твоєї долі... ти можеш відкинути його, можеш вкусити, можеш плюватися... воно вже є і буде...* (с. 50).

Частотність уживання прикметника *білий* засвідчує прихильність Степана Процюка до традицій української фольклорної поетики, адже здавна в українців білий колір належав до сакральних символів. За спостереженням дослідників, він найпоширеніший у слов'янському, зокрема в українському, фольклорі, чим можна пояснити особливу увагу наших митців до цих кольорономінацій як засобу образотворення.

У художньому контексті роману «Чорне яблуко» прикметник *білий* наближається за семантикою до атрибутива *світлий*, напр.: *Білі, аж прозорі, хмари* (с. 18); а також реалізує й інші загальнономвні значення, зокрема *чистий*, напр.:...*були одягнені не в лахміття, а в білі суkenочки, а братики Андрійко і Дениско не в мішковину, а в біленькі сорочечки* (с. 15).

С. Процюк використовує багато образів-символів, переплітаючи містичне та реальне, щоб підкреслити втручання неземних сил у долю митця. Таким є образ чоловіка в *білій сорочці*, що неодноразово приходив до Архипа в снах і мареннях. Саме він декілька разів рятував письменника від смерті. Янгол-охоронець оберігав того, хто ще не встиг виконати свого призначення, напр.: *Звідки цей Білий чоловік, який приходив колись в Архипів сон...* (с. 60); *Чоловік у найбілішій сорочці хотів сказати «недовгого», але затнувся...* (с. 61);...*доріжкою із снів та марень приходив чоловік у білій сорочці...* (с. 23); *Лице чоловіка в білій сорочці наразі потемніло* (с. 84).

У романі вербалізовано розуміння лексеми «світляна» як «світла», напр.: *Світляна дорога до нескінченності – це рай, а його тортурі – то пекло. А може, буває пекло із світляною дорогою, а рай – із темною?* (с. 13). Цей контекст також репрезентує протистояння добра і зла, посилює контраст між білим і чорним.

Кольороназва «*жовтий*» представлена в авторській мові зрідка. Це насамперед образ *Жовтого пана*, напр.: *Хай будуть продовжені літа й не вигасає воля до перемоги нашого августійшого Жовтого пана* (с. 63); – *Славімо Жовтого пана, його чорного жупана!* (с. 63); *Ось пнеться до масивної золотої трибуни – місця обожнення Жовтого пана – потворний карлик, що нагадував харківського вчителя...* (с. 64).

Червоний, який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків, набуває поширення й особливої значущості в українській традиційній культурі через його близькість до вогню і світла. Із прямим значенням цю лексему вжито нечасто, наприклад для змалювання кольору яблука: *Раптом він побачив велике яблуко. Воно підкотилося найближче і найдужче відкривало ротика. Воно було червоним з чорним полиском* (с. 165). Як бачимо, наведений контекст демонструє ще одне протиставлення кольорів – *червоного і чорного*.

Колір крові або речей, поверхонь, пофарбованих кров'ю, представлений уживанням слів *кривавий, закривавлений* та ін. Важливо зазначити, що колір крові використано як символ смерті, революції, кровопролиття, напр.:...*Холодно... такі ноги червоні в мамі, ніби закривавлені...* (с. 153); *А він якоюсь ціпугю знову замахнувся... глаза красні, кров'ю наліті...* (с. 46); *Раптом із носа цієї потвори почала текти кров. Спершу повільно, наче знехотя. Потім ця недорікувата кров залила конвоїрську пику брудно-червонястим полум'ям* (с. 139).

Синій, що має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим, ужито в прямому значенні для маркування синього в словосполучці «*синє небо*», напр.:...*така краса навколо, квіти пахнуть, небо синє-синє, все цвіте* (с. 44); *За ґратами – клаптик синього неба, а навколо багато блощиць і розмов про майбутню революцію...* (с. 73).

Цікаво, що *синє* в С. Процюка – майже недосяжне для людини, напр.: *Можна було думати про майбутнє. Але коли небо поцятковане ґратами, то майбутнє є лише клаптиками високого і синього* (с. 134). *Синє небо* традиційно постає й символом України, напр.: *Клуні й левади, усміхнені молодіці й дід із люлькою, синє небо й білий спокій – усе тішило, виповнюючи дивною гордістю, мовляв, даремно страждаєш, ось вона – твоя Україна...* (с. 138).

У романі письменник часто використовує кольороназву *фіолетовий*, що характеризує колір поляни чи квітів, напр.:...*Коли вони повмирили, то лежали такі бліденькі, у рядочок, десь на фіолетовій полянці, біля саду з чорними великими яблуками* (с. 15); *Тоді застиглою фіолетовою поляною проносилися якісь спалахи колишніх облич, обрубки колись закривавлених рук і кавальці відітнутих ніг...* (с. 16); *Звідки така велика поляна, устелена фіолетовими квітами? Тут тобі й ромашки, і лілії, і навіть гвоздики. Усі квіти різних розмірів, але однакового – фіолетового – кольору* (с. 62).

Рідковживаними є інші кольори – *сірий, рожевий, рудий, зелений* тощо, напр.: *Дні минали один за одним – сірі й одноманітні* (с. 102); *Небо відсвічувало рожевим, жовтим, фіолетовим – невідь-звідки з'явилася веселка* (с. 91); *Бруд такий, блощиці... а тарганів, тарганів – і маленькі, і великі, чорні і руді...* (с. 86); *...буде спокій і тиша, білі ружі на зеленому моріжку...* (с. 144).

Отже, лінгвостилістичний аналіз кольороназв С. Процюка засвідчив, що колористичній лексичі належить провідна роль у структурно-семантичній організації художнього тексту. Кольоромінації є домінантними одиницями в романі «Чорне яблуко». Найбільш продуктивні кольори – чорний, білий, червоний та фіолетовий. Це безпосередньо не пов'язане зі справжнім життям героя біографічного роману, а є авторським домислом, хоч певною мірою така колористика й умотивована, адже Архип Тесленко прожив коротке, нелегке, сповнене трагічними подіями життя. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні дериваційного потенціалу кольороназв.

Література:

1. Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові Василя Барки / Н. А. Адах // Наукові записки. Серія: Філологічна. – Острог, 2008. – № 10. – С. 3–11.
2. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / І. М. Бабій. – К., 1997. – 21 с.

3. Годунок З. В. Символічна функція кольору у художній прозі М. Хвильового / З. В. Годунок // Наукові записки. Серія: Філологічна. – Острог, 2008. – № 10. – С. 282–291.
4. Довбня Л. Лексико-семантичні зміни прикметників на позначення назв основних кольорів в українській та російській мовах / Людмила Довбня // Наукові записки: Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 35. – С. 80–86.
5. Іншаков А. Є. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві / А. Є. Іншаков // Філологічні студії. Науковий вісник КНУ: зб. наук. праць / за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 9. – С. 188–195.
6. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Критенко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 97–112.
7. Кухар Н. І. Семантичний обсяг назв основних кольорів / Н. І. Кухар // Придніпровський вісник. – 2000. – Вип. 13. – С. 43–50.
8. Швець А. Художня функціональність кольоративів у прозі Івана Франка / А. Швець // Дивослово. – 2006. – № 6. – С. 54–58.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук Шитик Людмила Володимирівна.

Имяминова Ш.С.
(Ташкент, Узбекистан)

КУЛЬТУРОВЕДЕСКИЙ АСПЕКТ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА УРОКАХ ФРОНТАЛЬНОГО ЧТЕНИЯ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

Развитие фразеологии как лингвистической дисциплины характеризуется постепенной дифференциацией предмета исследования и методики его изучения.

В данной статье рассматривается вопрос о частотности употребления в разговорной речи и художественных текстах фразеологических единиц (далее ФЕ) немецкого языка.

Как известно, что из-за недостаточного знания национальной специфики ФЕ могут быть допущены некорректности и неточности в переводе фразеологизмов на родной язык, а это ведет к неполному восприятию той информации, которая содержится в тексте.

Студенты языковых вузов сразу же сталкиваются с проблемой перевода немецких текстов на родной язык, потому что в текстах очень часто употребляются пословицы и поговорки, крылатые фразы и образные выражения и фразеологизмы.

Фразеология внутренне связана с лексикологией, синтаксисом и словообразованием, поскольку структура фразеологизмов совпадает со структурой сочетания слов или предложений, а значение – со значением лексического типа. Фразеология разрабатывает принципы выделения ФЕ, методы их изучения, классификации и фразеографии.

Фразеология пользуется различными методами исследования, например, компонентным анализом значения, представляющим слово-компонент фразеологизма на уровне семантических «множителей» или выделяющим слово как элемент структуры, а значение слова – как мотивирующий элемент значения фразеологизма.

Кроме слов, для выражения мыслей в любом языке используются более сложные единицы – устойчивые сочетания слов. Нередко то, что можно выразить одним словом, выражается целым словосочетанием. Такие сочетания – это не просто сочетания слов, а образные, своеобразные выражения, это называется *фразеологизмами*.

В целом фразеологизм характеризуется как «сочетание слов с переносным значением», как «устойчивое словосочетание с идиоматическим значением», как «устойчивая фраза». Фразеологизмам присущи метафоричность, образность, экспрессивно-эмоциональная окраска.

Но парное сочетание играет большую роль в развитии фразеологии. В парных сочетаниях семантическая целостность ФЕ поддерживается фонетическими средствами. В этом плане наибольшее значение имеет ударение, три вида рифмы (аллитерация, конечная рифма, ассонанс), нарастание компонентов. При наличии неравных по величине компонентов парные сочетания подчиняются закону нарастающих членов *«hoch und heilig»*.

Обращает на себя также такая фонетическая особенность парных сочетаний, как повышенная «сонорность» второго компонента. В первом элементе сонант или отсутствует, или находится в менее выгодном фонетическом окружении: *gut und gerne, zu Nutz und Frommen*. Из двух обратимых вариантов сочетания чаще употребляется тот, который обладает повышенной «сонорностью» во втором члене: *zu Wasser und zu Lande- zu Lande und zu Wasser*. Функционально-стилистическая принадлежность парных сочетаний является высоким чем собственно-литературная и литературно-разговорная сферы общения (1, 61).

Фразеологические выражения и фразеологические сочетания являются важным аспектом во фразеологии немецкого языка. Таким образом, фразеологическими выражениями И.И. Чернышева

называет единицы, которые по своей грамматической структуре являются предикативными сочетаниями слов и предложениями. По коммуникативной значимости здесь различают следующие разновидности:

1) Общеупотребительные пословицы: *Es ist nicht alles Gold, was glanz.* «Не все то золото, что блестит»; *Viele Küche verderben den Brei.* «У семи нянек дитя без глазу»; *Mann soll den Tag nicht vor dem Abend loben.* «Цыплят по осени считают»; *Nachrat—Narrenrat.* «Запоздалый совет—совет глупца».

2) Поговорки типа: *Da liegt der Hund begraben.* «Вот где собака зарыта».

3) Устойчивые и воспроизводимые междометия и модальные выражения: *Der kann mich gern haben* – «Я его и знать не хочу» (выражение неприятия), *Du lieber Himmel!* – «Бог ты мой! Боже правый!» (выражение ужаса или удивления), *Du kriegst die Motten!* – «Ты с ума сошел!» (выражение удивления, изумления) (2, 61).

Некоторые из таких устойчивых междометий и модальных выражений имеют эллиптическую форму, напр.: *Ja, Kuchen!* – «Как бы не так! Этот номер не пройдет!» (выражение отказа), *Verflucht und zugenäht!* – «Черт возьми! Черт подери!» (проклятие).

Под фразеологическим сочетанием в немецком языке И.И. Чернышева понимает фразеологизмы, возникающие в результате единичного сцепления одного семантически преобразованного компонента. Для семантики подобных ФЕ характерна аналитичность и сохранение семантической отдельности компонентов. Фразеологические сочетания могут быть терминологического, а также нетерминологического характера: *Die goldne Zahl* (астрономическое вспомогательное число), *das gelbe Fieber* (тропическая болезнь), *die silberne Hochzeit* (25-летнее нахождение в браке), *der schwarze Markt* (тайный, запрещенный рынок).

Для нашей статьи наиболее интересными представляются фразеологические выражения, т.к. к ним относятся пословицы и поговорки, которые составляют народный, или разговорный фонд языка и наиболее часто употребляются в речи.

На занятиях фронтального чтения мы пользуемся текстами аутентичного характера, в которых мы часто встречаем следующие фразеологические единицы: *einen Bärenhunger haben*; *dastehen wie die Kuh vorm neuen Tor*; *Weiß der Kuckuck*; *Besser der Sperling in der Hand als die Taube auf dem Dach*; *Die Arbeit ist kein Hase, läuft nicht in den Wald*; *Die gebratenen Tauben fliegen einem nicht ins Maul*; *wie ein begossener Pudel*; *Mit allen Hunden gehetzt sein*; *Herumgehen wie die Katze um den heißen Brei*; *Jemand hat Schwein*; *Nicht alle Tassen im Schrank haben*.

Изучая литературу по этнокультурной специфике, мы разобрались, почему значение ФЕ в немецком языке не совпадают со значением ФЕ в русском, и наоборот.

В результате исследовательской работы мы объяснили семантику отдельных ФЕ, которые чаще встретились нам при чтении текстов аутентичного характера на уроках фронтального чтения, исходя из особенностей этнокультурной специфики немецкого и русского языков.

Приводим примеры сравнения ФЕ на немецком и русском языках.

hungrig wie ein Bär, einen Bärenhunger haben	голодный как волк (собака)
В Германии брошенных собак нет. И так как медведь больше в физиологическом плане, то и съесть он сможет больше.	В русском языке объектом является собака (волк), так как в России эти животные зачастую не имеют своего дома, порою брошены и очень сильно голодны.
wie ein begossener Pudel	Как в воду опущенный
Пудель – красивая, декоративная собачка, которая потеряла свой внешний вид, после того, как она стала мокрой. А это лишает ее истинного назначения.	Человек, подавленный, лишенный всех жизненных функций (дыхания), так как в воде ничего невозможно предпринять.
Herumgehen wie die Katze um den heißen Brei.	Ходить вокруг да около.
По многочисленным наблюдениям немецкого народа, кошка, которая хочет есть, но боится горячего, ходит вокруг да около, не решаясь съесть горячую еду.	Качество, свойственное человеку, который желает, но не решается что-либо сделать, сказать.

Итак, каждый из компонентов ФЕ имеет свое значение и место в русском и немецком языках, всегда несет определенный смысл, который положительно влияет на человека, помогает изменить отрицательные черты в себе для достижения цели, даже коммуникативной. На наш взгляд, ФЕ может и должен пользоваться любой человек, чтобы его речь стала более насыщенной, интересной, приятной, образной, а главное – понятной.

Отсутствие фразеологических эквивалентов в других языках с аналогичными или подобными значениями говорит в пользу национальной специфичности немецких фразеологизмов. Ведь «между характером фразеологии данного народа и культурно-историческими особенностями его развития устанавливаются отношения односторонней взаимосвязанности и взаимообусловленности», как подчеркивал Л.И. Ройзензон (3, 14). Кроме того, попытка перевода фразеологизма через фразеологический эквивалент без учета национальной специфики может привести к ошибке. К примеру,

фразеологізм *ein weißer Rabe* традиційно переводиться на російський мову фразеологічним еквівалентом «белая ворона». При повному зовнішньому співпадінні у фразеологізмів спостерігається серйозне різниця в семантиці. Німецький фразеологізм має значення «*нечто редкое, удивительное, исключительное*». Він використовується по відношенню до людини, різко відмінюючись від інших, не в позитивному плані, а чим свідчать контексти використання.

В російському фразеологізмі немає цього відтінку «редкості», «*исключительности*». «Белая ворона» – це «людина, різко виділяючись чим-либом серед оточуючих його людей, відмінюючись чим-либом, не схожий на них». Людина характеризується, як підтверджують контексти використання, часто з негативної сторони, як, наприклад, в наступному випадку: «*Он не разобрался в специфике деятельности..., среди профессионалов выглядел «белой вороной*». Тому при перекладі німецького фразеологізму необхідні додаткові смислові пояснення, якщо як якості перекладчого еквівалента використовується фразеологізм «белая ворона».

Література:

1. Чернышева, И.И. Фразеология современного немецкого языка. М., Изд. «Высшая школа. 1970.
2. Чернышева, И.И. Фразеология современного немецкого языка. М., Изд. «Высшая школа. М., 1970.
3. Ройзензон, Л.И. Русская фразеология. Самарканд, 1977.

Имяминова Ш.С., Камалова Ш.
(Узбекистан)

О ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ НЕМЕЦКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Бурное развитие практической лексикографии, отмечаемое в последние десятилетия в целом ряде стран обусловлено действием таких факторов, как научно-техническая революция и информационный «взрыв», расширение контактов в гуманитарных областях, функционирование некоторых языков как средства интернационального общения, научное описание и нормализация языка, повышение культуры речи. Растет социальная значимость словарей: ведь они не только фиксируют совокупность знаний, которыми располагает общество в данную эпоху, но и служат надежным инструментом современного научного познания. Какие же тенденции определяют развитие современной немецкой лексикографии? Попробуем ответить на этот вопрос, основываясь на анализе лингвистических словарей немецкого языка, изданных в последние десятилетия в Германии и России. Современная лексикография оформилась в самостоятельную междисциплинарную науку. Необходимо различать ее объект (языковая система во всей ее полноте и многоаспектности: лексико-семантическая, морфологическая, фонологическая системы, фразеологическая, словообразовательная подсистемы) и предмет (теория и практика составления словарей). Растет количество и улучшается качество словарей. Совершенствуются специальные методы и метаязык лексикографии. Однако многие вопросы еще не получили однозначного ответа (теоретическая база лексикографии, типология словарей, проблема дефиниций, основные понятия и категории лексикографии, ее границы и соотношение с другими науками и т. д.).

Современная лексикография стремится к четкому разграничению таких понятий, как *лексика* (лексико-семантическая система языка) и *словарь* (модель этой системы). Лексика языка – это конечное (в каждый данный момент) множество языковых элементов, открытая динамическая знаковая система, которая носит потенциально коммуникативный характер. Словарь – конечное подмножество (это всегда какая-то часть словарного состава), закрытая статическая система информативно-номинативного типа, которая представляет собой незнаковый способ организации лексики. Важнейший признак, присущий и лексике, и словарю, заключается в системном характере элементов и отношений между ними.

Словарный состав современного немецкого языка содержит свыше миллиона слов и выражений. Масштабы научной терминологии еще более грандиозны: органическая химия насчитывает около 3,5 млн. названий, ежедневно в лабораториях мира синтезируется в среднем 280 новых химических соединений, зоологам известно только насекомых около 750 000 видов, в медицине используется 250 000 слов-терминов и терминосочетаний. Описать все лексико-фразеологическое богатство языка – заветная мечта лексикографов. Осуществлению этой цели служат тезаурусы – максимально полные словари, фиксирующие все слова с их значениями и употреблениями на протяжении всей истории существования данного языка. Так как тезаурус базируется прежде всего на письменных источниках, составление подобного словаря для мертвого языка – вполне реальная задача. При полном описании живого, развивающегося языка трудности неизмеримо возрастают. На помощь ученым приходит современная вычислительная техника, успешно применяемая в крупнейших лексикографических центрах.

Наряду с количественными изменениями в немецкой лексикографии последних десятилетий произошли важные качественные сдвиги. Известно, что при составлении словарей различных типов необходимо комплексное решение таких проблем, как отбор, подача и объяснение языкового материала. Эти аспекты словарной работы постоянно совершенствуются. При отборе словника для толкового словаря общего типа применяется система научно обоснованных критериев, в которую входят: частотность заголовочного слова, его номинативная и коммуникативная ценность, характер и

многообразие его лексико-синтаксических связей с другими словами, т. е. сочетаемость слова, его словообразовательная активность, принадлежность к современному языку и др. В толковом словаре для учебных целей производится двойная редукция словарного состава: сперва отбираются лексемы, относящиеся к общепотребительной лексике (Allgemeinwortschatz), затем, и это не менее сложная задача, в словник включаются наиболее актуальные значения (лексико-семантические варианты) многозначных слов. При этом составители стремятся не выходить за пределы данного словника, соблюдая тем самым принцип «самообъяснения».

Из двух основных способов размещения заголовочных слов - алфавитного и идеографического - в современной лексикографии доминирует первый, который позволяет представить семантическую структуру слова как единое целое, несмотря на известные неудобства, вызванные его формальным характером. В некоторых немецких словарях например, WörterundWendungen, под ред. Э. Агриколы, Stilwörterbuch, под ред. Г. Беккера, Duden. DasgrosseWörterbuchinsechsBänden, подред. Г. Дроздовского алфавитное размещение вокабул удачно дополняется словообразовательно-гнездовым принципом. При таком подходе не только сохраняются естественные связи родственных слов, но и более экономно используется ограниченная «жилплощадь» словаря.

Дискуссионным остается вопрос о последовательности значений (лексико-семантических вариантов) многозначного слова в рамках словарной статьи. В современных толковых словарях на смену диахроническому подходу (сначала исторически первичное, исходное, затем - производные от него значения) пришел синхронный принцип распределения лексико-семантических вариантов: от актуального общего значения к менее употребительным специальным значениям, от конкретного к абстрактному, переносному.

Этот принцип соблюдается в словарях Р. Клаппенбах/В. Штейница, Э. Агриколы, «Ульштайн» и др. Bedeutungswörterbuch серии Дуден приводит актуальные переносные значения, тогда как первичное, этимологическое значение нередко остается «за кадром».

В области толкования значений также наблюдаются количественные и качественные изменения. С одной стороны, объектом толкования и комментирования служат не только заголовочные слова, но и другие лексикографические единицы: иллюстративные примеры, случаи образного и переносного употребления, различные типы фразеологизмов. С другой стороны, словарные дефиниции в возрастающей степени удовлетворяют требованиям полноты, непротиворечивости и адекватности. Современные словари стремятся унифицировать толкования для каждой тематической группы лексики (названия средств транспорта, учреждений, профессий, животных, растений и т.д.). Дефиниции строятся таким образом, что с их помощью можно выявить системные отношения в лексике и различия слов одной тематической или синонимической группы.

Наряду с семантической информацией словари дают грамматическую характеристику заголовочного слова, которая содержит указание на принадлежность к той или иной части речи, показатели склонения (формы род.пад. ед. числа и им. пад. множ. числа у существительных), спряжения (основные формы глаголов), вспомогательные глаголы, типы глагола (переходные, непереходные, возвратные).

В дополнение к традиционному набору грамматических признаков новые словари приводят степени сравнения прилагательных, оговаривая особые случаи их образования, а также ограничительные пометы, указывающие на дефектность парадигмы этой части речи. Bedeutungswörterbuchсерии Дуден содержит такие «ограничители» для прилагательных:

- a) *nur attributiv*: elterlich, feindlich, morgig, obig u. a.
- b) *nicht adverbial*: flugge, fruchtbar, kurzlebig, stammig...
- c) *nicht pmdikativ*, frontal, irrtumlich, täglich...
- d) *nicht attributiv*: mucksmauschenstill, tipp-topp.

Stilwörterbuch der deutschen Sprache серии Дуден содержит в глагольных статьях данные овалентности и дистрибуции глаголов: jmdn. Schlagen - etw. schlagen; jmds., einer Sache gedenken; mit jmdm. in etw. übereinstimmen; geraten *-mit Raumangabe*; dauern *-mit Zeitangabe*; aussehen *-mit Artangabe*.

В словаре Ullstein-LexikonderdeutschenSprache морфологические варианты слов сопровождаются симптоматической оценкой частотности и употребительности той или иной формы. Например, пометы: *seltener*, *soffen*, *meist*: Buchstabe, Glaube *-selten*: Buchstaben, Glauben;

Lexikon - Pl. Lexika (*seltener* Lexiken); er sandte (*selten*: sendete) ein Paket ab; glatt (-er, -este; *seltener*: glatter, glatteste).

В словарных статьях на прилагательное и существительное иллюстративные примеры приводятся в строгой последовательности, определяемой грамматическими критериями. Прилагательное выступает в трех функциях:

- 1) в качестве согласуемого определения;
- 2) как предикатив;
- 3) как обстоятельство образа действия (наречие).

В отличие от немецких словарей XIX века современные словари ставят своей целью дать дифференцированную стилистическую, хронологическую и социолингвистическую квалификацию различных слоев лексики. Важной вехой на пути к этой цели были стилистические классификации, разработанные лексикографами Германии. В WörterbuchderdeutschenGegenwartssprache под ред.

Клаппенбах/Штейница различают четыре основные стилистические сферы (normal-sprachlich, gehoben, salopp- umgangssprachlich, vulgar) и два промежуточных слоя (dichterisch, umgangssprachlich). В словаре WörterundWendungen Э. Агрикола считает эти шесть слоев равноправными, но сокращает количество стилистических помет в своем словаре до трех: poet., umg., derb (при отсутствии пометы слово или выражение относится к нейтрально-литературному слою). Словарь Duden. StilwörterbuchderdeutschenSprache идет дальше, разграничивая восемь стилистических сфер и вариантов (наряду с нейтральной лексикой):dichterisch, gehoben, bildungssprachlich, Amtsdeutsch, Papierdeutsch, umg.,fam., derb.

На основе наблюдений изложенных можно сделать вывод: углубление и совершенствование лексикографической обработки словарного материала, рост информативности каждой статьи и словаря в целом составляют третью тенденцию в современной немецкой лексикографии.

В заключение отметим, что лексикография как интердисциплинарная область исследований тесно связана с другими разделами науки о языке: это лексикология и семасиология, грамматика и стилистика, социо- и психолингвистика, теория информации и машинный перевод, лингвострановедение и методика преподавания языка. (Здесь уместна аналогия с такими развивающимися на стыке наук дисциплинами, как социоллингвистика, семиотика, лингвистика текста). В настоящее время параллельно происходят два диалектически противоречивых процесса: с одной стороны, консолидация лексикографии как особой научно-практической дисциплины, с другой стороны - ее дифференциация на отдельные отрасли в соответствии с типами и назначением словарей. Как было показано выше, это отражается в специализации и универсализации словарей. Аспекты лексикографии превращаются в относительно самостоятельные направления теоретической и практической деятельности, такие, как идеография, фразеография, паремииграфия, терминологическая лексикография или терминография, двуязычная (переводная), коллоквиальная, статистическая, учебная лексикография. Развитие современной лексикографии протекает, таким образом, в русле тех глобальных процессов, которые характеризуют науку нашего времени в целом.

Литература:

1. Stepanowa M.D., Černyševal.I. LexikologiederdeutschenGegenwartsprache. M., 1975.
2. SchmidtW. DeutscheSprachkunde.Berlin,1960.
3. Степанова М.Д., Чернышёва И.И. Лексикология современного немецкого языка. М., 1962.
4. Имяминова Ш.С. Немис тили фразеологияси. Ўқув кўлланма. Тошкент, "Мумтоз сўз", 2011.
5. Берков В.Г. «Двуязычная лексикография: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальности «Лингвистика». – С.-Петербург, 1996.
6. Девкин В.Д. Немецкие словари иностранных слов // Теория языка и практика преподавания. – Архангельск, 2001. С. 72-81.
7. Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XIV. Проблемы и методы лексикографии. – М., Прогресс 1983.

Хафиза Кучкарова
(Ташкент, Узбекистан)

“KOENNEN” VA “WOLLEN” МОДАЛ ФЕЪЛЛИ КОНСТРУКЦИЯЛАРНИНГЎЗБЕК ТИЛИДА ИФОДАЛАНИШ ИМКОНЛАРИ

Модал феъллар одатда ҳаракатни ифодалаган мустақил феълнинг инфинитиви билан бирга модаллик конструкциясини ясайди ва гапдаги модалликнинг ҳар хил маъноларини ифодалаб келувчи лексик-грамматик воситалардан бири ҳамдир, чунки бу модал феълларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири саналади. Улар гапда алоҳида қўлланганда ҳаракатни ифодаламайди. Ўзбек тилида модал феъллар йўқ бўлишига қарамасдан, модалликни ифодаловчи турлича бошқа воситалар мавжуд.

Модалликни ифодаловчи воситалар тўғрисида ўзбек тили грамматикасида қуйидагилар келтириб ўтилади.Модал маънолар морфологик,синтактик ва лексик усуллар билан ифодаланади.Бу усуллар ўзаро зич боғланган.

Модалликнинг морфологик ифодаланиши дейилганда одатда майл категорияси, шунингдек, замон категориясининг ички тармоқланиши назарда тутилади. Бу грамматик категориялар асосан морфологиянинг феъл баҳсида, шунингдек, синтаксиснинг гап баҳсида ўрганилади.

Гап маълум интанацион тугалликка эга. Гапнинг кузатилган мақсадга кўра турларида интонация ҳар хил бўлади. Модалликнинг синтактик ифодаланишига тааллуқли бўлган ва ўзаро чамбарчас боғланган бу икки ҳодиса – гапнинг кузатилган мақсадга кўра турлари ва интонация – грамматиканинг синтаксис қисмида ўрганилади.

Модал маънонинг лексик усулда ифодаланиши икки хил:

1. Махсус сўз билан ифодаланади. Булар модал сўз деб аталади.
2. Бирор туркумга (масалан,отга,сифатга) мансуб сўз орқали ифодаланади.Булар одатда ё модал маъноли сўз бўлади, ёки контекстга кўра модал маъно ифодалаб келади.

können.

Модал феєлининг таржимаси немис тилини ўрганувчи ўзбек талабалари учун яратилган ўқув қўлланмаларида “қила олмоқ” деб берилади. Ва бу модал феєлга шундай таъриф келтирилади.

(қила олмоқ) модал феєли эганинг иш –ҳаракатни бажаришга бўлган турли хил имкониятларини, бирор ишни қила олишга бўлган қодирлик, куч қувватни ифодалаб келади.

Er kann deutsch sprechen.

Karim kann Sport treiben.

Модал феєллар ҳаракатни ифодаловчи феєлнинг инфинитиви билан қўлланиб модаллик конструкциясини ташкил қилади. Уларнинг ўзбек тилига таржимаси турличадир. Чунки ўзбек тилида айнан модал феєллар йўқ.

Мавзу бўйича олиб борилган тадқиқотлар натижасида, немис тилидан ўзбек тилига таржима қилинган асарлардан тўпланган „können“ модал феєлли конструкция билан берилган мисолларни ўзбек тилига ифода усулларини кўриб чиқамиз.

1. “können” модал феєлли конструкцияси ўзбек тилида **аниқлик майли** орқали ифода қилинади.

- Wir **können** den kleinen Stephan viel besser **beschützen** als du, glaube es mir. (B. Apitz, “Nackt unter Wölfen”, S.,94)

- Биз кичкина Стефанни сендан ҳам яхшироқ **сақлаёмиз**. (Я. Эгамова, “Қашқирлар чангалида”, 83-бет)

2. “können“ модал феєли ҳаракатни ифодаловчи феєлнинг инфинитиви билан қўлланганда ўзбек тилига таркиби ҳар хил бўлган **қўшма феєллар** орқали ифода қилинади.

Ўзбек тили грамматикасида қўшма феєлга қуйидагича таъриф берилади. Қўшма феєллар компонентларининг қандай сўздан эканига кўра икки асосий турга бўлинади:

- От+феєл типдаги қўшма феєллар (феєл бўлмаган сўз билан феєлнинг ўзаро бирикишидан ҳосил бўлган қўшма феєллар)
- феєл+ феєл типдаги (икки феєлнинг ўзаро бирикишидан ҳосил бўлган) қўшма феєллар.

От+феєл типдаги қўшма феєллар ҳақида гапирганда асосан, феєл бўлмаган сўз билан **қилмоқ, айламоқ, этмоқ** ёки **бўлмоқ** феєлининг бирикишидан ҳосил бўлган **баён қилмоқ, касал бўлмоқ** типдаги бирикувлар назарда тутилади. Ҳақиқатда ҳам қўшма феєлларнинг кўпгина қисмини **қилмоқ, айламоқ, этмоқ** ёки **бўлмоқ** феєлларининг бошқа сўз билан бирикишидан ҳосил бўлган қўшма феєллар ташкил этади.

Ўзбек тили грамматикасига оид ишларда қўшма феєлнинг феєл+феєл типдаги тури ҳақида гапирганда, одатда, етакчи ва кўмакчи феєлдан ташкил толувчи ўқиб чиқмоқ, кела бошламоқ, қизариб кетмоқ каби бирикувлар назарда тутилади ва шу типдаги бирикувлар анализ қилинади. Лекин етакчи ва кўмакчи феєлдан ташкил топган бирикувлар ўз хусусиятларига кўра қўшма феєллардан ҳам сўз бирикмаларидан ҳам фарқланади.

Хуллас, қўшма феєл деганда феєл бўлмаган сўзларнинг феєл билан ёки бирдан ортиқ феєлнинг ўзаро бирикишидан ҳосил бўлувчи янги маъноли янги лексик бирлик назарда тутилади.

Қўшма феєл ўзбек тилида икки ва ундан ортиқ элементдан иборат бўлади. Биринчи элемент равишдош бўлиб, у феєлдаги асосий мазмунни ташкил этади. Иккинчи элемент феєл бўлса, ўзининг туб маъносини йўқотиб ёрдамчи маънода ишлатилади.

равишдошваёрдамчифеєл;

- Kochen **kannich gehen**. (B. Apitz, “Nackt unter Wölfen”, S.,110).

- Ошпазлик **қила оламан-ку**, ахир. (Я. Эгамова, “Қашқирлар чангалида”, 97-бет).

wollen

“Wollen” модал феєли олиб борилган тадқиқотлар натижасида немис тили адабиётларида ва диалогларда энг кўп қўлланидиган модал феєлли конструкция эканлиги кузатилди. Ушбу феєл гапда ҳаракатни ифодаловчи феєлнинг инфинитивисиз қўлланса ўзбек тилига “хоҳламоқ”, “истамоқ” феєллар орқали ифода қилинади.

- Ich **will** es, Herr. (“Tristan und Isolde”S.34)

- **Хоҳлайман**жаноб. (Й. Парда, “Тристан ва Изолда”,30)

Баъзан “wollen” модал феєли мустақил ишлатилса, у ўзбек тилига сифатдош орқали таржима қилинади: Ўзбек тили грамматикасида сифатдошга қуйидагича таъриф берилади; Сифатдошлар феєлнинг функционал формаларидан бўлиб, унинг вазифа доираси ҳаракат номи формасининг вазифа доирасига нисбатан анча кенгдир. Бу турдаги феєл формаларининг “сифатдош” деб аталиши уларнинг бир асосий хусусиятига кўра, яъни сифатлар каби предметнинг белгисини кўрсатишига кўрадир. Сифатдош формалари, асосан, ана шу хусусияти билан феєлнинг тусланишли формаларидан фарқланади.

Ҳозирги ўзбек тилида сифатдош ясовчилар ичида энг активи –**ган** аффиксидир. Бу аффикс ёрдамида сифатдошнинг қайси замон формаси ясалиши, асосан, унинг феєлнинг қандай формасига қўшилишига боғлиқ.

Сифатдошларнинг асосий синтактик вазифаси аниқловчи бўлиб келишдир. Улар отлашганда эса отларга хос синтактик вазифаларда кела олади. Шахс-сон билан тусланиб, майл, замон маъноларини ҳам ифодалаган ҳолларда кесим вазифасида келади. Бунда тусланишли форма бўлади.

- Wann immer sie **wollten**, feierten sie das größte Fest von allen, das Fest der Liebe. (S., 99).

- Энг асосийси эса улар **хохлаган** пайтларида энг катта байрамни, муҳаббат байрамни нишонлашлари мумкин эди. (Й. Парда, "Тристан ва Изолда", 80-бет).

1. "Wollen" модал феълли конструкция ўзбек тилига **мақсад майли** орқали ифода қилинади. Мақсад майлига ўзбек тили грамматикасида қуйидагича таъриф берилади.

Мақсад майли мақсад, ният, мўлжал каби маъноларни ифодалайди. Кўрсаткичи – **моқчи**. Ундан кейин шахс-сон қўшимчалари келади.

Феълнинг бу формаси фақат мақсад, мулжал маъносини билдиради, унинг замон маъносига даҳли йўқ. – **моқчи** аффикси билан ясалувчи форма замон маъносига эга бўлган бирор восита билан қўлланмаганда, у билдирган мақсад, мулжал ҳозирга (ҳозирги вақтга) оид, ҳозир бор бўлган мақсад, мўлжал бўлади.

Контекстда ижро майлининг ўтган замон ёки ҳозирги замон формалари қўлланган ҳолларда – моқчи аффикси билан ясалган феъл формаси келаси замон маъносини ифодалайдигандек кўринади. Ҳақиқатда эса бундай бўлмайди.

– моқчи аффикси билан ясалувчи форманинг эди тўлиқсиз феъл ва бўл ёрдамчи феъли билан қўланишидан мақсад маъносига турли қўшимча маъноларни ифодаловчи турли аналитик форма ҳосил бўлади: *бормоқчи эди, бормоқчи бўлди* каби.

Демак, –моқчи аффикси ёрдамида ясалган феъл формаси *эди* тўлиқсиз феъли ва *бўл* ёрдамчи феъли билан қўлланганда мақсад майли формасига хос маънога *эди* ва *бўл* ёрдамчилари ифодалайдиган маъно қўшилади.

- "Was **willst** du denn damit?" (B. Apitz, "Nackt unter Wölfen", S., 62).

- Хўш, нима **қилмоқчисан**? (Я. Эгамова, "Қашқирлар чангалида", 54-бет).

2. "Wollen" модал феълли конструкцияси ўзбек тилига **содда ёки кўшма феълдан ясалган ҳаракат номи** билан бирга ишлатилган **хоҳламоқ** ва **истамоқ** феъллари орқали ифода қилинади.

- **Willst** du mich jeden Tag mit deinem Spiel **erfreuen**? ("Tristan und Isolde" S.25)

- Мени ҳар куни ўз куй қўшиқларинг билан **хурсандқилишнихоҳлайсанми**? (Й. Парда, "Тристан ва Изолда", 27-бет).

3. "Wollen" модал феълли конструкция ўзбек тилига ҳаракат номи орқали ифода қилинади.

- Wenn du nicht weißt, wohin du **fahrenwillst**. (E. S. ösdamar, "Mein Istanbul", S., 71).

- Қаерга **боришингизни** билмасангиз... (Э.С. Ўздамар, "Истанбулим", 60-бет).

4. "Wollen" модал феълли конструкция ўзбек тилига **масқадмайливасифатдош** орқали ифода қилинади.

- Sie waren **zusammengekommen**, weil Bochow ihnen das Versteck **nennenwollte**. (B. Apitz, "Nackt unter Wölfen", S., 149).

- Боховуларга қуролбекитилган жойни **айтмоқчи бўлгани** учун бирга келишган эди. (Я. Эгамова, "Қашқирлар чангалида", 131-бет).

Демак, немистилидаги модал феълли конструкциялар ўзбек тилига мақсадмайливасифатдош, ҳаракат номи, қўшма феъл, равишдош ва қўшма феъллар орқали таржима қилинишини кўришимиз мумкин.

Адабиётлар:

1. P. Eisenberg. Grundriss der deutschen Grammatik. P. E. Stuttgart Metzler 1986, S 95
2. Buscha/Heinrich/Zoch. Modalverben. 1981, S 6
3. С. Саидов, Ф. Зикриллаев Немис тили грамматикаси, "Ўқитувчи" нашриёти Тошкент-1973, 106-бет.

Агалтын Тагабергенова
(Актобе, Қазақстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Исходя из дидактических возможностей ПК как средства обучения, его возможно использовать на уроках литературы в следующих направлениях:

- Репетитор (электронный учебник);
- Тренажер;
- Виртуальная лаборатория;
- Средство создания мультимедийных презентаций и т.д.

Применение ПК способствует не только успешному освоению предметных знаний и умений, но и развитию ОУУ:

- учебно-интеллектуальных: умение анализировать материал, сравнивать, классифицировать, абстрагировать, обобщать, выделять главное, синтезировать материал, устанавливать причинно-следственные связи, аналоги, пользоваться исследовательскими умениями;
- учебно-информационных: пользоваться каталогом, пользоваться техническими средствами массовой информации, обрабатывать информацию;
- учебно-коммуникативных: выступать перед аудиторией, полемизировать, доказательно аргументировать свой ответ.

Использование ПК повышает мотивацию, познавательный интерес к предмету и к учению в целом, и, как следствие, творческое развитие. Творческий подход проявляется в интерпретации, изложении изучаемого материала. Происходит качественное изменение в осмыслении себя и своего места в окружающем мире.

Большим потенциалом в этом направлении обладает метод проектов. Организация проектной деятельности становится актуальной при изучении литературы.

Цель изучения литературы в школе – приобщение учащихся к искусству слова, богатству русской классической и зарубежной литературы.

Основа литературного образования – чтение и изучение художественных произведений, знакомство с биографическими сведениями о мастерах слова и историко-культурными фактами, необходимыми для понимания включенных в программу произведений [3, с. 5]. Использование возможностей информационных технологий и компьютерных телекоммуникаций становится важным средством для достижения этой цели.

Деятельность учащихся в рамках проектного метода направлена на выполнение учебного проекта. Работа над учебным проектом предполагает групповую учебно-познавательную, творческую, самостоятельную деятельность учащихся направленную на достижение конкретной цели, результата. Такая цель и согласованные методы, направленные на достижение этой цели формирует у учащихся навыки и умения работать в коллективе, развивает коммуникативные способности. Возрастающее значение информационных технологий в процессе обучения литературе выявляет новые дидактические возможности метода проектов [1, с. 38]. Работа над проектом с использованием телекоммуникаций, учащиеся получают доступ к богатым информационным ресурсам и могут обсуждать проблемы с любым заинтересованным человеком. Такая совместная работа в сети способствует формированию стимула для поиска дополнительной информации, для ознакомления с различными точками зрения и оценки собственного результата. Любой учебный проект, в том числе и проект по литературе, проводится в несколько этапов и в зависимости от типа проекта изменяется содержание каждого этапа, однако, структура реализации его во многом однотипна.

Кто мог себе представить еще несколько лет назад школьника, который будет читать «Евгения Онегина» Пушкина с экрана домашнего компьютера. Как же быть в этой ситуации учителю, как увлечь учеников миром классической русской литературы, проблемой, выдвинутой в произведении, как научить детей познавать литературу лично, познавать не только художественные особенности, творческие поиски автора, но и самих себя?

Решение этой проблемы может оказаться и таким: освоить информационные технологии, доступные школьникам, предложить задачу, решение которой потребует применения этих технологий, пройти вместе с учениками путь поиска информации в Сети, этап обработки и переработки этой информации. А потом работа из обременительного задания превращается в совместный творческий проект. Каждый школьник создает свою неповторимую творческую работу, соответствующую его уровню развития, кругозору, знаниям. Вы обнаруживаете, что дети прочитали (внимательно и с интересом!) всю «Войну и мир», многие освоили не только параграфы учебника, но и дополнительный литературоведческий материал. [1, с. 36]. Кроме того, учитель становится обладателем огромного количества иллюстративного материала, а некоторые из творческих работ уже могут быть использованы на уроках.

Этап первый. Определяю круг вопросов, т.е. даю индивидуальное задание каждому из учащихся или группе учеников, например, вашему вниманию предлагается мультимедийная презентация исследовательского проекта при изучении романа И.С. Тургенева «Отцы и дети» в 10 классе.

Цель работы над проектом:

1. Развитие культуры читательского восприятия художественного текста, понимания авторской позиции.
2. Освоение текста художественного произведения в единстве содержания и формы, основных историко-литературных сведений и теоретико-литературных понятий.
3. Совершенствование умений анализа и интерпретации литературного произведения как художественного целого.

Предложено для разработки пять тем:

- Тезисная запись сюжета романа;
- Личность Базарова Евгения Васильевича. «Живой, цельный человек схвачен автором в каждом действии, в каждом движении Базарова»;
- Система образов в романе. Базаров и Н.П. Кирсанов. Базаров и П.П. Кирсанов. Базаров и Аркадий. Базаров и Ситников, Кукушина;
- Тема любви в романе «Отцы и дети». Сложность взаимоотношений Базарова и Одинцовой;

- Базаров и его родители

Второй этап. На уроках информатики по теме «Интернет. Поиск информации в Интернет» ученикам была предоставлена возможность практической работы с Интернет-ресурсами без каких-либо ограничений. [3, с. 8]. Информация найдена очень быстро и информации много, теперь следует оценка и отбор информации.

Internet – лишь источник информации, которую еще надо переработать и дополнить материалами учебника и справочников, поэтому в итоговых работах в списке использованной литературы ссылки на Internet указаны в одном ряду с учебниками и справочниками.

На третьем этапе возникает вопрос. Что со всем этим теперь делать? А вот теперь наступает время индивидуальных консультаций. На этом этапе совместной работы проникаешься чувством глубокого уважения к своим ученикам, которые не только знают неизмеримо много о современных информационных технологиях, но и щедро делятся своими знаниями, сохраняя при этом терпение, тактичность, снисходительность, так что, кто кого здесь консультирует – большой вопрос.

Четвертый этап. Использование готовых работ в процессе преподавания литературы. Сразу отмечу, что задания для школьников продумывались мной с учетом тематического планирования уроков литературы. Каждая работа представляет собой опережающее задание, т.е. ребенок знает, что например, на следующей неделе в среду он выступает со своей презентацией. Такие опережающие задания мы готовили и прежде, но теперь мы это делаем на качественно ином уровне – с использованием информационных технологий, теперь школьник не просто делает сообщение, он показывает через мультимедийный проектор свою работу, делая необходимые комментарии. Таким образом школьники воспринимают информацию многоканально: здесь задействовано слуховое, зрительное, эмоциональное восприятие, кроме того, каждый ребенок получает возможность творчески самореализоваться.

Таким образом, я думаю многие со мной согласятся, что использование компьютера на уроках не дань моде, а жизненно необходимое средство обучения. Он помогает учителю создавать принципиально новые условия работы в классе. Компьютер с мультимедийным проектором заменяет всю совокупность технических средств обучения: доску и книгу, телевизор и видеомэгафон, иллюстративный материал и звуковое сопровождение [2, с. 16]. Я очень люблю это средство обучения и использую его на своих уроках.

Очень помогают мне в работе компакт диски серии «Виртуальная школа Кирилла и Мефодия», на которых имеется и тематический материал к уроку, и рисунки, и фотографии, и интерактивные тренажеры, и видеофрагменты, и звуковые фрагменты, и материалы для итогового тестирования.

Опыт показывает, что применение информационных технологий на уроках литературы расширяет возможности творчества, как учителя, так и учеников, повышает интерес к предмету, стимулирует освоение учениками мира художественной литературы.

Но не надо забывать и о том, что какими бы прекрасными возможностями не обладали информационные технологии, живое человеческое общение нельзя заменить ничем.

Литература:

1. Соболева С.Н. Современные дидактические средства при формировании грамотности учащихся. // Русский язык в школе. 2007. №6, с. 36-38
2. Хохалева Н.Н. Роль компьютера в процессе овладения орфографией. // Русский язык в школе. 2001. №1, с. 13-18
3. Морозов И.Ю. Проблемы программно-методического обеспечения уроков русского языка в компьютерных классах. // Русский язык в школе. 2006. №6, с. 3-11.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Абдурасулов Акбар Шавкат угли** – студент. Гулистанский государственный университет.
- Абліцов Ігор Сергійович** – студент. Запорізький національний технічний університет.
- Айтекова Асель Сагибергеновна** – преподаватель казахского языка и литературы, магистр филологии Актюбинский сельскохозяйственный колледж.
- Бабинець Мирослава Миколаївна** – викладач англійської мови, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-гуманітарних та інформаційних дисциплін Ужгородського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
- Базарова Рузигул Шакаровна** – старший преподаватель. Гулистанский государственный университет.
- Байназарова Айгуль** – студентка Павлодарский государственный педагогический институт.
- Босназарова Балжан Саматовна** – преподаватель специальных дисциплин Актюбинский сельскохозяйственный колледж.
- Бурлакова Анатоліївна Ирина** – кандидат педагогічних наук, доцент, руководитель рекреационных проектов и программ, консультант здоровья Университету банковского дела, г. Киев.
- Гашибаязова Олександра Василівна** – методист науково-методичного центру української мови та літератури Одеського обласного інституту вдосконалення вчителів.
- Имяминова Ш.С.** – кандидат филологических наук, доцент кафедры немецкой филологии факультета зарубежной филологии Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека.
- Камалова Ш.** – преподаватель, Гулистанский государственный университет.
- Кот Надія Андріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Бердянського державного педагогічного університету.
- Крамаренко Любов Дмитрівна** – старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти КЗ «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
- Купеева Жибек Зинадиновна** – преподаватель специальных дисциплин Актюбинский сельскохозяйственный колледж.
- Кучкарова Хафиза Шербабаевна** – преподаватель кафедра немецкого языка и литературы НУУ.
- Ло Чао** – аспирант кафедры музыкального искусства и хореографии Пивденноукраинского национального педагогического университета имени К.Д.Ушинского.
- Макаренко Вікторія Вікторівна** – викладач Кіровоградського машинобудівного коледжу Кіровоградського національного технічного університету.
- Маковець Олександра Сергіївна** – студентка НТУУ «КПІ» ФТІ.
- Мороз Лариса Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач навчально-методичного відділу Київського університету туризму, економіки і права.
- Муканова Алтынгул Утегеновна** – преподаватель истории и социальных дисциплин Актюбинский сельскохозяйственный колледж.
- Омарова Вера Константиновна** – кандидат педагогических наук, доцент ВАК, профессор кафедры педагогики Павлодарского государственного педагогического института.
- Петренко Тетяна Володимирівна** – аспірантка кафедри філософії і освіти дорослих ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.
- Пишна Людмила Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедрою іноземних мов Запорізької державної інженерної академії.
- Рісна Роксолана Романівна** – аспірант ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.

Долішнього НАН України».

Рузиева Джульетта Эльмуродовна – преподаватель кафедры немецкого языка и литературы КГУ.

Тагабергенова Агалтын Кибатовна – преподаватель русского языка и литературы Актюбинский сельскохозяйственный колледж.

Уманська Ольга Володимирівна – аспірантка Одеського державного екологічного університету.

Хмельницький Василь Павлович – директор державної установи «Закарпатська обласна фітосанітарна лабораторія».

Холод С.Б. – кандидат економічних наук, доцент. Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля.

Чернобай Антоніна Миколаївна – старший викладач кандидат юридичних наук, доцент Національної академії прокуратури України.

Шарга Борис Михайлович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри генетики, фізіології рослин і мікробіології Ужгородського національного університету.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 августа 2016 г. проводится XXIX Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallurgy.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекведение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатах конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 29 серпня 2016 г. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори - 10 USD США або 10 Євро (переклад в гривні – 500 гривень). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) кошти перечисляються наступним чином:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА.

Переклади по системі «Юністрім» для Бобровника Юрія Вікторовича пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницький (в квитанції повинен бути вказаний **код перекладу** та Ф.І.О. того, хто перекладає гроші, країна).

(комісія 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк Росії»)

Для учасників з Російської Федерації (500 руб.) оплати організаційних зборів в гривні РФ (RUB) в відділеннях **ОАО «Сбербанк Росії»** для того, щоб організаційні збори дійшли, в розділі **НАЗНАЧЕННЯ ПЛАТЕЖА**, потрібно вказувати **«ПЕРЕВОД ЛІЧНИХ СРЕДСТВ»** і тільки ці три слова.

56A: Банк-Посередник:	ОАО «Сбербанк Росії», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUM
57D: Банк Бенефіціара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Київ, Україна
59D: Бенефіціар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою перекладом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Juriy Viktorovich) (вказуйте код перекладу, Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, e-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **MICROSOFT WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.08-31.08.2016 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибку не отправления**, отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокопию квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58,; +38 (093) 335 78 86.

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные междустрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 30 по 31 серпня 2016 р. проводиться XXIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економіки.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою:
<http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 серпня 2016 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстка макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **5168 7420 6537 9988** (одержувач - **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(*Київ, Україна*)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (*у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)*) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі MICROSOFT WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: neasmo@gmail.com (*тема повідомлення: 30.08-31.08.2016 р.* (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку, відправляйте на адресу neasmo@ukr.net)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокопію квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопії квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Ashrapov A. (Samarqand, O`zbekiston) TAMAKINING IZMIR NAVINING DALAGA O`TQAZISH MUDDATLARINI TAMAKI TRIPSI BILAN ZARARLANISH DARAJASIGA TA`SIRI.....	6
Vasil Khmelnytsky, Boris Sharga (Uzhhorod, Ukraine) CURRENT SITUATION WITH CHRYSANTHEMUM WHITE RUST.....	7
Рузигул Базарова, Акбар Абдурасулов (Гулистан, Узбекистан) АНАНАС ЎСИМЛИГИНИ КУЧАТИДАН КЎПАЙТИРИШ.....	9
Балжан Босназарова (Актобе, Казахстан) ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ПИТАНИЯ.....	11
Кайрат Жуманов, Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев, Абылай Сансызбай, Динара Сарыбаева (Алматы, Казахстан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОБИОТИЧЕСКОГО ПРЕПАРАТА «АНТАКОН» ДЛЯ ЛЕЧЕНИЯ МАСТИТА КРУПНОГО РОГА-ТОГО СКОТА.....	13

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Ольга Уманська (Одеса, Україна) ЗМІНА ПОГОДНИХ УМОВ НАД ТЕРИТОРІЄЮ УКРАЇНИ.....	16
Айнұр Мырзағұл (Астана, Қазақстан) СЫРДАРИЯ ӨЗЕНІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	19
Айгерим Мухамедгалиева (Астана, Қазақстан) АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ СУ РЕСУРСТАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	22

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Вікторія Макаренко (Кіровоград, Україна) ЕКОЛОГІЧНІ ТА МЕТЕОРОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВЕЛИКИХ МІСТ І ПРОМИСЛОВИХ ЗОН.....	25
Хулкарбону Ёқубжонова (Узбекистон) МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АҲОЛИНИНГ ЭКОЛОГИК МАДНИЯТИ ВА ТАРБИЯСИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.....	27
Шоира Низамова, Равшан Суванов (Гулистан, Узбекистан) ЭКОЛОГИК МУАММОЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ КЕЛАЖАК АВЛОД БАРКАМОЛЛИГИНИ ТАЪМИНЛАМОҚДИР.....	28

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Роксолана Рісна (Львів, Україна) МОТИВАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ.....	31
Холод С.Б. (Дніпро, Україна) СУКУПНИЙ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ СОЦІАЛЬНО-СУСПІЛЬНОЇ ФОРМАЦІЇ.....	35
Виктория Ким (Ташкент, Узбекистан) ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	37

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Алтынгүл Муканова (Актобе, Казахстан) ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТӘУКЕ ХАН КЕЗЕҢІНДЕ. «ЖЕТІ ЖАРҒЫ» ЗАҢЫ.....	40
Қодиржон Маҳкамов (Наманган, Узбекистон) БУДДАВИЙЛИК ЖАХОН ДИНИ.....	42
Айгуль Тисбаева (Павлодар, Казахстан) ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ-ИСТОРИКОВ В УСЛОВИЯХ ТРЕХЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПАВЛОДАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА).....	44

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Галина Тобілевич (Тернопіль, Україна) ДЕКОРАТИВНА ПЛАСТИКА У ЗАРУБІЖНОМУ АРХІТЕКТУРНОМУ ПРОСТОРИ.....	46
Нилуфар Пардаева, Ш. Хушиева (Гулистан, Узбекистан) ДЕТСКАЯ ПЕСНЯ КАК СРЕДСТВО ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ.....	49
Юлія Харченко (Мелітополь, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ ПІДЛІТКІВ.....	51

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Мирослава Бабинець (Ужгород, Україна) ТЕХНОЛОГІЯ КОНЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	53
--	----

Айгуль Байназарова, Вера Омарова (Павлодар, Казахстан) ДИАГНОСТИКА ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЯХ И УРОВНЯ ИХ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ.....	55
Любов Крамаренко (Суми, Україна) ТОЛЕРАНТНІСТЬ - ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ.....	59
Ло Чао (Одесса, Украина) МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПЕРСОНИФИКАЦИИ И ПЕРСОНАЛИЗАЦИИ В ПРОЕКЦИИ ПЕАГОГИКИ ИСКУССТВА.....	61
Мен Сяо (Одесса, Украина) ФЕНОМЕН КОММУНИКАЦИИ В ПРОЕКЦИИ ПЕДАГОГИКИ ИСКУССТВА.....	63
Лариса Мороз (Київ, Україна) ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ ЧЕРЕЗ УЧАСТЬ У ТРЕНІНГУ.....	66
Асель Оразбаева (Талдыкорган, Казакстан) ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ МУЛЬТИМЕДИАЛЫҚ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	68
Тетяна Петренко (Київ, Україна) ПРОФЕСІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ТЕХНІЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....	70
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Антоніна Чернобай, Інна Мороз (Київ, Україна) МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ НОРМИ ТА ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРОКУРОРА.....	73
Мария Жук (Гродно, Республика Беларусь) МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В МЕТОДАХ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ.....	75
Максим Ткаченко (Київ, Україна) ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛІСТІВ 2004-2010 РОКІВ.....	77
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Камола Фармонова (Фергана, Узбекистан) МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИНГ БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШДАГИ АҲАМИЯТИ.....	80
Сабрие Халилова, Шерзодбек Фармонов (Фергана, Узбекистан) МАЪНАВИЯТГА ТАҲДИД – ЎЗЛИГИМИЗ ВА КЕЛАЖАГИМИЗГА ТАҲДИД.....	81
Нуршат Жуматова (Астана, Казахстан) ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ЛИЧНОСТИ С РЕЗУЛЬТАТАМИ ПОЛИГРАФОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ.....	82
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Жибек Купеева (Актобе, Казахстан) БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ЖӘНЕ АППАРАТТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІ ТАҢДАУ.....	85
Олександр Маковець (Київ, Україна) КОМПЛЕКС ЗАСОБИВ ЗАХИСТУ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ НА ОСНОВІ WEB APPLICATION FIREWALL	87
Мукаддас Джуманиязова, Элёр Хужаназаров, Сироч Сайфиёв (Ташкент, Узбекистан) РОЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ.....	90
СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
Ірина Бурлакова (Київ, Україна) ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛІСТА ЯК ВАГОМА ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я.....	94
Надія Кот (Бердянськ, Україна) АКУЛЬТУРАЦІЯ ФІТНЕСУ В ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ...	96
Сидорова Р.В., Имангаликова И.Б., Еремеев Д.М. (Астана, Қазақстан) СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҚЫЛАУ СЫНАҒЫ.....	98
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Hafiza Qo'chqorova, Furqat Soatov (Tashkent, Uzbekistan) BUGUNGI KUN NEMIS ADABIYOTI.....	100
Hafiza Qo'chqorova (Tashkent, Uzbekistan) Y.V. GYOTE IJODIDA TABIAT VA TUYG'ULAR NAMOHANGLIGI.....	101
Juletta Ruziyeva (Karshi, Uzbekistan) NEMIS TILIDA MODALLIKNING TURLARI.....	102
Ігор Аблицов, Людмила Пишна (Запоріжжя, Україна) РОЗВИТОК КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ. ЇЇ ПЕРЕКЛАД....	104

Асель Айтекова (Актобе, Казахстан) ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЖЕТІСТІГІ.....	106
Олександра Гашибаязова (Одеса, Україна) ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОЛЬОРОНАЗВ У МОВІ РОМАНУ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «ЧОРНЕ ЯБЛУКО».....	108
Имяминова Ш.С. (Ташкент, Узбекистан) КУЛЬТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА УРОКАХ ФРОНТАЛЬНОГО ЧТЕНИЯ ПО НЕМЕЦКОМУ ЯЗЫКУ.....	111
Имяминова Ш.С., Камалова Ш. (Ташкент, Узбекистан) О ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ НЕМЕЦКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ.....	113
Хафиза Кучкарова (Ташкент, Узбекистан) “KOENNEN” VA “WOLLEN” МОДАЛ ФЕЪЛЛИ КОНСТРУКЦИЯЛАРНИНГЎЗБЕК ТИЛИДА ИФОДАЛАНИШ ИМКОНЛАРИ.....	115
Агалтын Тагабергенова (Актобе, Казахстан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ.....	117
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	120
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	122
Інформація для учасників з України.....	125

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XXVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 130 с.

Материалы XXVIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2016 г. – 130 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XXVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

